

TANULMÁNYOK

- 3 **Robert Castel:** A bérmunka társadalma
29 **Juhász Gábor:** Az alkotmányeszmé mostohagyermeké:
néhány gondolat a szociális biztonsághoz való jog
természetéről és szabályozásáról

MAGYAR VALÓSÁG

- 48 **Kertesi Gábor:** Megalázottak és megszomorítottak

DOKUMENTUM

- 62 **Gábor András:** A magyar jóléti rendszer jogi szabályozásának
változása 1990–1995 között

RECENZIO

- 118 **Kósa Eszter:** Valóságos rémregény

ESÉLY

Kiadja a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Alapítvány

Szerkesztőség címe: 1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 4/B

(ELTE Szociálpolitikai Tanszék)

Telefon: 266-9833/298

A megjelenést támogatja: Friedrich Naumann Alapítvány, József Attila Alapítvány,
Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány, Népjóléti Minisztérium, Soros Alapítvány,
Szabad Sajtó Alapítvány

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza

Előfizethető a szerkesztőségnél

Megjelenik kéthavonta

Terjeszti a „Sziget” Rehabilitációs Kiszöveget

A lapot szerkesztik:

LÉVAI KATALIN főszerkesztő

HORVÁTH ÁGOTA, LÉVAI JÚLIA olvasószerkesztők

WEBER ATTILA szerkesztő

A szerkesztőség munkatársai: Berény Márta, Bánfalvi Adrienne, Moksony Ferenc

Szerkesztőbizottság: Balipap Ferenc, Bíró András, Csepeli György,
Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin, Hegyesi Gábor, Juhász Pál, Léderer Pál,
Nagy Endre, Orosz Éva, Pataki János, Salgó Lajos (NSZK), Semjén András,
Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada), Szalai Júlia, Szelényi Iván (USA),
Talyigás Katalin, Tausz Katalin, Georg Vobruba (NSZK)

Folyóíratrtervező: Yasar Meral

Tördelőszerkesztő: Nyíri András

Készült a NEOTIP Bt. nyomdájában

Felelős vezető: Naszályi Gábor

ISSN 0865-0810

Robert Castel

A bér munka társadalma*

Proletár..., munkás..., bér munkás... Három formai lehetőség arra, hogy a munkaviszony az ipari társadalomban testet, rögzült alakot ölthessen. Mind-egyikben másként jelenik meg az a viszonylatrendszer, amely a termelőmunka világa és a társadalom egésze között feszül. Időrendben ugyan nagyjából egymást követően bukkannak fel, mégsem egyszerűen egy lineáris fejlődés egymást követő állomásai. Ha a bér munkás státust a társadalmi identitás és a közösségi betagozódás alapzataként értelmezzük, akkor innen nézve sokkal inkább három, egymásra visszavezethetetlen alakzatot jelenítenek meg.

A proletár léthelyzete azonos a társadalomtestből való, szinte teljes kirekesztettséggel. A proletár kulcsfigurája a születőfélben lévő iparosodás kialakulási folyamatának, sorsa mégsem több a szűkös megélhetésért folytatott szüntelen robotnál. Auguste Comte már idézett mondata szerint: „Ugyan tan-nyát vert a társadalom kellős közepén, de otthonra nem talált.” Az iparosodás korai szakaszában egyetlen „burzsoának” sem jutna eszébe, hogy a maga körülményeit – életvitelét, lakásviszonyait, iskoláztatását, szabadidős tevékenységeit – annak fényében mérlegelje, hogy mi jutott ezekből az első ipar-telepek proletárjainak (mint ahogyan – megfordítva – emezeknek sem jutna eszébe, hogy őhozzájuk mérjék magukat). Nem egyszerűen arról van szó, hogy a társadalom *hierarchikus* felépítésű lenne, sokkal inkább arról, hogy a világ a tőke és a munka, a tulajdon nyújtotta biztonság és a tömeges sérülékenység kettős szembenállása következtében élesen kétfelé hasad. Meghasadt világ ez, létében fenyegetett. Éppen azért kerül terítékre a szociális kérdés, mert felismerik, hogy a társadalmat „súlypontjában” megosztó szakadás (melyről a tömegek nyomorát lefestő, megannyi érzékletes beszámoló lépten-nyomon árulkodik) a társadalom egészének szétesésével fenyegethet.¹

A munkásnak a társadalom-egészhez való viszonya már ennél bonyolultabb. Kiteljesedik egy új bér munkaviszony, s ebben a bér már nem egy pontosan körülírt feladat elvégzésének ellenértéke csupán. Jogosultságokat terem, szolgáltatásokhoz juttat a munkán kívül eső szférákban is (betegség, baleset, nyugdíj), és lehetőséget nyújt a társadalom életében való részvétel körének kiterjesztésére: fogyasztásra, lakásra, iskoláztatásra, sőt, 1936-tól

* Robert Castel: *Les métamorphoses de la question sociale*, Paris, Fayard, 1995. Jelen szá-munkban a könyv hetedik fejezetét közöljük.

kezdődően, szabadidős tevékenységekre. A munkás léthelyzete azonos azzal, hogy a társadalomnak az alávetettség szintjén a tagja, és hogy tagságának e helyzet elfogadása az ára. Egészen az 1930-as évekig ugyanis (amikorra Franciaországban a rendszer bevetté válik), ilyen bér munkaviszonyban egyedül a fizikai munkát végzők állnak. A *bérben* kifejeződő érték a társadalmi piramis legalján található kivitelezési feladatokért nyújt ellentételezést. Ám egyszersmind kezd már kirajzolódni egy, a „hatalom birtokosait” és a „kisszemizetteket” szembefordító viszonyról bonyolultabb természetű rétegződés, amelyben egymást átfedő zónákat is találunk; e kereteken belül élheti meg a munkásosztály a maga alávetett helyzetű betagozódását. Kiveheti részét a fogyasztásból (de csak a tömegfogyasztásra nyílik lehetősége), tanulhat (de csak az alapfokú képzés kapui nyílnak meg előtte), van szabad ideje (de abból csak a „populáris” tevékenységekre futja), van hol laknia (de az csak munkáslakás) stb. Ez az oka annak, hogy ez az integrációs struktúra instabil. És ha az ipari társadalom folyvást csak a munka demiurgoszi vonását magasztalja fel, akkor vajon megelégedhet-e a munkás azzal, hogy pusztán kivitelezői, végrehajtói szerepre kárhoztassék, kirekesztve minden hatalomból és a megbecsültség minden örömeiből? Ki teremti vajon a társadalom gazdagságát, és ki az, ki illetéktelenül kisajátítja? A munkásság osztályá strukturalódásának pillanata egyben az osztálytudat színrelépésének pillanata is. Vannak „ők”, és vagyunk „mi”: hogy ki lesz a győztes – úgy érzik – még nem dőlt el végérvényesen.

A bér munkaviszony általánossá válása² mindazonáltal nem válik a munkásság győzelmi ünnepévé, sőt, éppen ellenkezőleg. De az sem igaz, hogy a kétkezi munkások vereséget szenvednek, s hogy valamiféle „osztályharcban” szenvedik ezt el. Sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk: elsodorja őket az az árhullám, melyben a bér munkaviszony általánossá válik. „Polgári” rétegek válnak „bérből élővé” – alkalmazottak, vezető beosztásúak, köztes szakmák képviselői, a harmadik szektor foglalkoztatottjai. S a bér munkáslétre kényszerült társadalom úgy lép át a kétkezi munkáson, úgy taszítja ismét alávetett helyzetbe, hogy többé semmi reménye arra, hogy valaha is vezető szerepre tehessen szert. Ha mindenki, vagy úgyszólván mindenki (1975-ben az aktívak több mint 82 százaléka!) bérből él, akkor a társadalmi identitást a bér munkaviszony rendszerén belül elfoglalt helyzet határozza meg. Mindenki folyton összeméri magát mindenkivel, s rögtön igyekszik is mindenkitől elkülönöződni. A társadalmi hierarchiában egyre több grádics található, s a bérből élők ezekhez kötik identitásukat, egyúttal nyomatékkal hangsúlyozzák mindazt, ami őket az alattuk lévőtől megkülönbözteti, miközben az eggyel magasabb szint felé ácsingóznak. A munkást léthelyzete többé-kevésbé e hierarchia legaljára utasítja (no persze, még náluk is lejjebb vannak a bevándorlók – a félig-meddig barbár munkaerő – meg a „negyedik világ” számkivetettjei). De tartson csak ki a gazdasági növekedés! Nyújtson csak újabb s újabb szolgáltatásokat és védelmeket az állam! És mindenki, aki érdemesnek bizonyul rá, „felemelkedhet”. Beköszönt a társadalmi fejlődés: minden egyre szebb lesz, mindenki „boldogul”. A bér munka társadalmát magával ragadja a fejlődés ellenállhatatlan sodra: új meg új javakban bővelkedünk, új társadalmi pozíciók felé nyílik út, sosem volt lehe-

tőségek ígéretével – jogok és biztosítékok bővülő tárházával, a biztonságok és védelmek szaporodásával – kecsegtetve.

Jelen fejezetben kevésbé törekszem magának e történetnek a felidézésére, nyomon követő bemutatására. Inkább azokat a körülményeket szeretném tisztázni, melyek lehetővé tették e fejlődést, s kialakították a bér munka társadalmának eladdig előzmény nélküli új, kifinomult, egyszersmind törékeny struktúráját. Hogy mennyire törékeny, azt csak nemrégiben, körülbelül a 70-es évek elején láthattuk meg világosan. S éppen ebben gyökereznek mai problémáink, hiszen még mindig mindannyian a bér munka társadalmában – s társadalmából – élünk. Mondhatjuk-e vajon, Michel Aglietta és Anton Bender nyomán, hogy „a bér munka társadalma a jövőnk”?³ Ezt a kérdést majd csak a következő fejezetben fogjuk körüljárni. De még ha így lenne is, e jövő bizony igencsak bizonytalannak mutatkozik. Addig is: talán jobban megértjük, miben gyökerezik e bizonytalanság, ha a bér munkaviszony fejlődéstörténetének logikáját úgy próbáljuk felvázolni, hogy bemutatjuk, melyek voltak azok a vonások, amelyek erőt kölcsönöztek neki, s mi volt, ami törékenységét okozta.

Az új bér munkaviszony

„A bér munkásságot az ipari fejlődés keltette életre, s a modern bér munkaviszony érvényre jutásához a nagyvállalat biztosít kitüntetett terepet.”⁴ Előző elemzéseink nemcsak alátámasztják, hanem egyszersmind árnyalják is ezt a tételt. A bér munkásság, ha „töredezett” alakzatokban bár, de már a preindusztriális társadalmakban is létezett, csak éppen sosem volt elegendő ereje ahhoz, hogy kikovácsolja a bér munkás léthelyzet átfogó kereteit (lásd a 3. fejezetet). Az ipari forradalom fejlődéstendenciáival párhuzamosan a manufaktúrák és gyárak munkásának egy olyan újfajta figurája látszik színre lépni, aki már megelőlegezi azt a modern bér munkaviszonyt, amely persze még sokáig nem léphet fel teljes fegyverzetben (lásd az 5. fejezetet).⁵

Az ipari fejlődés kezdeti időszakára jellemző bér munkaviszony (ez annak felel meg, amit az előzőekben proletárléthelyzetnek neveztünk) főbb elemei a következők: minimális keresményt biztosító javadalmazás, amely a munkásnak és családjának éppen hogy csak legszűkebb újratermeléséhez elegendő, a fogyasztási beruházásokra már elégtelen; a jogi garanciák teljes hiánya egy olyan alkalmaztatási viszonyban, melyre a bérleti szerződés hatálya érvényes (lásd a *Code civil* 1710. cikkelyét); a munkás és az alkalmazó közötti viszony „ingatagsága”:⁶ a munkás gyakran változtat munkahelyet, ahhoz szegődik, aki éppen többet fizet (főleg akkor, ha keresett szakképzettséggel rendelkezik), munka nélkül teng-leng a hét egyes napjain (vagy akár hosszabb időszakon keresztül is), ha anélkül is képes megélhetését biztosítani, hogy alá kellene vetnie magát az ipari termelés megkövetelte munkafegyelemnek. Ha e jellemzőket formalizáljuk, azt mondhatjuk, hogy a bér munkaviszony megszabja:

– a munkaerő ellentételezését (a munkás és családja fogyasztásának és életmódjának nagy mértékben korlátokat szabó munkabért);

– a munkafegyelem különböző formáit (ezek szabályozzák a termelés ritmusát); valamint

– a munkaviszony általános szerkezetét kirajzoló jogi kereteket (vagyis a munkaszerződést s az ezt körülbástyázó rendelkezéseket).

Mint bizonyára felismerték, e jegyeket a regulációs iskolának a „fordista” bér munkaviszony jellemzésére javasolt kritériumai alapján definiáltam.⁷ Vagyis előfeltételezem, hogy egy adott társadalmi formáción (a kapitalizmuson) belül a bér munkaviszony különböző alakzatokat ölthet, s a kérdés – legalábbis az itt vizsgálandó kérdés – éppen azoknak az átalakulásoknak a kibontása, amelyek az egyik alakzattól a másikba való átmenetet életre hívják.⁸ Megítélésem szerint az iparosodás kezdeti időszakában túlsúlyos bér munkaviszonynak a „fordista” bér munkaviszonyba való átfejlődéséhez az alábbi öt feltétel együttes meglétére van szükség.

Első feltétel: egyértelmű különbségtétel a ténylegesen dolgozó és a nem dolgozó (vagy csak félig-meddig aktív) népesség között, melynek során az utóbbit vagy ki kell szorítani a munkaerőpiacról, vagy abba szabályozott feltételek és formák között be kell tagolni. A bér munka modern definíciója feltételezi a statisztikusok által „aktív népességnek” nevezett populáció precíz körülhatárolását. Ki kell tudnunk jelölni (és számba venni) mind a foglalkoztatottakat, mind pedig azokat, akik nincsenek foglalkoztatva; el kell különíteni az időszakos és teljes idejű alkalmaztatást; a bérrel megfizetett és a nem-fizetett munkát. Nagy lélegzetű, fáradtságos, nehéz vállalkozás ez. A földbirtokos, a járadékos vajon „aktív kereső”-e? Hát a kézműves iparos vagy a paraszt felesége és gyermekei? Milyen státust tulajdonítsunk az alkalmi és idegymunkások megszámlálhatatlan tömegeinek, melyek egyként megtalálhatóak városban és falun? Beszélhetünk-e alkalmaztatásról, a munkaviszony fennállásáról – s ennek ellentettjeként: fenn-nem-állásáról, munkanélküliségről –, ha nem tudunk pontos meghatározást adni arra, mit is jelent alkalmazásban állni?

Csak a századforduló táján jön el az idő (Franciaországban ez 1896-ra, Angliában 1901-re esik), amikor, nem kevés tapogatózó próbálkozás után, sikerült egyértelmű meghatározást találni arra, hogy kik is tekintendők aktív népességnek, hogy ezzel aztán lehetővé is váljék a megbízható statisztikák előállítása. „Aktív népességnek azokat és csak azokat tekintjük, akik úgy vannak jelen a piacon – legyen bár az a munkaerő, a termékek vagy a szolgáltatások piaca –, hogy annak révén pénzbeli jövedelemre tesznek szert.”⁹ Így a bér munkás helyzete elkülönül az árut vagy szolgáltatást nyújtótól, világosan azonosíthatóvá válik, mint ahogyan azonosítható lesz az is, aki a szándéka ellenére maradt munka nélkül, aki megkülönböztethető mindazoktól, akiknek munkaviszonya rendszertelen, „hektikás”.

De: a „dolgozók” kijelölésének és számbavételének a képessége csak az első momentum. Ennél sokkal kíváncsabb, hogy képesnek bizonyuljunk a „munkapiac” szabályozására, ingadozásainak korlátok közé szorítására. Az angolok ehhez már a század elején nagy lendülettel fognak hozzá. William Beveridge már 1910-ben jól látta, hogy a munkapiac racionalizálásának legfőbb akadályát az időszakos munkavégzők jelentik, akik nem hajlandók al-

kalmazkodni a szigorú munkafegyelem követelményeihez. Ha ez így van, akkor be kell törni őket:

Aki a hétnek csak egy napját akarná végigdolgozni, s a többen tétlenül heverészni, a munkaközvetítő irodában majd rájön arra, hogy vágya nem teljesülhet. Aki hébe-hóba akar csak rövidebb-hosszabb ideig munkát vállalni, majd rájön arra, hogy a munkaközvetítő nem kedvez ennek az életfelfogásnak. Mert azt az egy napnyi munkát elveszi előle, s olyannak adja, aki a hét négy napján dolgozik, s aki így most lehetőséget kap majd arra, hogy tisztességes munkájából tisztessen megéljen.¹⁰

A munkaközvetítő irodának úgy kell szétosztania a kínálkozó munkalehetőségeket, hogy világosan különváljanak a szó teljes értelmében (tehát teljes munkaidőben) „foglalkoztatottak” azoktól, akik teljesen számkivetettek a munka világából, s akikre a munkaképes szegényeknek szánt segélyezés kényszerítő formái lesznek érvényesek. Ezzel egybehangzóan Sidney és Beatrice Webb is úgy tartják, hogy „egy olyan intézmény, hová az egyéneket büntetőjogi ítélet helyezi, s ott szigorú felügyelet alatt állnak (...) elmellőzhetetlen része a munkanélküliség kezelése minden hatékony programjának”.¹¹

Ha mindez a maga teljes következetességében megvalósíthatatlannak bizonyult is, a Nagy-Britanniában a 20. század első évtizedei során létrehozott intézmények mindenesetre közel jártak az eszményhez. A törvényhatóságok munkaközvetítő intézeti, valamint a *closed shop* politikáját gyakorló (azaz az alkalmaztatás monopóliumát a szervezett munkások számára fenntartó) erős szakszervezetek együttesen eljutottak, ha nem is odáig, hogy teljességgel felszámolják a munkanélküliség (Angliában mindig is virulens) problémáját, de addig igen, hogy a létező munkalehetőségek elosztását kezükben tartásák.

Ez a, kissé előrehozott műszóval „foglalkoztatáspolitikának” nevezhető stratégia Franciaországban sosem tudott meggyökerezni, elsősorban azért nem, mert az ipari bér munkásság kialakulása Angliához képest itt eléggé megkésettnek bizonyult.¹² A munkavállalás hosszú időn át a dolgozók kezdeményezésén múlt, akik elvileg „szabadok” voltak, tehát oda szerződtek el, ahová kedvük tartotta, miközben persze ki voltak szolgáltatva az akkordmunkásokat toborzó munkaközvetítő, „bandagazdák”, „munkanézők”¹³ ügyességének, a magán-munkaközvetítő intézetek (s a ritka városi önkormányzati irodák) pénzsóvárságának, és azoknak a szakszervezeti kísérleteknek, amelyek ellenőrizni, illetve monopolizálni akarták a munkahelyi felvételt. Fernand Pelloutier iszonyú energiabefektetéssel próbálta kiépíteni az „ál-lásbörzék” (*bourses du travail*) munkaközvetítő intézményét, amelyeknek, egyéb feladataikon túl, össze kellene gyűjteniük minden munkavállalói igényt, s lebonyolítaniuk a felvételre kisorsoztatást (persze, szakszervezeti felügyelet mellett).¹⁴ Ám mivel a szakszervezeti csoportok erősen támadják, a terv életbeléptetése igencsak elhúzódik. A politikai mezőben a „haladás republikánusai”, illetve a független szocialisták képviselte reformista szárnyat érdekli a dolog. Főleg Léon Bourgeois látja át világosan, hogyan kapcsolódik a munkapiac szabályozása a munkanélküliség kérdésköréhez (mely a század elejére már elég sok fejfájást okoz: a munkanélküliek számát 300–500 ezerre

becsülik).¹⁵ De a munkanélküliség felszámolására tett javaslatai igencsak lagymatagok: „A munkaközvetítés megszervezése nyilvánvalóan elsőrendűen fontos.”¹⁶ Sajnálkozva konstatálja, hogy a helyhatósági és szakszervezeti irodák száma elenyésző, s felveti a munkanélküliség elleni biztosítás gondolatát, de mindezek felelősségét a szakmai csoportosulásokra hárítja.

A közhatalomnak ezért sokáig csak igen mérsékelt szerep jut a munkapiac megrendezésében s a munkanélküliség elleni harcban. Az 1891-ben létrehozott Munkaügyi Hivatal lelkesen lát neki, hogy jelentős dokumentációs anyagot gyűjtsön egybe, s megbízható statisztikákat publikáljon. E munka az 1906-ban létrehozott Munkaügyi Minisztérium keretei között ugyan folytatódik,¹⁷ valójában azonban semmi olyan tevékenység nem zajlik, amely valóban kiérdemelné a foglalkoztatáspolitikai nevet.

Emennek jegyében nagyon sokáig nem találunk mást, mint a korábban már részletesebben bemutatott munkaadói patronázs stratégiáit (lásd az 5. fejezetet). Ezek a csábítás és a kényszer sajátos egyvelegei: a „szociális előnyök” felvillantásával magukhoz vonzani, illetve megtartani akarják a munkást; a kökemény szabályzatok erejével pedig megtörni és felszámolni ellenállását. Megtalálhatjuk továbbá – általánosabb értelemben – azt a fajta morális zsarolást, amelyet a filantrópok, a társadalomreformerek és a liberalizmus szószólói próbáltak a munkásokkal szemben alkalmazni. Igazodjatok a vágyait erkölcsi kordában tartó, jó munkás példájához, aki sosem hiányzik munkahelyéről! Mert ha nem, egyszerűen ott találjátok majd magatokat azoknak a szerencsétlen nyomorultaknak a seregében, akiket az ipari társadalom kivet magából.¹⁸ Hosszan hivatkozhatnánk megint arra az unalomig önisméltó irodalomra, amely a nép erkölcsjobbításának szükségességével van tele. Hogy ez az attitűd még a 19. század végén s a 20. század elején is milyen virulens, azt jól jelzi, hogy ekkor újra fellángolnak a csavargás letörésére tett erőfeszítések: az 1890-es években 50 ezer embert vettek őrizetbe, ebből 20 ezer eset került évente a bíróságok elé,¹⁹ s a visszaesőket kitoloncolással fenyegették. Próbálhatjuk ezeket az intézkedéseket a körülményekkel magyarázni, nevezetesen az akkori gazdasági válsággal, illetve a falvakra nehezedő nyomorral. De mivel közben a második ipari forradalom színrelépésével kirajzolódni látszik a munka új társadalmi rendje, mindez jelzésül is szolgál. Arra figyelmeztet, hogy sokba kerül, ha valaki ki akarja vonni magát az új rend alól. Egy-két évtizedre a csavargó ismét azzá az elrettentő negatív példává válik, ami a preindusztriális társadalomban volt (lásd a 2. fejezetet): a társadalmonkívüliségnek azzá a figurájává, akinek írmagva kell szakadjon, különben folt esnék a munkaviszonyok szabályozását szorosabbra fonó társadalom szövetén.²⁰

Nemsokára azonban életbe lép a szabályozásnak egy új s jóval hatékonyabb módja. A keménykedés vagy a filantropikus ájtatosság imígyen adagolt dózisaí azért bizonyultak erősen korlátozott hatásúaknak, mivel a tulajdonképpen értelemben vett munkaszervezethez képest külsődlegesek. Mindaddig, amíg nincs módunk egyébre, mint rábeszélni a munkást, hogy a szabályokhoz jobban igazodó magaviseletet tanúsítson, és meggyőzni őt arról, hogy éppenséggel saját érdeke kívánja meg tőle a nagyobb fegyelmet, addig fellázadhat mindezen kötelezettségek ellen, melyek csak morális mozgósi-

tásra képesek, vagy, odébb állva, kibújhat alóluk. A munkagép ezzel szemben másfajta – igencsak objektív – kényszereket fog megtestesíteni. A géppel nem lehet vitatkozni. Az ember vagy aláveti magát a munka megkövetelte technikai munkaszervezetnek és -fegyelemnek, vagy sem. Amint a technikai munkaszervezet elég erősnek bizonyul ahhoz, hogy kikényszerítse a maga megkívánt munkarendjét, azon nyomban vége a munkához való viszony (és a munkaviszony) „lazaságának”.

*Második feltétel: a munkás hozzáláncolása a kijelölt poszthoz, valamint a munkafolyamat, „az időfelhasználás pontos, elemekre bontott és szabályozott keretein belül” végigvitt racionalizálása.*²¹ Azok a törekvések, melyek a munkás viselkedését magának a munkafolyamatnak a technikai kényszereiből kiindulón kívánták szabályozni, s amelyek majd a taylorizmusban bomlanak ki teljesen, jóval korábbiak a 20. századnál. Charles Dupin báró már 1847-ben arról álmodik, hogy a „motorikus gép” fáradhatatlan mozgására alapozva megvalósíthassa a „folyamatos műszakot”:

Behozhatatlan előnnyel jár, ha szünetet nem engedve működtetjük a fáradást nem ismerő gépezeteket, s oly szűkre korlátozzuk a pihenőidőt, amilyen szűkre csak lehet. Haszon s nyereség szempontjából az lenne a tökély, ha a munka megszakítás nélkül folynék... Ennek megfelelően férfiakat s nőket, ifjakat, felnőtteket s időseket ugyanabba a műhelybe osztunk be, s egymással versenybe állítva – ha megengedtetik a kifejezés: párhuzamosan – dolgoztatjuk őket. A motor mechanikai gépezete pedig mindőjüket arra sarkallja, hogy mind hosszabb ideig dolgozzanak, a napszakra tekintet nélkül munkában legyenek, az egész folyamat pedig mind hasonlatosabb legyen az örökmozgó gépezetéhez.²²

Látunk kell azonban, hogy e csodálatos utópia végeredményben a személyzet „egymással versengő” csoportjainak kizsákmányolásán alapul, vagyis az „emberi tényező” mozgósításán.

Ezzel szemben, a „tudományos munkaszervezés” bevezetése után a munkás nem egy külső kényszer foglya, hanem azon technikai műveletek egymásutániságáé, melyeknek szükséges időtartamát – kérlelhetetlen szigorúsággal – pontos mérések szabják meg. Így rögtön kiküszöbölhető lesz a munkás „lógása”, s vele együtt a kezdeményezésnek és szabadságnak az a szűk mezsgyéje, melyet a munkás addig megőrizhetett. Mi több, a felaprózott munkafeladatok leegyszerűsödnek, mechanikusan megismételhetővé válnak: ettől kezdve már szükségtelenné válik a sokoldalú és sokoldalúan felhasználható szakképzettség. A munkást ezzel megfosztják attól az előnyös alkupozíciótól, amellyel szaktudása, mesteremberi mivolta korábban őt felruházta.²³

De a „tudományos munkaszervezés” hatásainak két olvasata is van. Egyfelől láthatjuk benne a folyamatot, amelyben a munkás elveszíti autonómiáját, s a piac a reprodukív feladatokat a legalacsonyabb szintre szorítva egyenműsíti az általa igényelt szaktudásokat. A taylorizmussal foglalkozó legtöbb elemzés azonban, mivel elsődlegesen ezt a vonatkozást emeli ki, többnyire sajnálatosan leegyszerűsíti a problémát. Egyrészt hajlanak arra, hogy eszményítsék a korábbi idők munkásának szabadságát, akinek korlátlanul módjában állt tudását, tehetségét, szakképzettségét az érte legtöbbet kínálónak felajánlani. Ez valószínűleg igaz a kézműves mesterségek szaktudásának

azon örököseire, akik ritka és igen keresett szakértelemmel rendelkeztek. Ha azonban helytálló azt tételeznünk, hogy a taylorizmus főleg a nagyiparban tudott tért nyerni magának, akkor bizvást mondhatjuk, hogy többnyire a vidékről frissen jött, képzetlen és igen kevésbé autonóm munkásrétegekkel akadt dolga.

Másfelől tudomásul kell vennünk, hogy valószínűleg a termelés „tudományos” racionalizálása járult hozzá a legdöntőbb és leghatékonyabb módon a munkásosztály homogenizálásához. Kikezdte azt a mesterségek szerinti elkülönültséget, amely az egyes szakmák művelőinek zsinórmértékéül szolgált, s amellyel szorosan azonosultak. Az egyes ember elsődlegesen mint „kovács” vagy mint „ács” jelent meg a piacon, s csak másodsorban tartotta magát „munkásnak”. (A céhes, mesterlegényes rivalizálások, melyek jócskán túléltek az Ancien Régime-et, a karikatúra túlzásaival árulkodnak erről a szakmai „begörcsöslésről”).²⁴ Annál is inkább sikerült ezt kikezdenie, mert az egyes szakmákon belül is gyakoriak voltak az igen jelentős jövedelem- és státuskülönbségek a mesterlevéllel rendelkező segéd, a kézimunkás és a tanonc között... A munkafeltételek „tudományos” egységesítése ebben a közegben kovácsolhatta ki azt a munkásöntudatot, amely – a munkaszervezet embertelenségétől is sarkantyúzva – osztálytudattá forrhatott ki. 1936-ban az első üzemfoglalásokra a legmodernebb és leginkább gépesített iparvállalatoknál kerül majd sor... S ugyancsak a munkásság e „fellegráibaiban” toborozza majd a CGT és a Kommunista Párt a maga legelszántabb aktivistáit.²⁵

Harmadsorban: a munkafeltételek egységesülése nem mehet el a szélsőséges egyenlőségig. Pontosabban fogalmazva: minél erősebben érvényesülne ez a tendencia, annál inkább vált ki ellenirányú, differenciáló hatásokat. Maga a tömegtermelés megköveteli, hogy elkülönüljenek egymástól azok, akiknek szűken csak primitív, végrehajtási feladatok jutnak (például a betanított munkás), és az ellenőrzést, illetve karbantartást biztosító személyzet (technikusok). A munkatechnológia e fejlődése más oldalról kiköveteli a tervezés és szervezés ügyeivel megbízott személyzeti állomány megerősítését és sokoldalúvá tételét, a vezető beosztások posztjainak létrejöttét.

Egységesülés és elkülönöződés: e kettős folyamat a második ipari forradalom első pillanataitól kezdve munkálkodik. S arra sarkall, hogy a taylorizmusról ne mint valami egyenfolyamatról gondolkodjunk, mely nem lett volna egyéb a munkástársadalom leigázásánál. Térnyerése ugyanis lassú, s igen speciális ipari közegekhez kötődik. Az első világháborút megelőzően a francia ipari népességnek alig 1 százalékat érinti ez az amerikai „találmány”.²⁶ Tegyük hozzá: a taylorizmus csak egyike az ipari munka végig gondolt szervezetmódját illető sok általános elképzelésnek, melyeknek gyűjtőnévül a 20-as években a „racionalizálás” terminus szolgál,²⁷ s ezen belül is a legszélsőségesebb válfaja (mindazonáltal Franciaországba importált változata jóval enyhébb lesz majd az eredeti verzióánál²⁸).

Végezetül: ezek a módszerek a taylorizmus eredeti hatókörébe eső ipari munkahelyeknél tágabb körben terjednek szét. Gyökeret vernek az irodákban, a nagyáruházakban s általában a „harmadik” szektorban. Vagyis „taylorizmus” helyett célszerűbb lenne arról beszélni, hogy lassan, fokozatosan kialakul a bér munkaviszony egy új dimenziója, melyet a munkafolyamat ma-

ximális racionalizálása jellemez, a munkafeladatok időzített összekapcsolása, a munkaidő és a nem munkával töltött idő szigorú elkülönítése, s ezek együttesen lehetővé tették a tömegtermelés feltételeinek megteremtését. Ebben az értelemben joggal mondhatjuk, hogy a munkaszervezésnek ez a módja, amely a munkaműveletek szigorú ellenőrzésére támaszkodva hajszolja a maximális termelékenységűt, lényegi összetevője volt a modern bér munkaviszony létrejöttének.

Harmadik feltétel: olyan bérek, amelyek lehetővé teszik a munkásrétegek „új fogyasztási normáinak”²⁹ kialakulását, és módot nyújtanak arra, hogy a munkás maga is haszonélvezője legyen a tömegtermelésnek. Már Taylor is a bérek jelentős emelésével akarta elérni, hogy a munkás alávesse magát az új üzemi munkafegyelemnek.³⁰ De majd csak Henry Fordnál kapcsolódik össze koherens rendszerre a félautomata futószalag bevezetése nyomán megvalósuló tömegtermelés és a tömegfogyasztás közötti kapcsolat. A „five dollars’ day” jóval több, mint csak a munkabér jelentős mértékű emelkedése. A modern munkás számára megnyíló lehetőség tételeződik benne: kivívhatja magának a jogot, hogy belőle is az ipari társadalom termékeinek fogyasztója válhassék.³¹

Jelentős újítás ez, fontos állomás a bér munkaviszony hosszú fejlődéstörténetében. E fordulópontig a munkás – legalábbis a munkaadói ideológiák szerint – olyan szereplőként jelenik meg, akinek termelési hozama legyen maximális, fogyasztása minimális. A lehető legtöbb terméket kell előállítania, a munkájából származó profit pedig annál nagyobb, minél lejjebb sikerül szorítani a bérét. E szempontból szignifikánsnak tekinthetjük, hogy valahányszor a munkaadók jónak látták, hogy bőkezűbbek legyenek annál, amit a bérekre vonatkozó „ökonómiai vastörvények” diktálnának, engedményeiket sosem pótlólagos bérkiegészítések formájában tették, hanem a betegeknek, balesetet szenvedetteknek, elaggottaknak nyújtott nem-pénzbeni szociális szolgáltatások formájában. E szolgáltatások segíthettek megakadályozni, hogy a munkások – családotul – teljesen elnyomorodjanak; fogyasztásuk mértékét azonban nem növelhették. Az is figyelemre méltó, hogy a munkás helyzetének javulását a munkaadók és a társadalomreformerek sosem úgy képzelték el, hogy módja nyílik többet fogyasztani, hanem olyan kötelezettségként, hogy – biztonságát növelendő – több pénzt takarítson meg, vagy magasabb biztosítási járulékot fizessen. Ők a munkásnak egyedül azt a fogyasztását ismerik el legitimnek, ami a legszükségesebbekre korlátozódik; arra, ami ahhoz kell, hogy decens módon biztosítsa munkaereje újratermelését, illetve családjának a megszokott szegényes szinten való ellátását. A többletfogyasztás elítélendő, mivel bűnözéshez, részegeskedéshez, munkahelyi lógáshoz vezet...

A munkások oldaláról ugyancsak a tömegtermelés kezdetével kap nyíltan hangot az az értelmezés, amely a jólétet explicit módon a fogyasztás növeléseként fogja fel. Alphonse Merrheim, a CGT akkori főtitkára 1913-ban ekképp nyilatkozik (némileg módosítva a „közvetlen érdekharc” aktivista szakszervezeti mozgalmáról elterjedt közkeletű képet, mely másra sem várna, mint hogy üssön a Nagy Leszámlás órája):

Nem korlátozza semmi a jólét utáni vágyakozást. Nem ellenzi ezt a szakszervezeti mozgalom sem, épp ellenkezőleg. Mi egyéb lenne a célja a munkaidő csökkentését, a bérek növelését illető követeléseinknek, ha nem az, hogy mai érvénnyel, s nem a távoli jövőre halasztva fogalmazzuk meg a munkásosztály vágyait s következőképp fogyasztási lehetőségeit?³²

A fogyasztásnak a század elején a munkásság körében is bekövetkező fontosabbá válása annak a tömeges életmódváltásnak a hatását tükrözi, melynek háttérben a családi gazdálkodás visszaszorulása áll, s amely elsősorban a nagy iparvárosok munkásait érinti.³³ Az, hogy a munkástömegek már a preindusztriális társadalomban is, majd az ipari forradalom kezdetekor is képesnek mutatkoznak arra, hogy nyomorúságos béreik ellenére fenntartsák magukat, jelentős mértékben annak tudható be, hogy fogyasztásuk egy tetemes (bár nehezen számszerűsíthető) hányadát nem a piacról elégitették ki: megőrizték kapcsolataikat a szülőfaluval, volt egy vékonyka parcellájuk, részt vettek a mezőgazdasági idénymunkákban – s ez még az olyan „ipari” foglalkozásokban dolgozókra is érvényes, mint amilyenek a bányászok.³⁴

Ez a helyzet az ipar koncentrációjával, az iparvárosok létrejöttével megváltozik. A munkakörülmények egyöntetűvé válását az életkeretek és az életmódok egyöntetűvé válása kíséri. Bonyolult folyamat ez, mely hosszú évtizedekre elnyúlik. Befolyásolja a lakáskörülményeket, a közlekedést, s általánosabban az ember viszonyát az őt körülvevő környezethez. S megváltoztatja az ún. „fogyasztói kosarat” is. De a munkásnépességnek egyre nagyobb hányada szorul objektíve olyan létfeltételek közé, amelyek a 19. század első felét jellemző pauperizmust idézik: a munkás messze szakad családjától és szülőföldjétől, társaival együtt uniformizált környezetbe zártan él, s gyakorlatilag azokra a megélhetési forrásokra hagyatkozhat csak, amelyekhez munkája révén jut hozzá. Hogy a hasonló okok ne vezessenek hasonló következményekhez, nevezetesen a tömeges elnyomorodáshoz, arra lesz szükség, hogy a munka ellenértéke, a bér, megszűnjék éhbér lenni.

„Fordizmusnak” a tömegtermelésnek a tömegfogyasztással való, olyan összekapcsolását nevezzük, melynek gyakori megvalósítása kétségtávol Henry Ford nevéhez fűződik. Ford így fogalmaz visszaemlékezéseiben: „Életem egyik legjövődolgozóbb vállalkozása az volt, amikor a nyolcórás munkanap bérét 5 dollárban szabtam meg. Amikor ezt 6 dollárra emeltem, az még ennél is jobb üzletnek bizonyult.”³⁵ Vagyis észreveszi, hogy újfajta viszony van kialakulóban a munkabér emelkedése, a termelés növelése és a fogyasztás növekedése között. Emez nemcsak abban áll, hogy a magasabb munkabér jobban ösztönöz a munkára, s így fokozza a termelékenységet. Szoros összhangban a termelékenység növekedésével kezd kirajzolódni egy olyan bérpolitika, melynek révén a munkás a társadalmi lét új színtereit hódítja meg a maga számára: most már nem csupán a termelésből veheti ki a részét, hanem a fogyasztásból is. Így kiszabadulhatott abból a sebezhetőségi zónából, amelyben eladdig arra volt ítélve, hogy – mindig éppen csak legfontosabbnak bizonyuló szükségletei kielégítésére képesen – úgyszólván egyik napról a másikra tengesse életét. Eljut odáig, hogy vágyai legyenek (Merrheimtől kölcsönzöm a kifejezést), s a vágyak kielégítésének társadalmi előfeltétele abban áll, hogy ki lehessen szabadulni az égető szükségletek rab-

ságából. Vagyis a szabadság oly formájában, mely képes felülkerekedni a közvetlen, jelen idejű szükségleteken, s akár tartós, nem közvetlenül nélkülözhetetlen javak fogyasztásában is kielégülést nyerhet. A „jólét igénye” – autó, lakás, háztartási gépek stb. – bármennyire is fintorogjanak ezen a moralisták, lehetővé teszi, hogy új élet nyíljen a munkásság előtt.

Valószínűleg túlbecsülnénk Fordot, ha egyedül az ő érdemének tudnánk be a bér munkaviszony e már-már antropológiai mutációnak tekinthető átalakulását. Olyan általános érvényű folyamatról van szó, mely messze túlnő a „többé-kevésbé automatizált futószalag” feltalálásán s egy amerikai nagyiparos bérpolitikáján. Ez azonban nem változtat azon, hogy Ford tevékenysége révén kezd kibontakozni a bér munkaviszonynak az a koncepciója, mely szerint „a fogyasztás módja benne foglaltatik a termelés feltételrendszerében”.³⁶ Mindez elég ahhoz, hogy a munkásság népes rétegei – jöllehet korántsem mindegyik – kilábalhassanak abból a szélsőséges nyomorból és állandó létbizonytalanságból, mely évszázadok óta osztályrészükül jutott.

Negyedik feltétel: a társadalmassult tulajdonból és a közszolgáltatásokból való részesedés. A munkás olyan társadalmi egyeddé válik, akinek részesednie kell a társadalom rendelkezésére álló, nem-piaci közjavakból. Visszaültnék itt a „transzferált tulajdon” előző fejezetben felvázolt megteremtésére, amely a bér munkaviszony ugyanezen feltételrendszerébe tagozódik bele. Ha igaz, hogy az ipari forradalom kezdetén a társadalom életét a tömeges nyomor mérgezte meg, akkor az is igaz, hogy ennek leghatékonyabb ellenszere a kötelező biztosítás volt. A munkához kötődő soványka biztonsági védelmek hatása kiterjedhetett a munkán kívüli léthelyzetekre, hogy megvédje a munkást a teljes ellehetetlenüléstől. A társadalombiztosítások ezen első változataiban a szolgáltatások még túlságosan szegényesek ahhoz, hogy igazi újraelosztó funkciót tölthessenek be, és jelentősen befolyásolhassák a „fogyasztási normák” alakulását. Mindazonáltal a bér munkaviszony egy olyan, történelmi helyzetre adott válaszának tekinthető, amelyben az emberek bér munkás mivolta már egzakt módon definiálható, s a bér munkások egzakt módon számba vehető (jogok – még a legszerényebbek is – csak világosan azonosítható jogállásokhoz kapcsolódhatnak, ez pedig feltételezi az aktív népeség fogalmának kialakítását, s az időszakos munkavégzés különböző formáinak lehatárolását). Olyan helyzetre adott válasznak, amelyben a bér munkás helyzete tartós és megállapodott (egy olyan jog, mint a nyugdíjjogosultság, feltételezi a hosszabb időn keresztül huzamosan és megszakítatlanul végzett munkát), jogállása pedig önmagában elegendőnek és autonómnak bizonyuló státusként értékelődik (a védelemhez való jog mérlegetelésében immár nem veszik figyelembe a családgazdálkodás nyújtotta forrásokat, illetve a „testközeli védelem” biztosította segítséget). Nyilvánvaló, hogy ez a modell speciálisan a nagyipari munkásságra érvényes, még akkor is, ha ennél jóval szélesebb rétegekre is kiterjed. Elismeri a munkások bér munkás-létformájának sajátlagosságát, s egyben meg is szilárdítja azt, mivel biztosítja azokat a forrásokat, melyek baleset, betegség vagy az aktív munkaviszony megszűnte (tehát nyugdíjba menetel) esetén is biztosítják az önfenntartás lehetőségeit.³⁷

Emlékeztessünk arra is, hogy a transzferált tulajdon kialakulása a társa-

dalmasult tulajdon (s elsődlegesen a közszolgáltatások) kifejlődésének keretei között megy végbe. A közszolgáltatások mind gazdagabb tartalmat adnak a különböző társadalmi csoportok részvételének a „társadalom életében”, még akkor is, ha e részvétel igen egyenlőtlen mértékű. A munkásosztály, mint erre majd még kitérünk, egyre jobb feltételekkel juthat hozzá olyan közjavakhoz, mint az egészség, a higiénia, a lakás, az iskoláztatás.

Ötödik feltétel: betagozódás egy olyan munkajogba, amely a munkást egy kollektívum tagjaként ismeri el, akinek szociális jogállása az egyéni érvényű munkaszerződés dimenziójánál tágabb körre terjed. A bér munkaviszony kontraktuális dimenziójában is gyökeres változást figyelhetünk meg. Ezt a *Code civil* 1710. cikkelye úgy határozta meg, mint „olyan szerződés(t), amellyel a felek egyike kötelezi magát arra, hogy a másik fél számára valamilyen munkadíj ellenében elvégez valamely munkát”. Vagyis két, elvileg egyformán „szabad” egyed közötti tranzakció, melynek lényegi egyenlőtlenségi viszonyait sokan és sokszor hangsúlyozták. Léon Duguit a „szubjektív jog” kifejeződését látja benne, azaz „egy személynek azon hatalmát, hogy egy másik személyre rákényszerítse a saját személyiségét”.³⁸ Ennek helyébe mostantól egy szociális jog lép, amely „a szükségletekben megnyilatkozó közösség, valamint a munkamegosztás révén egyesíti egymással az emberiséget, s ezen belül különösen az ugyanazon társadalmi csoportba tartozókat”.³⁹

E kollektív dimenzió beszámítása eltolódást eredményez, melynek révén a szerződéses munkaviszony átalakul bér munkás jogállássá. „A jogállás fogalma, mely jellegzetesen közjogi kategória, egy adott helyzet olyan objektív definíciójának eszméjét rejtí magában, melyet nem befolyásolnak az egyéni szándékok és akaratok.”⁴⁰ A munkások csoportjának kollektív fellépőként való jogi elismerése már a sztrájktilalmat eltörlő (1864-es), illetve a munkások egyesülési jogát elismerő (1884-es) törvényben is megmutatkozott. De az efféle vívmányoknak nincs közvetlen kihatása magának a munkaszerződésnek a szerkezetére. Hasonlóképpen nincs, hosszú-hosszú ideig még, semmiféle jogi értéke a munkaadók és dolgozók közötti, üzemen belüli egyezkedéseknek, melyeket általában egy-egy sztrájk vált ki vagy a sztrájk fenyegető veszélye. Csak a „szent összefogást” követően, amikor a munkásság részt vállal a háborús erőfeszítésekben, s ez szorosabbra fonja a társadalmi kötelékeket, fog majd az 1919. március 25-iki törvény jogi státust biztosítani a kollektív szerződés fogalmának. A kollektív szerződésben foglaltak felülírhatják az egyedi munkaszerződés tartalmában foglaltakat. Léon Duguit azon nyomban levonja az ebből adódó tanulságot:

A kollektív szerződés teljesen új jogi kategória, és tökéletesen idegen a polgári jog hagyományos kategóriáinak szellemétől. Olyan, a törvény erejével bíró megállapodás, amely két társadalmi osztály egymás közötti kapcsolatait szabályozza. Törvény erejével létesít állandó és tartós kapcsolatokat két társadalmi osztály között. Olyan jogi helyzetet teremt, amelyhez a két csoport tagjai egymással kötött szerződéseinek alkalmazkodniuk kell.⁴¹

Való igaz, a kollektív szerződés hatóköre jóval túlterjed a munkáltató és a munkavállaló között a munkaszerződés liberális értelmezésében tételezett

face to face kapcsolaton. A vállalat által egyénileg felvett, alkalmazott munkás a kollektív szerződésben foglalt megállapodásoknak lesz kedvezményezettje.

A törvény alkalmazásának tapasztalatai a kezdeti időkben lesújtóak. A munkások és a munkaadók egyaránt viszolyognak attól a gondolatától, hogy „alkudozó” tárgyalásokra fanyalodjanak. A „szociális partnereknek” a tárgyalásos rendezéssel szemben tanúsított ellenérzése (és akkor igencsak enyhén fogalmaztunk)⁴² ad magyarázatot arra, milyen szerepet játszott az állam az érdekegyeztetési eljárások kidolgozásában. Millerand-nak a munkástanácsok létrehozására irányuló, 1900-as erőfeszítései óta⁴³ az állam volt a munkajogi rendszer létrehozásának legfőbb szorgalmazója. Legalábbis addig, amíg színre nem lép a munkásosztálynak egy, a reformkövetelések mellé szegődő, azokban akár kitüntetett fontosságú célkitűzést, akár a forradalmi folyamatnak csak egy állomását látó része, hogy érvényt szerezzen saját nézőpontjának. E vonatkozásban 1936 történelmi fordulópontra: egymásra talál a politikai akarat (a Népfront szocialista-kommunista többségű kormánya, mely minden megosztottsága ellenére a munkások érdekét képviselő szociálpolitikát akar kikényszeríteni) és a társadalmi mozgalom (az üzemeket júniusban elfoglaló munkások közel kétfélmillióan vannak). A Matignon-megállapodások új lendületet adnak a kollektív szerződéseknek, és kikényszerítik az alkalmazottak összessége által megválasztott képviselőkkel álló üzemi bizottságok létrehozását.⁴⁴

De a Népfront időszakát nemcsak az említett „szociális vívmány” teszi a munkásság odüsszeiájának különösen jelentőségteli, döntő, egyszesmind törékeny időszakává.

A munkások helyzete

Olyan változásokat, amelyek csak hosszú távú folyamatokban tekinthetők át, mindig önkényes próbálkozás egy megadott időponthoz kötni. Hadd időzzem el, mégis, egy pillanatra 1936-nál. E konkrét évben ugyanis egyszerre ragadható meg az általam bemutatni kívánt modern bér munkaviszony kikristályosodása is, fordulópontja is. Ez az év jelentőségteli állomás a bér munkásosztály történetében, hiszen az 1936-os reformokat alapvetően az váltotta ki, hogy a munkásság helyzete bizonyos módon előtérbe került. De vajon nem pírusszi győzelemről van-e szó? Milyen is ekkortájt a munkásság státusa a társadalmon belül? Abban a folyamatban, hogy végre meghatározó társadalmi erőként ismertessék el, hogy jogai gyarapodtával erejének tudatára ébredve akár az se legyen lehetetlen, hogy saját magában a holnapok, a jövő hajtóerejét lássa – 1936 valóban döntő állomást jelent. Másfelől viszont 1936 megpecsételi a *munkás partikularizmust*, azaz a munkásságot mind a társadalmi munkamegosztás, mind a társadalom egészen belül alárendelt helyzetbe taszítja.

A munkásosztály fontosságának elismerése, megerősítése oldaláról nézve az égbolt csupa derű, felhő sehol a láthatáron. Baloldali választási győzelem, a munkások elébe mennek a Blum-kormány döntéseinek (vagy rákényszerítik

akaratakat), elfoglalják az üzemeket, s azon nyomban addig sosem látott lendületet vesz a szociális jogok fejlődése. A munkaadók pánikba esnek, úgy vélik: vége! – a munkások megkaparintották a hatalmat.⁴⁵ „Mindent elérhetünk” – írja már 1936. május 23-án Marceau Pivert, a szocialista párt bal-szárnyának vezetője a *Le Populaire* oldalain.⁴⁶ „Mindent”, persze, dehogyan lehet elérni,⁴⁷ valami azonban tényleg lényegileg megváltozott. Bizonyosság erre az kiharcolt eredmény, mely akár másodlagos fontosságúnak is tűnhetne, ám mégis páratlan szimbolikus jelentőséget kap, ha a „lenézett bér-munkásság” történetébe ágyazva szemléljük: a fizetett szabadság. Ha csak néhány napra is, a munkás évről évre kiléphet abból a kényszerből, hogy életét a megélhetéséért élje fel. Kilépni abból, ami kötelező, azt a szabadságot jelenti, hogy ha csak rövid időre is, de saját magunkért vagyunk. E lehetőséget törvénybe iktatni: egyet jelent annak elismerésével, hogy a munkásnak is joga van arra, hogy „csak úgy” éljen a világba – vagyis mint a többiek, a járadékosok, a „burzsujok”, az arisztokraták, a vagyonosok, azaz: mint mindazok, akik – legalábbis a munkás képzeletvilágában – az életet önmagáért élvezik.

A munkaidő csökkentésének követelése egyike a munkásság leghosszabb múltra visszatekintő s legszenvedélyesebb követeléseinek. Úgy tűnik, már a céhlegények hajdani titkos társulásait is sokkal inkább az az igényük hívta életre, hogy befolyással legyenek munkaidejük megszabására, mint hogy béreik emeléséért harcoljanak.⁴⁸ Az 1848-as februári forradalom kiharcolja a 10 órás munkanapot, ám ezt azon nyomban visszavonják. A századelő szakszervezeti mozgalmának követelései között első helyen áll a heti munkaszüneti nap kivívása (ami 1906-ban teljesül majd) és a 8 órás munkaidő. A közvetlen „harc” mellett elkötelezett szindikalisták talán egyedül e két követelésre nem sütik rá a „reformizmus” bélyegét. A harcos május elsejének ez a legnépszerűbb jelszava, ez virít leggyakrabban a CGT plakátjain, röplapjain.⁴⁹ De a *megfizetett szabadidő* elnyerése szimbolikájában sokkalta többet jelent, mint a munkaidő csökkentésé (a 10 órás munkanapot 1936 júniusában nyerik el a munkások), felszabadító hatása sokkal alapvetőbb, mint a bérek emelkedése nyomán a fogyasztásba való bekapcsolódás lehetőségéé. Annak hivatalos elismerését jelenti, hogy a munkás is ember, a munkának emberi méltósága van. A munkás *ember* is, nemcsak megállás nélkül robotoló lény, a munka pedig többé már nem a lét könyörtelen, egyhangú kényszere, hanem az a tevékenység, mely emberi rangját biztosítja. „Szociális vívmány” mivoltán túl kulturális forradalom is, mivel azzal jár együtt, hogy – még ha évente csak néhány napra is – megváltozik vele az élet, s az élet értelme is. Úgy tűnik, a kortársak így élték meg a fizetett szabadság élményét, már legalábbis azok, akiket lelkesedéssel töltött el a dolog. Mert nem hiányoztak persze azok sem, akik úgy nyilatkoztak, hogy szörnyű időket élünk, ha már a semmittevésért, naplopásért is pénzt adnak az embereknek, az meg már tényleg borzasztóságos, hogy ezek a micisapkás senkiháziak ellepik azokat a tengerparti strandokat, ahol eddigelé csak finom népek fordultak elő.⁵⁰

Túlzott fontosságot tulajdonítanánk annak a, valljuk meg, szerény horderejű rendelkezésnek, hogy a munkások évente néhány nap fizetett szabad-

sághoz jussanak? Ami azt illeti, ez az epizód (1936 „szociális vívmányai” közül az egyetlen, melyet nem vontak vissza) jól példázza, hogy mennyire *függő* – s ebből következően, óhatatlanul instabil – a 30-as évek vége felé a munkásosztálynak a társadalmon belül elfoglalt helyzete. Egyfelől, a kirekesztettség hosszú időszaka után, kezd léthelyzetében hasonlóná válni a társadalom többi részéhez. S éppen e két, mostanáig gyökeresen különböző léthelyzet és életmód közeledését jelképezi mintegy a fizetett szabadság. Soványka időmetszetében a munkásélet magára ölti a „burzsoá” létezőmód egyik lényegi elemét: azt, hogy szabadsága nyílik megválasztani, hogyan töltsé idejét. S akár még azt is választhatja, hogy nem csinál semmit, mivel a megélhetés könyörtelen, mindennapos kényszerének szorítása fellazul. Évi néhány napra munkássors és burzsoá létmód *közös metszetben* zajlik.

S mégis, ezzel együtt, igencsak virulens marad az alárendeltségként megélt munkás elkülönültségtudat, mely az osztályantagonizmusok forrása. A fizetett szabadság ellen felhörgadó „polgári” indulat, melyben osztoznak a független kisiparosok, a kiskereskedők stb. (s e „satöbbibbe” beleértendő az egész nem-bérből-élő Franciaország), jól mutatja, mily őszöreg e választóvonal. Ez az attitűd újra felszínre hozza (s majd’ ugyanolyan gorbán, mint régen) a tulajdonososztályok sok évszázados megvetését azzal a munkással szemben, aki nem dolgozik, s nyilván csak és kizárólag erkölcsi romlottsága lehet magyarázat tétlenkedésére, mivel a munkától ellopott szabadidőt nem tudja másra használni, mint züllött hajlamai kielégítésére, naplopásra, részegeskedésre, bujálkodásra. A munkásnak nem lehet más a létezőmódja, mint a dolgos munka: nem tautológia ez, hanem morál és társadalom egybecsengő ítélete, mellyel mindenki egyetért, aki érényesen gondolkodik, s amely a meggörnyedt hátú munkást örökre hozzáláncolja az anyagi termeléshez.

A fizetett szabadsággal kapcsolatos attitűdök azonban a munkásság oldaláról is azt mutatják, hogy korántsem szűnt meg bennük a társadalmi függőségtudat. Szabadidős tevékenységek? Oké, de „plebejus” módra! Megvan bennük a büszkeség, hogy ez most már ugyanúgy jár nekik is, mint másoknak, de az a tudat is, hogy e szabadság korántsem magától értetődő, inkább valami csoda révén adódik, s ki kell érdemelni azzal, hogy megtanuljuk, hogyan éljünk vele, még ha jámbor szórakozásokról van is szó. „A munkásosztály győzelemre tudta vinni a szabadidőért vívott harcát, most győzelemre kell vinnie a felhasználása megtanulásáért vívott harcot” – mondta Léon Lagrange.⁵¹ A munkástömegek szabadidős tevékenységeinek megszervezése (mely a Népfront tevékenységének és eredményeinek fontos és originális részét képezi) pontosan arról árulkodik: fontosnak tartják elkerülni, hogy a szabadidő öncélú henyéléssel teljék. S ebben egyszerre jut kifejezésre az osztálykülönbségek erőteljes tudata s egyfajta pragmatikus moralizmus: a szabadidőt ki kell érdemelni, méltónak kell rá bizonyulni, s értékesen kell kitölteni. Tudnunk kell másnak lenni, mint a gazdag naplopók, a társadalom élősködői. Kultúra, sport, egészség, természetközelség, egészséges (tehát fülledt erotikától mentes) kapcsolatok a fiatalok között stb. – ezeknek kell átítatniok azt az időtartamot, mely fölött nem a munka uralkodik. Csak semmi holtidő! A szabadság nem anarchia, s nem is öncélú élvezethajhászás. Le kell főzni a burzsujt, ki kell dolgozni a szabadidő helyes eltöltésének módját.

A törékeny szabadság e röpké pillanatain túl azonban felsejlik a helyzet visszája, nevezetesen az, hogy továbbra is az elidegenedett munka marad az a talapzat, melyre a munkásosztály társadalmi státusa épül. Az 1936-os szociális vívmányok elnyerésében a nagyipari munkásság játszotta a vezető szerepet.⁵² Márpedig ezekben az 1936 júniusában elfoglalt üzemekben a munkafeltételek a „tudományos munkaszervezés” különböző változataihoz igazodnak: munkabeosztás, normázás, állandó felügyelet, a teljesítményhajsza kényszere, munkáltatói önkény, lekezelő magatartás mindazok részéről, akik – így vagy úgy – a felsőbbiséget képviselik. Elegendő beleolvasni Simone Weil könyvébe: megtalálunk benne mindent azzal a „felaprózott munkával” kapcsolatban, melyet a színrelépő munkaszociológia állít majd az érdeklődés homlokterébe.⁵³ De a munkához való viszonynak ezt a formáját nemcsak a termelés technológiai követelményei, a munkafeladatok megosztottsága, a munkaritmus determinálja... A munkához való technikai viszonyban a kiszolgáltatottságnak és megfosztottságnak teljességgel *társadalmi* viszonyrendszere közvetítődik. Simone Weil rendkívül nagy hangsúlyt fektet a „satuba fogó kiszolgáltatottság” bemutatására,⁵⁴ mely a munkásnak a termelő munkában elfoglalt helyzetét jellemzi. Neki csak végrehajtási feladatok jutnak. Koncepció, gondolat, fantázia...? ne ártsd bele magad! Márpedig, s éppen azért, mert nem egyszerűen technikai a viszony a munkához, hanem *társadalmi* viszony, e függőségi helyzetből nem lehet a műszak végén megválni, s benn hagyni az öltözőszekrényben. Éppen ellenkezőleg, ahogyan Yves Montand énekl *a Luna Park*-ban, a gyárkapun kívül is ellenpontozza a világot. Bizonytal mondhatjuk Alain Touraine-nel együtt, hogy „a munkás öntudatát mindig kettős igény vezérli: a teremtő alkotás, s annak *ekként* való társadalmi elismertetése”.⁵⁵ De ha így van, akkor az esetek többségében e tudat igencsak szerencsétlen megfosztottságtudat; annak felismerése, tudniillik, milyen diszharmónia van, üzemben belül s kívül egyaránt, a társadalom gazdagságát teremtő munkás szerepének fontossága s a közösségtől cserébe kapott (pontosabban nem kapott, megtagadott) elismerés között. A munkás sorsát munkahelyi függőségi helyzetének és lenézett társadalmi pozíciójának összefonódása határozza meg. „Semmi meghitt érzés nem köti a munkásokat azokhoz a helyszínekhez és azokhoz a tárgyakhoz, amelyek között életüket elfecsérlik és felélik; az üzem saját hazájukban idegenné, száműzötté, gyökértelenné silányítja őket.”⁵⁶

Kétségtelen, hogy ez az ellentmondás elsősorban a racionalizált munka modern formáinak alávetett nagyipari munkásság léthelyzetében érhető tetten, s ők kisebbségi csoportot alkotnak a munkásságon belül.⁵⁷ Ekként *szélsőséges* megnyilvánulása annak, ami a munkások helyzetében általános, közös jellemző; annak, hogy átérzik azt a társadalmi leértékelést, mely a fizikai munkának kijut. A munkás kétségtelenül nélkülözhetetlen, ám minden társadalmi elismertséget, méltóságot nélkülöző, merőben végrehajtási feladatokra szorított tevékenységének e felfogása teljesen bevettnek számít, s egyként érvényes minden fajta fizikai munkára. A munkásság helyzetének első tudományos igényű elemzése is ezt a tételt állítja gondolatmenete középpontjába:

A munkás helyzete gyökeresen különbözik az alkalmazottétól és a tisztviselőétől, akik, akárcsak ő, szintűgy nem önálló vállalkozók, ám akiknél a végzett munkán túl megfizetik a szolgálatban töltött időt, az értelmi vagy erkölcsi kvalitásokat (...) A munkás munkájában csak a mechanikus és kvázi gépies műveleteket fizetik meg, mivel a munkásnak tartózkodnia kell minden önálló kezdeményezéstől, s arra kell törekednie, hogy egyszerűbb vagy bonyolultabb, de mindenképpen monoton feladatot ellátó, biztosan és alkalmasan működő szerszámként működjék.⁵⁸

A munkás – mint tudjuk – nem gondolkodik, s a születőfélben lévő szociológia bebizonyítja, hogy nem is képes a gondolkodásra. Mint majd látni fogjuk, ez lesz annak a monumentális összegző munkának a vezéreszméje, melyet François Simiand 1932-ben a bér munkásságnak szentel.⁵⁹ A munkás munkája továbbra is a munkatevékenység legalja fajtájaként definiálódik, mely technikai értelemben a legigénytelenebb, társadalmilag a legkevesebb méltósággal rendelkező.

A munkások nem feltétlenül osztják a munkának ezt a felfogását, mely egyaránt jellemzi a szociológia és a közgazdaságtan tudós konstrukcióit, illetve az uralkodó osztályok elképzeléseit. A munkásmozgalom a kezdetektől fogva igyekezett hitet tenni a kétkezi, fizikai munka méltósága és társadalmi fontossága mellett, hiszen ő minden gazdagság forrása. (Már az 1840 és 1851 között a maguk a munkások által szerkesztett és kiadott *L'Atelier*-nek is ez volt a fő üzenete.) Később tanúi lehetünk majd annak is, hogy egyes munkásfigurák (például a bányász, a fémipari munkás) hősleg felmagasztosulnak, egyfajta prométheuszi világnézet hordozóiként.⁶⁰ De a munka e felmagasztalása nem vet véget a munkás kiszolgáltatottságtudatának. Éppenséggel a méltóság tételezésének és az alárendeltség megélt tapasztalatának ez az ötvöződése képezi a munkásság osztályöntudatának alapját. Ez konfliktusokban kovácsolódott ki, abból a kollektív felismerésből kiindulva, hogy a munkás meg van fosztva munkája gyümölcsétől. Ennek visszakövetelése meg sem fogalmazódhatna az alárendeltségtudat megléte nélkül. Ez az érzés a hajtómotorja annak a küzdelemnek, mely vissza akarja nyerni a munkának azt a méltóságot, melyet a kapitalista társadalmi rend „elidegenített” tőle.

A munkásosztály létviszonyait az 1930-as évek társadalmában úgy jellemezhetnénk tehát, mint olyan *viszonylagos integráltságot*, mely csak alsóbbrendű pozíciókba tagol be. A társadalmi tagságot biztosító elemekre rámutattunk már: társadalombiztosítási formák, munkajog, jobb bérek, a tömegfogyasztásba való bekapcsolódás lehetőségei, viszonylagos hozzáférés a társadalmasult tulajdonhoz s még a szabadidős tevékenységekhez is. Mindezen vívmányok közös vonása, hogy azszal járultak hozzá a munkásosztály létviszonyainak *stabilizálódásához*, hogy sikerült felszabadítaniuk a közvetlen és azonnali szükségletek szorító parancsa alól. Ebben az értelemben a munkásors igencsak különbözik az iparosítás kezdeti időszakának proletársorsától, melyet a minden pillanatban fenyegető sebezhetőség jellemzett. S ebben az értelemben beszélhetünk integrációról is: a munkásosztály, kikecmeregve az őt gyakorlatilag a társadalmi lét peremvidékeire száműző kirekesztettségből, újra otthont nyert a társadalomban.

E repatriálást azonban mégis a kettősség jellemzi. Értsük meg jól: ket-

tősség, ez azonban nem jelent feltétlenül kettős társadalmat. Mi egy kettős társadalom? A kirekesztés olyan társadalma, melyben egyes csoportoknak semmijük nincs, s ezért nem is számítanak semminek. Az itt felidézett modellben egyszerre lelhetők fel szakadáspontok is, meg kölcsönös függőség is; olyan uralmi viszonyok jellemzik, amelyekben az alávetett osztályok sorsa mégsem a levegőben lóg. De a *függőségi helyzettel megférő, összebékélő függetlenség* fenntartja azt az érzést, hogy az uralmon lévők s a társadalom aljára szorultak érdekei egyetemesen szemben állnak egymással. Egy ilyen társadalmi struktúrát nem lehet másként megélni, mint a „mi” és az „ők” azon fajta polarizáltságán keresztül, melyet Richard Hoggart írt le remekül.⁶¹ „Mi” nem bábok vagyunk, megvan a magunk méltósága, jogaink vannak, rendelkezünk a szolidaritás és a szerveződés megfelelő formáival. Hát akkor legyen respektusunk is! A munkás nem cseléd, nem görbed egészen a szűkség rabigájába, nem játékszere gazdája kénye-kedvének. Ennek felel meg az a munkásbüszkeség, mely inkább választja azt, hogy valahogy magától jusszon á-ról bé-re, mintsem segélyért kérincseljen. Elboldogulunk „mi” magunktól is. De „ők” azért egy egészen más világ. „Övék” a gazdagság, a hatalom, „ők” hozzájutnak a legitim kultúrához s az élet egy sor olyan kellemes oldalához, amivel „nekünk” sosem adatik meg találkozunk s részesülnünk belőlük. „Ők” felvágósak és sznobok, s még akkor is gyanakvással kell szemlélünk „őket”, amikor azt hangoztatják, hogy a javunkat akarják, mivel mindig készek az átverésre, s képesek befolyást gyakorolni arra is, amibe nekünk sosem lehet beleszólásunk.

A választóvonal létezéséről való tudást fenntartja az a tapasztalat, melyet a munkásosztály nap mint nap megél a társadalmi létezés valamennyi terepén, legyen szó fogyasztásról, lakásról, iskolai tanulmányokról vagy munkáról. A fogyasztás, mint már utaltam rá, többé nem korlátozódik a közvetlen létfenntartáshoz elengedhetetlen szükségletek kielégítésére; a munkásosztály bekapcsolódik a „tömegfogyasztásba”. De a munkásháztartások költségvetésének még a 30-as évek végén is 60 százalékát emésztik fel a táplálkozási kiadások. (1856-ban ez az arány 70 százalék volt, 1890-ben pedig 65 százalék.⁶²) Maurice Halbwachs is, Veblen is kimutatta, mik az „antropológiai” következményei annak, ha a családi költségvetés nagyobb hányada fordítódik élelmiszerekre. Ha kevés pénz jut azokra a kiadásokra, melyek nem a közvetlen biológiai lét fenntartását és újratermelését szolgálják, óhatatlanul csorbul és csorbul a társadalom életében való részvétel lehetősége.⁶³ Halbwachs elemzése 1912-ből valók, de a helyzet, lényegét tekintve, huszonöt évvel később sem változott: a 19. század végétől a 30-as évekig a nem élelmiszerekre fordított kiadások a munkásháztartások költségvetésén belül mindössze 5 százalékponttal nőttek.

A munkáslakás sem az az „infernális odú”, amilyennek a 19. századra érvényesen Michel Verret leírja, de az egészségtelen lakáskörülmények és a túlszűfolttság még mindig túlnyomóan jellemző. Egy 1926-os párizsi vizsgálat kimutatja, hogy még mindig minden negyedik lakónak fél szobánál kevesebb hely jut, s hogy az iszonytató garniz szállókban még mindig legalább 320 ezren tengődnek. A helyzet később sem javul sokat. A 30-as évek végén Franciaországban évente 70 ezer lakást építenek – szemben a németországi 250

ezerrel.⁶⁴ A kertvárosok urbanizmusának fű csak néhány szocialista vagy radikális vezetésű városban terem, és a Le Corbusier-féle *cité radieuse* típusú kísérletek egészen kivételesnek számítanak. Ráadásul célközönségük sokkal inkább a születőfélben lévő hivatalnok- és középréteg, mintsem a munkás-ság.⁶⁵

Ami az oktatásügyet illeti, a középiskolai tanulmányok ingyenességét csak 1931-ben sikerül kivívni. Az erre a szintre feljutók létszáma 1880 és 1930 között igencsak állandónak bizonyult, átlagosan 110 ezer főnek.⁶⁶ Ami egyértelműen jelzi: az alsóbb osztályok gyerekei „bennragadnak” az alsófokú képzés csatornáiban. A túlzásba vitt, s ezért a népi rétegeket „elgyökértelenítő” taníttatás veszélyének témája monoton egyhangúsággal van jelen a korszak irodalmában.⁶⁷ Jean Zay, a Népfront minisztere 14 éves korig tolja ki a tan-kötelezettséget; megpróbál közös törzsanyagot kidolgoztatni a diákoknak, illetőleg megpróbál beiktatni egy pályaválasztásra felkészítő évet. De az oktatás (viszonylagos) „demokratizálására” egészen az ötvenes évekig kell vár-nunk.

Ami az alkalmaztatási viszonyt illeti, aláhúztuk már a munkásokra a munkahelyen jellemző függőségi helyzetet. Adjuk hozzá ehhez azt, hogy a 30-as években a munkaerőpiacra még mindig egy, a bizonytalanságból, az elbocsátásnak abból a fenyegetéséből kisarjadó mobilitás a jellemző, mely fenyegetéssel szemben semmiféle munkajogi rendezés nem ad védelmet. A pár órás, pár napos konkrét feladat elvégzésére szóló megállapodások a leggyakoribbak. Az esetek többségében nyoma sincs írásos szerződésnek, s nincs előzetes megegyezés a szerződéses viszony időtartamáról sem. A munkás „felmond”, a munkaadó „elbocsát”, ha éppen úgy adódik. Egyik is, másik is, rendkívül könnyen megy.⁶⁸ És persze ott van a munkanélküliség jelentette fenyegetettség, melyet a 30-as évek elejének gazdasági válsága csak kiélez. Legkíméletlenebbül a bevándorlókat érinti: az első világháború vérvesztését követően Franciaországba bevándorolt, közel 2 millió idegenből 600 ezret utasítanak ki az országból. De a válság a „bennszülötteket” sem kíméli meg. 1936-ban egymillió munkanélkülit tartanak nyilván.⁶⁹ A Népfront „nagy pilanata” a gazdasági és társadalmi instabilitásnak arra az időszakára esik, amelyet nemsokára az összeomlás drámája temet maga alá.

Végeredményben – s ezt hangsúlyozni próbáltuk – a kötelező biztosítás olyan eljárási eszköz, mely döntő hatásúnak mutatkozik a munkásosztály sebezhetőségének felszámolásában. De hatásai az 1930-as években még alig mutatkoznak meg. A munkásnyugdíjak összege egyszerűen nevetséges; figyelembe véve a tőkésedési időt és a munkásság halálozási mutatóit, azt mondhatjuk, a „haszonélvezők” száma alatta marad az egymilliónak.⁷⁰ Ebben az évtizedben majd ugyanannyi idős munkás remélheti megélhetését egyedül csak a közsegélyezéstől, mint amennyi a kötelező szociális ellátásokra támaszkodhat.⁷¹

Ha mindeme jellegzetességeket egy kalap alá gyűjtjük, kiderül, milyen tartósan él tovább a munkásra jellemző partikularizmus. Életszínvonal, iskolázottsági szint, életmód, munkához való viszony, a társadalom életében való részvétel foka – egybehangzón rajzolják ki a munkáslétnek azt a „sorsszerűségét”, mely társadalmi osztállyá kovácsolja őket. Többé már nem az a

„lebegő kaszt (...) mely szétszívárog a társadalomban” – ahogyan Lamartine fogalmazott, az ipari fejlődés korszakának első fázisában (lásd az 5. fejezetet). De „a munkások társadalmi és kulturális elszigetelődése elég nagy ahhoz, hogy osztályviszonyok alakuljanak ki valós csoportokat megtestesítő társadalmi egységei között”.⁷² Bizonyosan gyanakvással kell fogadnunk a munkáslétnek azokat a manapság mind nosztalgikusabb formákat öltő bemutatásait, melyek emennek morális ereje, szünet nélkül megnyilvánuló szolidaritása, egyszerű életörömei és társas kapcsolatainak mélyen emberi melege fölött érzelegnek. Mindez nem változtat azon, hogy egyrészt a társadalmi hierarchia alá szorítottságából következően, de ugyanakkor belső kohéziója folytán is, a munkásosztály életvilága úgy jelenik meg, mint ami része a nemzet életének, ám ugyanakkor sajátos érdekek és aspirációk köré szerveződik.

E helyzet jól mutatja, mennyire bizonytalan az 1930-as éveket jellemző integrációs modell, mely egészen az 50-es évekig meghatározó marad. Ne ébredt volna épp eléggé tudatára a munkásosztály az őt megillető jogoknak („túlontúl mohóvá vált” – fogalmaznak majd ellenfelei), osztályharcossága ne éleződött volna odáig, hogy végét szakassza társadalmi alávetettségének? E bizonytalan helyzet kétféle átalakuláshoz is elvezethetett: újabb s újabb „szociális vívmányok” kiharcolásához, az „őket” és „minket” elválasztó távolságok fokozatos csökkentéséhez – vagy pedig a hatalomnak a szervezett munkásság által történő átvételéhez. A választás, ha egyszerűbben fogalmazunk: reform vagy forradalom! A 30-as évek végére a szociális kérdés ekként nyer új megfogalmazást.

Nem annyira két egymással összehétközhetetlen képlettel van dolgunk, mint inkább olyan opciókkal, melyek ugyanazon feltételegyüttesből, a gyakorlati tapasztalatnak ugyanazon talapzatából bomlanak ki. A munkásosztály most már nincs abban a helyzetben, hogy „csak a láncait” veszíthetné. Ezért verhet gyökeret a munkásmozgalomban „a megvédendő és elérendő célkitűzések pozitívan kifejtett princípiuma”.⁷³ Ez a realizmus arra ösztönöz, hogy a munkások egy, a maga próbáját már kiállt (mert fontos vívmányokat meghonosító) reformizmus mellett lépjenek fel. Nem jelenti azonban szükségszerűen a munkás messianizmus végét. A kombattáns mozgalmár képzeletvilágában 1936 a 48-as forradalom és a Párizsi Kommün mellett foglal helyet; azon nagy történelmi pillanatok sorába tartozik, amikor fel-felvillant a társadalom alternatív megszervezésének lehetősége. Az 1936-ban öntudatra ébredt „generáció” a német megszállásra az Ellenálláshoz csatlakozva reagál, ez a generáció ad majd lendületet a nemzeti felszabadulást követő, igen kemény társadalmi küzdelmeknek, s alkotja majd, elsősorban a CGT keretei között, azt a magot, mely kombattáns osztályattitűdöket fog képviselni.⁷⁴

Azonban a velük szemben felsorakozó ellenfelek száma sem kevés. Az alternatíva másik oldalán a fasiszta fenyegetés ölt testet, s az a konzervatív Franciaország, mely – akárcsak 1848-ban vagy 1871-ben – másra sem vár, mint hogy revánsot vehessen. Elegendő futólag átlapozni a korabeli sajtót, hogy ráébredjünk, milyen heves és éles politikai és társadalmi antagonizmusokkal terhes ez az időszak. Henri Béraud már 1936. május 8-ikán így próbálja a *Gringoire* nevű lapocskában a franciáknak a „vörös veszéllyel” szem-

ben érzett félelmét mozgósítani: „Ragaszkodtál, ugye, öreg, a kis kerteskédhez, a törzskávéházadhoz, a haverokhoz, az autódhoz, a választójogodhoz, a szokott újságodhoz, amiben jót szórakoztál a »kis színeseken«, meg a jópofa cikkeken? Nos, haver, mindennek búcsút mondhatasz!”⁷⁵ A másik oldalon viszont, 1938-ban, amikor politikai téren a Népfront bukása gyakorlatilag már visszavonhatatlan, Paul Faure így fogalmaz a *Le Populaire*, a szocialista párt hivatalos lapja hasábjain: „Aki tagadja az osztályharcot, az nemet mond a napfény világosságára.”⁷⁶

Fordította Léderer Pál

Jegyzetek

1. Amikor „súlypontot” említünk, ez természetesen csak az „ipari társadalomra” érvényes. A 19. század elején (és még sokáig) Franciaország túlnyomórészt paraszti társadalom. Az ipari fejlődés nyomán kiéleződő szociális problematikára áttételes módon úgy is lehet reagálni, hogy megkísérlik lefékezni az iparosítási folyamatot. Richard Kuisel „kiegyensúlyozott liberalizmus” néven foglalja össze mindazon stratégiákat, melyeknek alapjául egyfelől az ipari munkássággal, a városok növekedésével, a népi gyökereket „elsorvasztó”, túlságosan általánossá és absztrakttá váló oktatással szembeni gyanakvás szolgál, illetőleg megfordítva, mindazon kategóriák lelkes támogatása, melyeknek stabilizáló hatása lehet a társadalmi egyensúlyra (önálló iparosok, kiskereskedők s főleg a kisbirtokos parasztság). „Fokozatos és kiegyensúlyozott növekedés, melynek hála, a gazdaság valamennyi szektora ugyanazon ütemben fejlődik, anélkül, hogy a hatalmasok kiszorítanák a kisembereket, a városok elszívják a falvak életerejét... – ez volt hosszú időn keresztül a nemzeti prosperitás eszményi képe.” (R. Kuisel: *Le Capitalisme et l'État en France*, francia fordítás, Paris, Gallimard, 1984, 72. old.) *Small is beautiful*. E társadalmi-gazdasági kontextus a visszája annak a folyamatnak, melynek kibontására itt törekszem. Ebben leli magyarázatát, hogy az ipari fejlődésnek csak nagy lassan sikerült a maga bélyegét a francia társadalom egészére rányomni. Azt mondhatjuk, hogy Franciaország csak a második világháború után „hódolt be” az ipari társadalomnak, vagyis mindössze néhány évtizeddel azelőtt, hogy annak általános összeomlása bekövetkezett volna.

2. A bér munka társadalmának fogalmát e fejezetben a neki Michel Aglietta és Anton Bender által tulajdonított értelemben használom (*Les Métamorphoses des la société salariale*, Paris, Calmann-Lévy, 1984), s arra törekszem, hogy részletesen kibontsam szociológiai következményeit.

3. Uo., 7. old.

4. R. Salais: „La Formation du chômage comme catégorie: le moment de années 30”, *Revue économique*, 1985 március, 342. old.

5. Mi sem természetesebb, mint hogy jellemző tulajdonságai nemcsak hogy nem érvényesek egészében a 20. század első, az ipari fejlődés kezdeti szakaszát jelentő felének munkáságára, de még annak nagyobbik hányadára sem (igen sokáig meghatározó túlsúllyal szerepelnek a kézművesek, a „protoindusztriális” képződmények, a részidőben alkalmazott bér munkások, akik jövedelmeik jelentős részét másfajta tevékenységekből, illetve a családgazdálkodásból nyerik). Mindazonáltal benne leljük fel annak csíráját, amivé az ipari társadalomban majd domináns szerepet betöltő, s a nagyipari munkásságban megtestesülő bér munkásság válik.

6. A kifejezést – az első ipartelepek munkásainak mobilitását jellemzendő – S. Pollard használja (*The Genesis of Human Management*, London, 1965, 161. old.).

7. Lásd pl. R. Boyer: *La Théorie de la régulation: une analyse critique*. Paris, La Découverte, 1987.

8. Amikor a bér munkaviszonyt annak modern, „fordista” változatára szűkítjük le, szem

elől tévesztjük azokat a módszertani követelményeket, melyek betartása nélkül nem lehet eljutni a bér munkaviszony szigorúan precíz definíciójához, illetve a valóságos feltételeire jellemző társadalmi-antropológiai kondíciók tisztázásához. (Az e kérdés körül kirajzolódó eltérő álláspontokhoz lásd *Genève*, 1991, n° 9.) Ami engem illet, fenntartom azt a véleményemet, hogy nemcsak hogy az iparosodás kezdeti időszakára (vagyis még a „fordi” modell előtti időkre) vonatkoztatva jogosult bér munkás léthelyzetekről beszélnünk, de még a „preindusztriális” társadalom kapcsán is (lásd a 3. fejezetet) – azzal a nyilvánvaló megszorítással, hogy emezeket nem mossuk egybe a „fordista” bér munkaviszonnyal. A purista álláspont, a maga teljes szigorában, egyébiránt még a modern időkre sem alkalmazható érvényesen, mivel a szűken vett „fordi” modell (futószalaggal, szigorú munkaidőméréssel stb.) mindig is kisebbségbe szorult, még az ipari társadalom „csúcsidőszakában” is. (Lásd ehhez M. Verret-t – *Le Travail ouvrier*, Paris, A. Colin, 1982, 34. old. –, aki a 70-es évek végére 8%-ra teszi a szoros értelemben vett futószalagnál dolgozó munkások számát, s 32%-ra azok arányát, akik automatizált gépeken dolgoznak.)

9. C. Topalov: „Une révolution dans les représentations du travail. L'émergence de la catégorie statistique de »population active« en France, en Grande-Bretagne et aux États-Unis”, sokszorosított kézirat, 1993, 24. old., illetve *Naissance du Chômeur, 1880–1910*, Paris, Albin Michel, 1994.

10. W. Beveridge: *Royal Commission on Poor Law and Relief Distress*, V8 függelék, House of Common, 1910. Idézi C. Topalov: „Invention du chômage et politiques sociales au début du siècle”, *Les Temps modernes*, n° 496–497, 1987 november–december. Beveridge, az angol társadalombiztosítás tető alá hozója ekkor kezd ismertté lenni, az *Unemployment, A Problem of Industry* (London, 1909) című munkája révén.

11. S. és B. Webb: *The Prevention of Destitution*, London, 1911. E kérdést illetően az angol társadalomreformerek álláspontja egybehangzó. Lásd P. Allen. *The Unemployed, a National Question*, London, 1906. A „policies of decasualisation” összegző bemutatásához (a kifejezésen azon intézkedések összessége értendő, melyek a célból hozatnak, hogy felszámolják az időszakos alkalmaztatási formákat, s igazi munkaerőpiacot hozzanak létre) lásd M. Mansfield: „Labour Exchange and the Labour Reserve in Turn of the Century Social Reform”, *Journal of Social Policy*, Cambridge Univ. Press, 1992.

12. 1911-ben a francia aktív kereső népesség 47%-a bér munkás; a munkaadók és alkalmazottak aránya 3:7, miközben Nagy-Britanniában a bérből élők aránya megközelíti az aktív népesség 90%-át. (Lásd B. Gibaud: *De la mutualité à la Sécurité sociale*, Paris, Éditions ouvrières, 1986, 54. old.)

13. Lásd B. Monthez: *Systèmes de salaire et politiques patronales*, Paris, Éditions du CNRS, 1967. A bandagazda a munkaadóval szerződik egy adott feladat elvégzésére, s maga fizeti az általa szerződtetett munkásokat. Ezt a munkások körében rendkívül népszerűtlen gyakorlatot 1848-ban eltörölték, de azon nyomban vissza is állították, s még a liberálisok támogatását is bírta (pl. egy Leroy-Beaulieu-ét), akik két szempontból is rendkívül előnyösnek tartották ezt a rendszert: egyfelől biztosítja a munkások közvetlen felügyeletét (amiről a bandagazda gondoskodik), másfelől pedig azzal a lehetőséggel kecsegtet, hogy a bér munkásság köréből kiemelkedhet egyfajta kisvállalkozói elit. (Lásd P. Leroy-Beaulieu: *Traité théorique et pratique d'économie politique*, II. köt., 494–495. old.)

14. Lásd F. Pelloutier: *Histoire des bourses du travail*, Paris, 1902, illetve Jacques Julliard: *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe*, Paris, Le Seuil, 1971.

15. Lásd a nemzetközi munkanélküliségi értekezleten mondott beszédét, Párizs, 1910. szeptember 10. In: *Politique de la prévoyance sociale*, 279. old.

16. L. Bourgeois: „Le ministère du Travail”; a Segélypénztárak 1912. július 17-én Caenban rendezett konferenciáján tartott előadás. In: *Politique de la prévoyance sociale*, II. köt. 206. old. skk. Bourgeois felveti a tanoncképzés ellenőrzésének gondolatát is, hogy emeljék a szak-képzettség szintjét, valamint azt is, hogy „az állam vállaljon közvetítő, egyengető szerepet a nagy közmunkák végrehajtása során előforduló problémák megoldásában” (207. old.).

17. Lásd J.-A. Tournier: *Le Ministère du Travail, origines et premiers développements*, Paris, Éditions Cujas, 1971.

18. Lásd J. Donzelot–P. Estèbe: *L'État animateur*, Paris, Éditions Esprit, 1994, bevezetés.

19. Lásd M. Perrot: „La fin des vagabonds”, *L'Histoire*, 1978, n° 3, július–augusztus.
20. A csavargás ellen keresztshadjáratot indító irodalom szép gyöngyszemét példázza egy jeles orvos, A. Pagnier könyvecskéje: *Un déchet social: le vagabond*, Paris, 1910.
21. R. Salais: „La formation du chômage comme catégorie”, id. hely, 325. old.
22. C. Dupin jelentése a Felsőháznak, 1847. június 27. Idézi: L. Murard-P. Zylbermann: „Le petit travailleur infatigable”, *Recherche*, n° 23, 1976. november, 7. old. Az üzemi munkafegyelem úgyszólván „tökéletes” szervezetének előzményeit már jóval előbb felfedezhetjük, mintsem a szofisztikált géppark – s pláne a futószalag – megjelent volna. Így például az Angliában 1770 körül Josiaph Wedgwood által alapított fazekasműhely a szigorú munkaszervezet ideális modelljeként hagyományozódott az utókorra. Pedig nem voltak benne gépek, Wedgwood mindössze annyit tett, hogy a termelőmunkában kialakított munkamegosztást szigorúan összekötötte a munkások erkölcsnemesítésének stratégiájával (ebben nagy segítségére volt a metodista egyház, illetőleg egy, a tulajdonos által létrehozott *Társaság a bűn visszaszorítására*). Lásd N. McKendrick: „Josiaph Wedgwood and Factory Discipline”, in: D. S. Landes (szerk.): *The Rise of Capitalism*, New York, Macmillan, 1966. Ugyancsak felfedezhetők korábbiakról a munkamegosztás olyan formái, amelyek – jóllehet gépek megléte nélkül – megelőlegezik a futószalagmunkát. Ilyen például az „asztalforduló”: a munkadarab kézzel jár az asztal körülülő munkások között, és mindegyik munkás beszerel egy alkatrészt, így készül el a termék. (Lásd B. Dorey: *Le Taylorisme, une folie rationnelle*, Paris, Dunod, 1981, 342. old. skk.)
23. Lásd B. Coriat: *L'Atelier et le chronomètre*, Paris, Christian Bourgeois, 1979. F. W. Taylor munkáinak több korabeli francia kiadása is létezik, így pl. *Études sur l'organisation du travail dans les usines*, Anger, 1907. A taylorizmus felvetette kérdések mai időszerűségével kapcsolatban lásd a Maurice de Montmollin és Olivier Pastré szerkesztésében készült munkát: *Le Taylorisme*, Paris, La Découverte, 1984.
24. Lásd A. Pediguer: *Mémoires d'un compagnon*, új kiadás: Paris, Maspéro, 1977.
25. Lásd G. Noiriel: *Les Ouvriers dans la société française*, Paris, Le Seuil, 1986.
26. Lásd M. Perrot: „La classe ouvrière au temps de Jaurès”, in: *Jaurès et la classe ouvrière*, Paris, Éditions ouvrières, 1981. Az első világháború e vonatkozásban betöltött szerepéről lásd Patrick Fridenson (szerk.): *L'Autre Front*, Paris, *Cahiers du mouvement social*, 2, 1982.
27. Lásd A. Moutet: „Patrons de progrès ou patrons de combat? La politique de rationalisation de l'industrie française au lendemain de la Première Guerre mondiale”, in: *Le Soldat du travail*, különszám, *Recherche*, n° 32–33, 1978. szeptember.
28. A taylori munkarendszernek a Renault-műveknél bevezetett változatáról, illetőleg az általa okozott problémákról lásd P. Fridenson: *Historie des usines Renault*, Paris, Le Seuil, 1982.
29. A kifejezés Michel Agliettáé. Lásd *Régulation et crises du capitalisme, l'expérience des États-Unis*, Paris, Calmann-Lévy, 1976, 160. old.
30. Még azt sem tartja elképzelhetetlennek, hogy „szorítsuk le, ha kell, jelentősen, az önköltségi árakat, ez jelentős mértékben kibővíti a bel- s a külpiacot. Így lehetővé válik, hogy magasabb béreket fizessünk, csökkentsük a munkaidőt, s ezenközben javítsuk a cégnél a munkafeltételeket s a komfortot.” (*La Direction scientifique des entreprises*, 23. old.)
31. Lásd M. Aglietta: *Régulation et crises du capitalisme*, Paris, Éd. Marabout, 23. old. Továbbá Henry Ford *My Life, My Work*-jének francia fordítását. *Ma vie et mon oeuvre*, Paris. Az üzemen belüli konkrét munkaszervezet kérdéséhez, valamint a munkások reakcióihoz lásd Ford egyik hajdani munkásának beszámolóját (H. Beynon: *Working for Ford*, Penguin Books, 1973).
32. A Merrheim: „La méthode Taylor”, *La Vie ouvrière*, 1913. március, 305. old. Idézi: J. Julliard: *Autonomie ouvrière. Études sur le syndicalisme d'action directe*, id. mű, 61. old. E cikkben Merrheim nem a taylori módszert támadja, hanem annak a francia munkaadók által történő „meghamisítását”. Említésre méltó a korszak másik nagy szakszervezeti vezetője, Victor Griffuelhes nyilatkozata is: „A magunk részéről azt kérjük a francia munkaadóktól, hogy kövessék az amerikaiak példáját, s így, ipari és kereskedelmi tevékenységünk volumene növekedvén, olyan biztonság, olyan bizonyosság legyen osztályrésznünk, amely arra a harcra

ösztönöz, melyre a munkaerő szükségletei amúgy is buzdítanak.” („L'infériorité des capitalistes français”, *Le Mouvement social*, 1910. december, idézve uo., 55. old.)

33. B. Coriat: *L'Atelier et le chronomètre*, id. mű, IV. fejezet.

34. Lásd R. Trempé: *Les Mineurs de Carmaux, 1848–1914*, Paris, Éditions ouvrières, 1971, amely bemutatja, milyen elkeseredett küzdelmet folytattak a bányászok, hogy megvédjék azokat a munkaidő-beosztásokat, amelyekkel összeférhetett a mezőgazdasági munkálatokban való részvételük.

35. H. Ford: *Ma vie et mon oeuvre*, id. mű, 168. old.

36. M. Aglietta: *Régulation et crises du capitalisme*, id. mű, 130. old.

37. Az a tény, hogy az első (1910-es) kötelező nyugdíjbiztosítási törvény egyaránt vonatkozott a munkásokra és parasztokra, ellentmondani látszik annak az állításunknak, hogy a szociális védelem privilegizált módon csak az ipari munkásság létfeltételein kívánt volna könnyíteni. De mint ahogy Henri Hatzfeld megjegyzi (*Du paupérisme à la Sécurité sociale*, Paris, A. Colin, 1971), a munkások és parasztok helyzetének paritásos kezelése a korabeli radikalizált Franciaország politikai szükségletének felelt meg, hiszen különös nyomatókkal dédelgették a parasztságot, és minden áron el kívánták kerülni a vidéki Franciaország destabilizálását és a falusi elvándorlást. Az adott esetben e jó szándékok kudarcot vallottak. Az 1910-es nyugdíjtörvény gyakorlatilag alkalmazhatatlannak bizonyult falun, főleg és elsősorban azok miatt a nehézségek miatt, amelyekkel a „tisztá bér munkaviszony” azonosítása járt, illetőleg a munkaadók erős ellenállása miatt, akik nem voltak hajlandók meghajolni egy olyan parancs előtt, melyet úgy értelmeztek, mint az állam elfogadhatatlan beavatkozását a „paternalista” munkaviszonyokba. A paraszti bér munka létfeltételei túlságosan eltértek az ipari bér munkától ahhoz, hogy ez utóbbi kezelésmódja egységesen alkalmazható legyen az előbbire is.

38. L. Duguit: *Le Droit social, le droit individuel et la transformation de l'État*, Paris, 1908, 4. old.

39. Uo., 8. old.

40. J. Le Goff: *Du silence à la parole, droit du travail, société, État. 1830–1889*, Quimper, Calligramme, 1983, 112. old. Lásd még F. Sellier: *La Confrontation sociale en France, 1936–1987*, Paris, PUF, 1981.

41. L. Duguit: *Les Transformations générales du droit privé*, 1920, 135. old. Idézi J. Le Goff: *Du silence à la parole*, id. mű, 106. old.

42. Annak a társadalomtörténeti kontextusnak az elemzéséhez, mely számot képes adni arról, miért berzenkednek a munkaadók, illetve a szakszervezeti mozgalmak egyaránt az egyezségkereséstől, illetve az Angliától és Németországtól eltérő vonások értelmezéséhez lásd F. Sellier: *La Confrontation sociale en France*, id. mű, 1. és 2. old. Az első világháború alatt kibontakozó kezdeményezésekhez, illetve a háború utáni visszavételezésükhöz lásd M. Fine: „Guerre et réformisme en France, 1914–1918”, in: *Le Soldat du travail*, id. mű.

43. 1900. szeptember 17-iki miniszteri utasítás. „Alapvető fontosságú érdekünk, hogy a munkaadók s a munkásközösségek között az egymással való kapcsolattartás tartós csatornáit építtessenek ki, melyek lehetővé tegyék, hogy a felmerült kérdésekről egymást kellő időben tájékozzák, így biztosítva, hogy bizonyos fajta kérdések megoldathassanak (...) Az ehhez igazodó gyakorlat bizonnyal segít majd meghonosítani azon új fajta morált, melynek általánossá válását üdvözlendőnek kell tartanunk. Megszilárdításával a Köztársaság kormánya hű marad a maga elé tűzött béke- és döntőbírói szerepkörhöz.” (Idézi J. Le Goff: *Du silence à la parole*, id. mű, 102. old.) De a rendelet gyakorlati alkalmazására sosem került sor.

44. 1936-ban 1123 kollektív szerződést írnak alá, 1937-ben pedig 3064-et. Lásd A. Touraine: *La Civilisation industrielle*. In: L. H. Parias (szerk.): *Historie générale du travail*, Paris, Nouvelle Librairie de France, 1961, IV. köt., 172–173. old.

45. A munkaadók e reakcióhoz tanúságtételül lásd S. Weil: *La Condition ouvrière*, Paris, Gallimard, 1951. (Auguste Deboeufnek írott levél, 188–190. old.) A Maignon-egyezményeket a francia munkaadók zöme úgy élte meg, mint erőszakkal rákényszerített diktátumot, amelyet, amint lehet, érvényteleníteni kell.

46. Idézi H. Noguères: *La Vie quotidienne en France au temps du Front populaire*, Paris, Hachette, 1977, 131. old.

47. 1936. június 10-iki beszédében e szavakkal válaszol Maurice Thorez, s ez a kulcsa a gyakorta idézett „Egy sztrájkot be is kell tudni fejezni” szólásnak. „Egy sztrájkot be is kell tudni fejezni, ha egyszer a követelések teljesültek. Sőt! Még akkor is képesnek kell lenni a kompromisszumok elfogadására, ha valamennyi követelésünket nem fogadták is el, de a legfontosabbakban azért mégis győzelmet arattunk. Nem érhetünk el mindent.” (Idézi: uo., 131. old.) Ami a kommunista párt álláspontját illeti, mely az olyan strukturális reformok kérdésében, mint például az államosítás vagy a tervgazdálkodás, mérsékeltebb a CGT szándékainál, illetve a szocialista párt egyes frakcióinak elképzeléseinél, lásd R. F. Kuisei: *Le Capitalisme et l'État en France*, id. mű, IV. fejezet.

48. Lásd H. Hauser: *Ouvriers du temps jadis*, Paris, 1913.

49. A munkaidő csökkentésének makacs szakszervezeti követelése kettős forrásból táplálkozik. Egyfelől a munkás méltóságát kívánná biztosítani – hogy ugyanis a megszakítást nem ismerő robot ne aljasítsa állati sorba; másfelől a munkanélküliség ellenszerét látják benne, mely lehetővé teszi, hogy a munkalehetőségeket minél nagyobb számú munkás között lehessen megosztani.

50. Lásd H. Noguères: *La Vie quotidienne en France au temps du Front populaire*, id. mű, aki maga is „kulturális forradalomról” beszél, s egyaránt beszámol az első nyaralni indulók lelkesedéséről, meg arról, hogyan kommentálta a polgári sajtó azokat az „örömvonatokat”, melyek Léon Lagrange szervezésében vitték a tengerhez a munkásokat és családjukat. A *Figaro* szerkesztője nem rejti véka alá lenézését. „Azután pedig elemózsiázás a történelmi sétány alatt (a nizzai Promenade des Anglais-ról van szó), hentergés a vízben... Igencsak nő a Côte d'Azur tartó „vörös vonatok” száma. S ennek megfelelően mind kisebb számban mennek a jobb családok.” (156. old.)

51. Idézi H. Noguères: *La Vie quotidienne en France au temps du Front populaire*, id. mű, 188. old. A „sport- és szabadidő-ügy” államtitkárhelyettesi posztot betöltő Léon Lagrange életművének áttekintéséhez lásd J.-L. Chappat: *Les Chemins de l'espoir: combats de Léon Lagrange*, Paris, Éditions des fédérations Léon-Lagrange, 1983.

52. Az első üzemfoglalásokra a fémiparban és a repülőgépgyártásban kerül sor, vagyis a „legmodernebb” iparvállalatoknál. A munkásmozgalomban a 30-as évek elejétől beállott változásokhoz, melyek a kézműves hagyományokhoz kötődő szektorok, illetve az állami ágensek rováására e nagyipari munkásságot tölték előtérbe, lásd G. Noiriel: *Les Ouvriers dans la société française*, id. mű, V. fejezet. Az 1935-ben újraegyesült CGT-n belül lezajlott átalakulásokhoz lásd A. Prost: *La CGT à l'époque du Front populaire, 1934–1939*, Paris, A. Colin, 1964.

53. Lásd G. Friedmann: *Le Travail en miettes*, Paris, Gallimard, 1963.

54. S. Weil: *La Condition ouvrière*, id. mű, 242. old.

55. A. Touraine: *La Conscience ouvrière*, Le Seuil, 1966, 242. old.

56. S. Weil: *La Condition ouvrière*, id. mű, 34. old.

57. 1936-ban a 350 legnagyobb iparvállalat 900 000 munkást foglalkoztatott (H. Noguères: *La Vie quotidienne en France au temps du Front populaire*, id. mű, 97. old.). Az 500-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok személyzete körülbelül egyharmadát teszi ki az iparban foglalkoztatott mintegy 5 és fél millió bérből élőknek (lásd F. Sellier: *Les Salariés en France*, Paris, PUF, 1975.).

58. M. Halbwachs: *La Classe ouvrière et les niveaux de vie*, Paris, 1912, 118. old.

59. F. Simiand: *Le Salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, 3 kötetben, Paris, 1932.

60. Az ilyen irodalom prototípusaként lásd A. Stil: *Le Mot mineur, camarade*, Paris, 1949.

61. R. Hoggart: *La Culture du pauvre*, francia fordítás, Paris, Éditions de Minuit, 1970.

62. R. Boyer: „Les salaires en longue période”, *Économie et statistiques*, n° 103, 1978. szeptember, 45. old. Csak az 50-es évek vége felé fognak az élelmiszer-kiadások a munkásháztartások költségvetésének felénél kevesebbet kitenni.

63. M. Halbwachs: *La Classe ouvrière et les niveaux de vie*, id. mű; E. Veblen: *A dologtalan osztály elmélete*.

64. Lásd J.-P. Flamand: *Loger le peuple. Essai sur l'histoire du logement social*, Paris, La Découverte, 1989.

65. L. Haudeville: *Pour une civilisation de l'habitat*, Paris, Éditions Ouvrières, 1969.

66. Lásd A. Prost: *Histoire de l'enseignement en France, 1800–1967*, Paris, A. Colin, 1968.

67. Maurice Barrès *Les Déracinés*-jének megjelenése (Paris, 1897) óta.

68. Lásd R. Salais: „La formation du chômage comme catégorie”, id. hely. A korabeli munkásélet önéletrajzi hitelességű bemutatásához lásd R. Michaud: *J'avais vingt ans*-ját (Paris, Éditions Syndicalistes, 1967), amely rávilágít a szakmai mobilitás kényszerítettségének állandóságára s a munkaadóhoz fűződő, mindig „labilis” viszonyra.

69. Lásd J.-J. Carré–P. Dubois–E. Malinvaud: *La Croissance française*, Paris, Le Seuil, 1972. A munkanélküliek ekkor a bérből élők 8,5%-át, az aktív népesség 4,5%-át teszik ki. (F. Sellier: *Les Salariés en France*, Paris, PUF, 1979, 87. old.)

70. Lásd A. Prost: „Jalons pour une histoire des retraites et des retraités”, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1964.

71. A.-M. Guillemand: *Le Déclin du social*, Paris, Le Seuil, 1986.

72. A. Touraine: *La Conscience ouvrière*, id. mű, 215. old.

73. A. Touraine, uo., 353. old.

74. Lásd G. Noiriel: *Les Ouvriers dans la société française*, id. mű, VI. fejezet.

75. Idézi P. Reynaud: *Mémoires*, Paris, Flammarion, 1963, II. köt., 51. old.

76. Uo., 151. old.

Megjelent a Liget júniusi száma

A tartalomból

R. Várkonyi Ágnes, Fogarassy Miklós, Vekerdy Tamás,
Levendel Júlia, Lust Iván, Szepesi Attila, Molnár Gábor,
Hajnal Géza, Móra Veronika írásai

Gergely Ágnes, G. István László, Lackfi János, Hidvégi Máté,
Géher István, Novotny Gergely versei

Poszler György: Illúziókon túl – nosztalgiákon innen –
Találkozások

Az illusztrációk Picasso műveinek felhasználásával készültek

Juhász Gábor

Az alkotmányeszme mostohagyermeké: néhány gondolat a szociális biztonság- hoz való jog természetéről és szabályozásáról

Az immár több mint egy évtizede folyamatos gazdasági válsággal küszködő Magyarországon a rendszerváltás hatodik esztendejében újult erővel lángolnak föl a szociális ellátások mértékéről és a jóléti rendszer átalakításáról folytatott viták. Ebben semmi meglepő nincs, hiszen a kormány a gazdasági stabilizációs program sikerét a szociális kiadások csökkentésétől teszi függővé, és ezért stratégiai célnak tekinti a „koraszülött jóléti állam” intézményeinek lebontását. Az újdonság az, hogy a már-már klasszikussá váló gazdasági és politikai érvek mellett mind nagyobb figyelem fordul a szociális jogok alkotmányos szabályozása felé. Miközben a Magyar Köztársaság alkotmánya a gazdasági, szociális és kulturális jogokról látszólag egyértelműen úgy rendelkezik, hogy azok mindenkit megillető alapvető jogok, az Alkotmánybíróság megszorító értelmezése miatt és politikai elismertségük hiányában a megvalósításuk érdekében tett kormányintézkedések intenzitása össze sem hasonlítható a polgári és politikai jogok esetében tapasztalhatóéval.

Noha a köztük lévő szoros rokonság miatt gyakran problémát okoz, ha a második generációs, ún. pozitív szabadságokat biztosító emberi jogok egyikét vagy másikat a gazdasági, szociális vagy éppen a kulturális jogok csoportjába tartozóként próbáljuk meg definiálni, az elemzés kereteinek rögzítése mégis szükségessé teszi e didaktikus elhatárolást. Amikor szociális jogokról írok, azokon a továbbiakban az egészségügyi és szociális ellátáshoz való jogot értem. Ebben a tanulmányban közülük csak a szociális ellátások szabályozásával kapcsolatos jogi problémák fölvezetésével foglalkozom. Tekintettel arra, hogy a szociális biztonságra való jog alkotmányos szabályozásának alternatív megoldásait, illetve azok társadalompolitikai következményeit egy korábbi írásomban már ismertettem, az ott tett megállapításaimra csak szükség szerint és röviden fogok utalni. Az alábbiakban egy, az előző dolgozatban elvarratlanul hagyott, ám az alkotmányos szabályozás szempontjából döntő jelentőségű kérdés megválaszolására teszek kísérletet: a szociális biztonsághoz való jog természetének vizsgálatán keresztül azt igyekszem tisztázni, hogy ez az alkotmányba való-e egyáltalán, s ha igen, milyen formában. Mielőtt azonban ezt tenném, a viták könnyebb érthetősége kedvéért

azt tisztázom, hogy a szociális jogok szabályozásának kérdése miért került újfent az érdeklődés homlokterébe.

A szociális biztonságra való jog megkérdőjelezése: egy kompromisszum vége

A szociális biztonságról rendelkező alkotmányos előírások iránti érdeklődés korábbi hiányának és a figyelem napjainkban tapasztalható megélnkülésének számos oka van, melyek közül az alábbiakat tartom a legfontosabbaknak: annak ellenére, hogy az alkotmány több helyen is foglalkozik a szociális biztonsághoz való jog szabályozásával,¹ rendelkezéseinek konkrét tartalma mind a mai napig meghatározatlan maradt, s értelmezésükről az Alkotmánybíróságon belül sem alakult ki egységes álláspont. Az alkotmánybírák többségének véleménye szerint az alapjogként való szabályozás – meglehetősen furcsa módon – nem keletkeztet alanyi jogot az ellátásokra: az mindössze az állam kötelezettségvállalását jelenti, amelynek mértékét a törvényhozás és a kormány az ország teherbíró képességének függvényében állapítja meg.² Noha ez az értelmezés szabad kezet biztosított a kormánynak a szociálpolitika alakításában, az Antall-, a Boross-, majd (1995 márciusáig) a Horn-kabinet is meglehetősen óvatosan élt e fölhatalmazással: egyetlen jelentős ellátást sem szüntettek meg vagy alakítottak át radikálisan, ehelyett inkább az ellátások lassú elértéktelenítésének (családi pótlék) és a jogosultsági feltételek apránkénti szigorításának (munkanélküli ellátások) gyakorlatát folytatták, bizonyos területeken pedig újabb ellátásokat is létesítettek (várandóssági pótlék, gyermeknevelési támogatás). Ily módon az egymást követő kormányok sajátos kompromisszumot intézményesítettek. Miközben az apró, de gyakori változtatások segítségével ízlésüknek megfelelően alakították a szociális jogok tartalmát, azok létjogosultságát alapvetően sohasem kérdőjelezték meg. Ezzel az önkorlátozó magatartással elébe mentek annak, hogy cselekvési lehetőségeik határát alkotmányos tesztek során kelljen fölmérniük. A szociális jogok tartalmának feszegetése ugyanakkor a társadalom biztonságra vágyó többségének sem állt érdekében, hiszen az állami kötelezettségvállalás mértékét pontosító alkotmánybírói állásfoglalások kiprovokálása az ő számukra is tartogathatott kellemetlen meglepetéseket.

Az így kialakult csöndet az új alkotmány kidolgozásának tervbevétele törte meg, mivel az már előrevetítette a szabályozás különböző megoldásai körüli viták kiújulásának lehetőségét. A témával foglalkozó szakemberek már korábban kimutatták, hogy a jogalkotók az újraszabályozás három lehetséges iránya közül választhatnak, és ezek között az a döntő különbség, hogy azok alanyi jogot biztosítanak-e az ellátásokhoz való hozzájutásra vagy sem. Az egyik elképzelés szerint a szociális biztonság tekintetében az alkotmánynak semmiféle előírást nem kell tartalmaznia, hogy így a kormányzat teljesen szabad kezet kaphasson az ellátások mértékének és a hozzájutás feltételeinek megállapítása tekintetében. Egy másik elgondolás alapján elegendő, ha az alkotmány csupán az általános rendelkezések közt tesz említést az állam ellátási kötelezettségéről, de nem biztosít alapvető – és ezért számon kérhető

– jogot a szociális biztonságra. Végül vannak, akik úgy vélik, hogy a szociális biztonságra való jog alkotmányos alapjogkénti rögzítésével alanyi jogot kell létesíteni az ellátások igénybevételére.

Az alkotmány rendelkezései az utóbbi megoldáshoz hasonlóak, azzal a nem csekély eltéréssel, hogy az Alkotmánybíróság – minimális többséggel – hosszú ideig úgy értelmezte ezeket, *mintha* a szociális biztonságot deklaráló bekezdések nem az alapvető jogokkal foglalkozó fejezetben szerepelnének. A kompromisszumot nyíltan fölírógó 1995. márciusi kormányprogram végrehajtását szolgáló, 1995:XLVIII. tv. (a továbbiakban Gst.) rendelkezései és a velük szemben megfogalmazott alkotmányossági kifogások azonban merőben új, az Alkotmánybíróság számára is rendkívül kínos helyzetet teremtettek. Míg korábban csak alkalomadtán és viszonylag nyugodt társadalmi körülmények között kellett egy-egy, az ellátások alkotmányosságát firtató beadvánnyal foglalkozniuk, addig 1995 nyarán az alkotmánybírák egy fölforrósodott politikai légkörben a hasonló indítványok tömegének vizsgálatára kényszerültek. A szociális biztonsághoz való jog megítélése terén fennálló éles nézetkülönbségekre³, valamint a testület személyi összetételében várható változásokra⁴ tekintettel érthető volt az az aggodalom, amellyel a neoliberális eszmék hívei már a döntések meghozatala előtt a korábbi álláspont megváltozásának veszélyeire figyelmeztettek. Noha teljes fordulat nem következett be, a kérdésben megosztott alkotmánybírák döntésük súlyának megőrzése érdekében⁵ olyan egységes álláspontot alakítottak ki, melynek alapján – anélkül hogy a szociális biztonságra való jog közelebbi tartalmát meghatározták volna – a jogbiztonság követelményére és a szerzett jogok védelmére hivatkozva a Gst. több rendelkezését alkotmányellenesnek nyilvánították.⁶ Ez egyértelművé tette azt, ami más kérdések kapcsán már korábban egyértelművé vált, hogy ti. a parlamentben elvesztett politikai csatározások a bíróság előtt akár a győzelem reményével tovább folytathatók. Nem csoda hát, ha a saját tevékenységét heroikus küzdelemnek láttató pénzügyi kormányzat nehezen fogadta el azt a valóban alig hihető tényt, hogy a szociális alapjogok védelmében való föllépés az új jobboldali szociálpolitikai program elleni tiltakozás ilyen hatásos eszközének bizonyulhat. Az eddigi tapasztalatok fényében nem lenne csoda, ha ezt a számára kellemetlen helyzetet a kormány az alkotmány rendelkezéseinek megváltoztatásával kísérelné meg orvosolni,⁷ amire ráadásul az új alkotmány kidolgozásának terve kitűnő alkalmat is nyújthat. Az ugyan erősen vitatható, hogy ennek során az országot irányító pénzügyi elit szívéhez közel álló, neoliberális szellemiségű szabályozás lenne az egyedül helyes megoldás, az alkotmányos rendelkezések újragondolása ettől függetlenül is hasznos lehet. A szociális jogok tartalmának értelmezése körüli bizonytalanság megszüntetése egyrészt tervezhetőbbé tenné a kormány politikáját, másrészt az Alkotmánybíróságot is megszabadítaná attól a kellemetlen feladattól, hogy neki kelljen elvégeznie az ellátások mértékéről és a hozzájárulás módjáról szóló, hangsúlyozottan politikai jellegű értékelést.

A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozásának irányáról szóló vitákban a legnagyobb nézetkülönbségek az egyes alternatívák közötti választás várható társadalmi következményeivel kapcsolatosak. Az alapjogként való szabályozást ellenzők azzal érvelnek, hogy az ún. pozitív

jogok alkotmányba foglalása intézményesítené az állam durva beavatkozását a szabadpiaci működésbe, áttekinthetetlenné tenné a gazdasági és a politikai prioritások rendszerét, a gondoskodó állam képének megrajzolásával tovább erősítené a polgárok önmaguk megsegítésére való képtelenségének tudatát, és így gátolná a civil társadalom fejlődését, a bíróságokat pedig – a rendelkezésre álló források szűkössége miatt – kikényszeríthetetlen jogokkal összefüggő viták eldöntésére kötelezve aláásná az egész jogrendszer tekintélyét.⁸ A szociális jogok védelmezői ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy az alkotmányos garanciák hiánya a rászorultsági elv mind szélesebb körben való alkalmazására, valamint az érdemes és érdemtelen szegények közti különbségtevésre csábítana, és ezzel, valamint a jogosultsági feltételeknek és az ellátások mértékének diszkrecionális alapon történő elbírálásán keresztül megalázó helyzetek kialakulásához, a szegények stigmatizálásához, jelentős csoportok ellátatlanul maradásához, végső soron pedig a társadalom végleges kettészakadásához vezetne.⁹ A szociális jogok alkotmányos szabályozásának dilemmái azonban jellegükénél fogva nem oldhatók fel pusztán a fenti, a gazdaság, a politika és a szociológia dimenzióiban megfogalmazott érvek mérlegelésével. Az alkotmány – funkcióinak komplexitásából következően – egyszerre politikai és jogi dokumentum, ezért a szociális jogok szabályozásakor nem tekinthetünk el a jogi formák által megkövetelt sajátos törvényszerűségek betartásától. Ezek közül a legfontosabb az alkotmány, és rajta keresztül az egész jogrendszer belső konzisztenciájának megőrzése, ami más szavakkal azt jelenti, hogy a szociális jogok szabályozásának összhangban kell állnia az alkotmány többi rendelkezésével, és általában is meg kell felelnie a jog zárt struktúrájából származó szigorú logikai elvárásoknak. Annak tisztázása, hogy a szociális ellátás jog-e, már csak azért is fontos, mert az erre a kérdésre adott válasz perdöntő lehet a szociális biztonság jogának alkotmányba foglalását illetően: „Ha ugyanis a jogok arról szólnak, hogy bizonyos »dolgozók« *megilletik* az embereket, úgy a szociális jogok feltehetően mindenféle vélt vagy valódi gazdasági racionalitásnál erősebbek.”¹⁰ A jogász szakmán belül elterjedt vélemény szerint az ellátásra való jogot meghirdető rendelkezések a fenti követelmények egyikének sem képesek eleget tenni. Ezt az álláspontot Magyarországon talán Sajó képviseli a legkövetkeztesebben, aki szerint a szociális jogok kuriózumként tényleg érdekesek, ám a „szolid”, „értékálló”, „a joginfláló szociális demagógia előtti időkből” származó igazi jogokhoz képest az alkotmányba foglalásra teljességgel alkalmatlanok.¹¹ Kritikája első pillantásra megsemmisítő erejűnek tűnik, hiszen következtetéseit a jogdogmatika klasszikusan hűvös és hangsúlyozottan ideológiamentes szabályainak alkalmazásával vonja le. Írásának alapos áttanulmányozásából azonban kitűnik, hogy a szerző objektivitása mégiscsak megkérdőjelezhető: míg a negatív szabadságjogokat *eleve* a pozitív szabadságokat biztosító jogok fölébe helyezi, addig az alapjogok konfliktusával kapcsolatos megállapításai a magántulajdonhoz való jog olyan szélsőségesen abszolút értelmezésén alapulnak, ami erősen megkérdőjelezi gondolatmenete ideológiasemlegességét. A továbbiakban azt igyekszem megmutatni, hogy egy másik – a szociális jogok természetének feltárását meggyőződésem szerint job-

ban segítő – kiindulópontot választva az övétől merőben eltérő következtésekre lehet jutni.

Egy előzetes kérdés vizsgálata: emberi vagy állampolgári jogok

Tekintettel az alkotmányban szabályozott alapvető jogok tartalmára, annak megítélése, hogy a szociális jogok alkotmányba valók-e, döntően attól függ, hogy azokat az emberi, illetve az állampolgári jogok részének tekintjük-e vagy sem. Noha az emberi/állampolgári jogok fogalmát a köznyelvben és a szakirodalomban gyakran használják egymás szinonimájaként, a szociális jogok természete körül dúló vita jobb megértése kedvéért mégis érdemes röviden foglalkozni a szavak jelentésében megbúvó, árnyalatnyi különbségekkel. Az emberi és az állampolgári jogok megkülönböztetése két ellentétes gondolati hagyomány nyelvi kifejeződése. Az „emberi jogok” kifejezés használatakor a hangsúly mindig az emberi egyetemesség gondolatára kerül. E megközelítés szerint az emberek nembéli sajátosságukból következően elidegeníthetetlen jogokkal bírnak. Az „állampolgári jogok” gyűjtőfogalma ezzel szemben arra a jogpozitivistá szellemi hagyományra utal, amely az alkotmányos alapjogok biztosítását nem az emberi természetből következő szükség-szerűségnek, hanem az állami akarat kifejeződésének tekinti. Noha a nemzetközi szervezetek nyomásgyakorló tevékenységének köszönhetően napjainkra az emberi jogok egyetemességét hirdető koncepció vált általánosan elfogadottá, az itt ábrázolt különbségtételnek bizonyos esetekben továbbra is jelentősége lehet. Míg az emberi jogok alkotmányos garantálását a nemzetközi közösség elvárásain túl a mögöttük álló igazoló elvek erőssége indokolja, létezhetnek olyan jogok, amelyeknek alkotmányba foglalását a polgárok elvárásai annak ellenére indokoltta tehetik, hogy emberi jogi státusuk vitatott, vagy egyáltalán nem is létezik. Mivel ezek a jogok valamiféle társadalmi szerződés keretében kerülhetnek be az alkotmány rendelkezései közé, pozíciójuk valamelyest gyöngébb, mint az örök értékeket alapul vevő emberi jogoké. Ebben az értelemben tehát az állampolgári és az emberi jogok közti különbség döntően abból fakad, hogy míg az előbbiek a szerződés alapjául szolgáló társadalmi konszenzus változásai nyomán esetleg újratárgyalhatók, addig az emberi jogok esetében ez – legalábbis elméletileg – nem képzelhető el. Az itt vázolt különbségekre tekintettel korántsem mindegy, hogy a szociális jogok melyik kategóriába sorolhatók – ha besorolhatók egyáltalán bármelyikbe is.

Az ENSZ legfontosabb dokumentumai¹² első pillantásra egyértelműen fogalmaznak: a szociális jogokat a polgári és a politikai jogokhoz hasonlóan emberi jogokként nevesítik. Ebből logikusan az következne, hogy a szociális jogok ugyanúgy az alkotmányos szabályozás tárgyát képezik, mint az első generációs emberi jogok. A védelmüket biztosítani hivatott rendelkezések azonban – a Közgyűlés határozatai¹³ ellenére – azt a vélekedést látszanak alátámasztani, hogy a szociális jogok a hierarchia alacsonyabb szintjén helyezkednek el, mint a „klasszikus” emberi jogok. (Míg az utóbbiak esetében a nemzetközi egyezmények szigorúan rögzítik, hogy közülük melyek azok,

amelyek korlátozása minden körülmények között tilos, illetve amelyek meghatározott feltételek esetén *bizonyos mértékben* vagy *átmenetileg* korlátozhatók, addig a szociális jogok „teljes gyakorlását” az államoknak csak „fokozatosan kell biztosítaniuk”. A szociális jogok megsértésekor továbbá nem áll rendelkezésre sem az egyéni, sem az államok közti panasz intézménye, amely a polgári és a politikai jogok esetében ismert – ha nem is túl gyakran alkalmazott – módszer.) A nemzetközi szabályozás kételkedése ugyan döntően a vizsgált dokumentumok keletkezésének körülményeire vezethető vissza, de szerepet játszik benne a szociális jogok természete körüli bizonytalanság is. Elterjedt az a felfogás, amely a „klasszikus” (feltétlen érvényességű), illetve a második generációs (feltételes érvényességű) emberi jogok közti megkülönböztetéssel a szociális jogokat az emberi jogok valamiféle alacsonyabbrendű (a fenti értelemben vett állampolgári jogok) csoportjába tartozóknak tekinti.¹⁴ Noha vannak, akik a politikai demokrácia intézményeit alkalmasnak tartják arra, hogy állampolgári joggá tegyék a juttatásokat,¹⁵ nyilvánvaló, hogy az ehhez szükséges társadalmi konszenzus hiányában a szociális jogok alkotmányba emelését semmi sem indokolja. (Éppen az új jobboldal sikerei bizonyítják a legjobban, hogy kellően hatásos retorikával jelentősen csökkenthető a szociális jogok társadalmi elfogadottsága.) A második generációs emberi jogokat az emberi jogok „kemény magjától” megkülönböztető felfogás a szociális jogok alkotmányba foglalását így egy sajátos politikai költség-haszon elemzés eredményétől teszi függővé, ami az alkotmányos rendelkezések kiüresítésének, illetve a szabályozás teljes elutasításának gondolatában ölt testet. A szociális jogok természetének vizsgálatakor tehát annak eldöntése a legfontosabb, hogy azok *ugyanolyan* feltétlen érvényességű emberi jogok-e, mint polgári és politikai megfelelőik. A továbbiakban kizárólag e kérdés megválaszolásával foglalkozom.

A jóléti jogok természete és a szociális biztonsághoz való jog alkotmányos szabályozása

A szociális jogok jellegzetességeinek meghatározását célul tűző elemzésem az alábbi előfeltevéseken alapszik:

- az emberi jogok létét megkérdőjelezhetetlennek, elidegeníthetetleniségüket az emberi méltóság megőrzésében játszott szerepükből egyenesen következőnek tekintem, ezért érvényességük bizonyításával külön nem foglalkozom.

- Azt, hogy mely jogok tekinthetők az emberi jogok részének, véleményem szerint elsődlegesen nem az ENSZ és az egyéb nemzetközi dokumentumok tartalma, hanem az emberi jogok koncepciójának elméleti alapja határozza meg. (Azaz elképzelhető, hogy vannak olyan emberi jogok, amelyek nem szerepelnek a különböző egyezményekben, és az is elképzelhető, hogy a különböző dokumentumok esetleg a koncepcióból le nem vezethető jogokat is emberi jogokként definiálnak. Az írott jogtól való ilyen elrugaszkodás az elemzés során nem okoz logikai feszültséget, mivel már az alkotmányba

foglalás szükségességének feszegetése is a nemzetközi szabályozás érvényességének megkérdőjelezését jelenti.)

– Szakítok azzal az elterjedt, de hibás logikával, amely egyes jogként deklarált ellátások vizsgálatából von le a szociális jogok elméleti alapját illető sommás következtetéseket.¹⁶ Ehelyett csak a szociális jogok elméleti alapjának tisztázása után teszek kísérletet arra, hogy a biztosításukra hivatott szolgáltatások körét meghatározzam.

Emberi méltóság és jóléti jogok

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy melyek azok a jellegzetességek, amelyek alapján bizonyos jogokat minden embert megilletőnek tekinthetünk, óhatatlanul a természetjogi koncepcióhoz kell fordulnunk fogódzókért. A természetjogi gondolkodás az emberi jogokat az emberi minőségből eredő olyan morális jogok összességeként határozza meg, amellyel minden embernek rendelkeznie *kell* pusztán azon oknál fogva, hogy emberi lény.¹⁷ A továbbiakban azt kell tehát eldöntenünk, hogy miért *nélkülözhetetlenek* ezek a jogok. A válasz szinte banálisan egyszerű: mivel az emberi létezés elengedhetetlen feltételül szolgálnak – az emberi jogok az *emberként* való létezéshez szükséges jogok. A hangsúly az emberi minőségen van, mivel az emberi jogok nem a pusztá élethez, hanem a méltósággal való élethez szükségesek.¹⁸ Az emberi méltóság fogalma azonban önmagában az egyén vonatkozásában értelmezhetetlen – az csak a társadalom értékelő közegében nyer jelentést. Mivel az emberi méltóság fogalma az egyén társadalmi megbecsültségét fejezi ki, az emberi jogok a megbecsültség elvesztésének megakadályozásához szükségesek.

Az emberi természetről folytatott kultúrantropológiai és morálfilozófiai vitáktól függetlenül megállapítható, hogy az ember egyszerre fizikai és morális lény, ezért létének két legfontosabb feltétele a fizikai biztonság és az önállóság – egyéni mérlegelésen nyugvó – cselekvést lehetővé tevő személyes autonómia biztosítása. Noha az vitatható, hogy milyen fokú jólét szükséges az emberi méltóság megőrzéséhez, azt még a szociális jogok garantálásának legmegátalkodottabb ellenzői sem tagadják (mert nem tagadhatják), hogy bizonyos elemi szükségletek kielégítésének elmaradása alapján veszélyezteti az ember életét. Következésképp tagadhatatlan, hogy a jólét (legalább az éhenhalástól való megmenekülés, valamint a természet viszontagságaival szemben védelmet nyújtó hajlék és ruházat erejéig terjedő) biztosítása ugyanúgy az emberi élet alapvető feltételét képezi, mint a polgári és politikai szabadságoké. Ha komolyan vesszük az önálló cselekvést biztosító egyéni autonómia és az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelményét, akkor kijelenthető, hogy a jólétre való emberi jog nem korlátozható csupán arra, hogy garantálják: mindenki hozzáférhet az egyszerű túlélést biztosító javakhoz; a jólétre való emberi jognak legalább olyan szintűnek kell lennie, hogy az a társadalom életében való részvétel lehetővé tételével biztosítani tudja az egyén megbecsültségét is. Pontosan ezt fejezi ki a szociális biztonság fogalma.

Az emberi jogok struktúrája és a szociális biztonsághoz való jog természetének kérdése

A szociális jogok természetével kapcsolatos kérdések az emberi jogok struktúrájának föltárása révén tisztázhatók a legegyszerűbben: ha megfelelnek bizonyos szerkezeti követelményeknek, az azt jelenti, hogy alkotmányba foglалásuknak nincs tényleges jogi akadálya – ha nem felelnek meg, akkor az alapjogként történő szabályozásukat ellenzőknek kell igazat adnunk. Mivel az emberi jogok valakivel (valamivel) szembeni követelést fejeznek ki, a hochfeldi terminológia alapján az igényjogok csoportjába tartoznak. Az igényjogok struktúrája a következő:

A-nak Y alapján joga van X-hez B ellenében,¹⁹ ahol:

- A a jogosult
- B a kötelezett
- X a követelés tárgya
- Y a jogosult követelését igazoló elv, vagy másképp a jog alapja.

Tekintettel arra a jog által is tiszteletben tartott erkölcsi princípiumra, hogy csak a lehetséges teljesítése követelhető meg, a fenti formula annyiban kiegészítésre szorul, hogy

- X teljesítése nem haladhatja meg az emberi teljesítőképesség határait.

Ahhoz, hogy a formula segítségével az emberi jogok szerkezete is leírható legyen, meg kell határozni azokat a sajátosságokat, amelyek az emberi jogokat a többi jogtól különböztetve, azokhoz képest speciálissá, feltétlen érvényesülésre méltóvá teszik. Az emberi jogok definíciójuk szerint minden embert mindenki mással szemben megillető olyan morális jogok, amelyek az emberi létezés feltételeinek biztosításához szükségesek.²⁰ Mivel az emberi jogok nem a pusztá létezéshez, hanem az emberhez méltó élethez szükségesek,²¹ a körükbe tartozó jogok igazoló elvéül a méltósággal való létezés gondolata szolgál. E jellegzetességük alapján az emberi jogok struktúrája a következőképpen írható le:

emberi mivolta alapján minden emberi lénynek joga van az emberi méltósággal való létezés feltételeit biztosító javakhoz mindenki más ellenében.

Amennyiben tehát a szociális biztonságra való jog az emberi jogok kategóriájába tartozik, úgy igaznak kell lennie annak az állításnak, amely szerint:

emberi mivolta alapján minden emberi lénynek alapvető joga van a szociális biztonságra mindenki más ellenében. (A szociális biztonság követelményének egyúttal teljesíthetőnek is kell lennie.)

A tétel igazságtartalma néhány kérdés megválaszolásával viszonylag könnyen ellenőrizhető. Először azt kell tisztázni, hogy alátámasztható-e a szociális jogok iránti igény az emberi jogok igazoló elve segítségével. (Szükségesek-e a jóléti ellátások a méltósággal való élethez?) A következő lépésben azt kell vizsgálni, hogy alapvető jogként megfogalmazva teljesítik-e az univerzalitás követelményét. (Valóban minden embert megillető és mindenkit kötelező jogokról van-e szó?) Végül, nem feledkezhetünk meg annak vizsgálatáról sem, hogy intézményesítésük ténylegesen érvényesíthető *jogok* ke-

letkezését, vagy csupán szép, de teljesíthetetlen ideák alkotmányba erőltetését jelenti-e. Ahhoz, hogy kikényszeríthetők legyenek, az alábbi feltételeknek kell teljesülniük: (a) az egyes államoknak (világméreteken a nemzetek közösségének) elegendő forrással kell rendelkezniük a jog által szentesített jóléti ígéretek valóra váltásához, (b) a szociális jogoknak összeegyeztethetőnek kell lenniük a többi – feltétlen érvényesülésre igényt tartó – emberi joggal, (c) a biztosítandó ellátások körének, mértékének a jog nyelvén megfogalmazhatónak kell lennie. A szociális jogokat csak akkor tekinthetjük az alkotmányos szabályozásra feltétlenül igényt tartó, teljes értékű emberi jogoknak, ha az itt vázolt követelmények mindegyikének megfelelnek. Lássuk hát, hogy ez valóban így van-e!

Az emberi jogok univerzalitásigénye és a szociális jogok szabályozása

Mint láthattuk, az emberi jogok egyik megkülönböztető jegye az, hogy mindenkét megilletőknek és mindenkivel szemben érvényesíthetőeknek kell lenniük. A szociális jogok viszont sokak véleménye szerint egyik követelményt sem elégítik ki, s már csak ezért sem tekinthetők a hagyományos értelemben vett emberi jogoknak.²² Méltán híres tanulmányában Cranston úgy érvel, hogy amíg a polgári és a politikai jogok kivétel nélkül mindenkit megilletnek, addig a szociális jogok csak a szükségét szenvedőkre vonatkoznak, ezért az utóbbiak nem tekinthetők univerzális érvényességűnek. Véleményem szerint azonban a szerző az összehasonlítás során kettős mércét alkalmaz: míg a polgári és a politikai jogok esetében az absztrakt, azaz tényleges kapcsolatot még nem keletkeztető jogviszonyt szemléli, addig a szociális jogok esetében már a realizált jogviszony vizsgálatából szűri le a következtetéseit. Valójában az emberi jogok egyes csoportjai közt nincs különbség abból a szempontból, hogy azok absztrakt módon mindenkit megilletnek, valamint hogy realizálásuk csak bizonyos feltételek teljesülése esetén lehetséges. A szociális jogok – amennyiben alapvető emberi jogi voltukat elismerő módon szabályozzák őket – absztrakt módon azokat is megilletik, akik *jelenleg épp* nem szorulnak segítségre, ugyanúgy, ahogyan például a védelemhez való jog is megilleti azt, akit *épp most* nem vádolnak bűncselekmény elkövetésével.

Komolyabb megfontolásra érdemesek azok a kifogások, amelyek a szociális jogok egyik legsúlyosabb fogyatékoságaként azt róják föl, hogy azok nem mindenkivel, hanem csak az állammal szemben támasztott követeléseket fogalmaznak meg, s ezért nem tekinthetők univerzális jelentőségűeknek. Az érvelés szerint a klasszikus és a második generációs emberi jogok közti legfőbb különbség abban ragadható meg, hogy a szociális jogokkal ellentétben a negatív szabadságokat garantáló polgári és politikai jogok valóban mindenki által teljesíthetők – pusztán a mások cselekvésének (joggyakorlásának) megzavarásától való tartózkodás által. A mindennapok folyamán emberek milliói teljesítik minden különösebb nehézség nélkül a mások polgári jogaiból rájuk háruló kötelezségeiket, például azzal, hogy nem támadnak meg senkit az utcán. A szociális jogok esetében nem ilyen egyszerű a helyzet. A jóléti jogokból folyó követelések teljesítésére forma szerint – néhány ponto-

san meghatározható intézménye útján – az állam, és nem minden ember kötelezett. (Ha ez nem így lenne, akkor embertársa jólétre való jogosultsága alapján minden jobb helyzetű állampolgárnak jogi – s nem csupán erkölcsi – kötelessége lenne arra, hogy az első útjába kerülő koldus éhségének csillapításáról vagy a hajléktalan lakhatásáról gondoskodják.) Ez az érvelés azonban szemléletében hibás, mert az államot és intézményeit a társadalom egészétől függetlenül létező entitásként kezeli. A valóságban az egyének és az állam közti kapcsolat ennél jóval bonyolultabb: ahogyan a polgári jogok gyakorlása nem képzelhető el az állam hathatós fellépése nélkül, ugyanúgy a szociális jogok sem biztosíthatók az egyéneket terhelő kötelezettségek teljesítésének hiányában. Elsődlegesen az állami szervek, nem pedig az állampolgárok feladata azon örködni, hogy mások polgári jogainak gyakorlását senki se veszélyeztesse, s megsértésük esetén csakis az államhatalom képviselőinek van felhatalmazásuk arra, hogy a sérelem okozóját szankciókkal sújtsák. Aligha kétséges, hogy sokakat éppen a szankciókkal (vagyis az állami szervek aktivizálásával) való fenyegetés tart vissza a mások jogai ellen irányuló támadástól. Az állam szerepvállalása a jóléti jogokkal szembenálló kötelezettségek gyakorlása tekintetében is hasonló: azok absztrakt módon mindenkit egyaránt terhelnek, s az állam feladata csupán a kötelezettségnek megfelelő magatartás kikényszerítése. Az állam tehát nem tesz mást, mint megfelelő keretet biztosít a kötelezettségek teljesítésére. A jóléti újraelosztás rendszerének működtetésével az állam mint az egész társadalmat átfogó szervezet közvetítő szerepet tölt be, azaz nem átvállalja, hanem szervezi és kikényszeríti az egyéni kötelezettségek teljesítését. Az, hogy a terhek viseléséből ténylegesen nem mindenki, illetve nem egyenlő módon veszi ki a részét, nem mond ellent az univerzalitás követelményének: a kötelezettségek absztrakt módon mindenkit terhelnek, ám teljesítésükre – a jogok gyakorlásához hasonlóan – csak bizonyos feltételek fennállása esetén kerül sor, általában az egyéni teherviselő képesség függvényében.

A szociális biztonságra való jog és a gyakorlati megvalósíthatóság hármas követelménye

A szociális jogok elismerését ellenzőknek igazuk van abban, hogy mit sem ér a jólétre bejelentett igények érvényességének bizonyítása akkor, ha az ezekre alapozott jogok a gyakorlatban bármilyen oknál fogva kivitelezhetetlenek maradnak. Mint láthattuk, a szociális jogok gyakorlati megvalósíthatóságával szemben felhozott érvek három csoportra oszthatók, melyek közül az egyik a rendelkezésre álló források elégtelenségét, a másik a jóléti jogoknak a klasszikus emberi jogokkal való összeegyeztethetlenségét, a harmadik jogi megfogalmazásuk nehézkességét illeti.

1. A JÓLÉTI JOGOK ÉS A RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ FORRÁSOK

Bármiféle jogosultság létének logikai feltétele, hogy a vele szemben álló kötelezettség megvalósítható legyen abban az értelemben, hogy teljesítése ne

haladja meg az emberi teljesítőképesség határait. (Ezt az elvet tükrözi az a polgári jogi tétel, amely a lehetetlen teljesítésére irányuló követelést a szerződés érvénytelenségét kiváltó oknak tekinti.) A jóléti jogok érvényességét megkérdőjelezők is leggyakrabban e tételre alapozzák érveiket, amikor azt állítják, hogy a rendelkezésre álló források szűkössége miatt az általános (mindenkit alanyi jogon megillető) jóléti ellátások biztosítása fizikailag lehetetlen, s a jólét biztosításának fogalma jogilag értelmezhetetlen. Állításukat általában valamelyik fejlődő ország példájával támasztják alá, ahol gyakran az alapvető táplálkozási szükségletek kielégítése is merő illúziónak bizonyul. Ha azonban komolyan vesszük a jóléti jogok (egyelőre csak feltételezett) emberi jogi jellegét, akkor a jóléti szükségletek kielégítésének alapjául szolgáló források lelőhelyét nem korlátozhatjuk csupán egyetlen ország területére, hanem globális mércékben kell gondolkodnunk. Márpedig a Föld egészén megtermelt javak mennyiségét figyelembe véve a források szűkösségét hangoztató érvelés érvényét veszti: noha kétségtelen, hogy egyes országokban a legalapvetőbb javak drámai hiányával találkozhatunk, az emberiség valójában a szükségesnél jóval több élelmiszerral és egyéb forrással rendelkezik.²³ De még ha figyelmünket a nemzetállam belső viszonyaira korlátozzuk is, akkor sem állítható teljes bizonyossággal, hogy a létszükségletek kielégítésének az egyes országokban tapasztalt tömeges kudarca kizárólag a rendelkezésre álló források szűkösségének tudható be. A 20. század nagy éhínségeit tanulmányozva Sen arra a következtetésre jutott, hogy azokat sokkal inkább az elosztási rendszer működésének fogyatékosága, mintsem a rendelkezésre álló élelmiszerkészletek végletes hiánya okozta.²⁴ Magyarország esetében pedig, ahol az egy főre jutó GDP összege 3700–3800 dollár körül van, egyáltalán nem beszélhetünk az alapvető jóléti igények kielégítését akadályozó, végletes mértékű forráshiányról. Nem igaz tehát az az állítás, hogy a jóléti jogok a lehetetlen teljesítésére irányuló követeléseket tartalmaznának, s emiatt jogi szempontból érvénytelenek lennének.

2. A JÓLÉTI ÉS A TULAJDONI JOGOK KONFLIKTUSA

Az emberi jogok feltétlen érvényesülési igényét elismerve megalapozottnak tűnik az a feltevés, amely az állami beavatkozást korlátozó klasszikus és az államot beavatkozásra buzdító második generációs emberi jogokat összeegyeztethetetlennek tekinti. E nézet szerint az ellentétes késztetések konfliktusa olyan erős, hogy a negatív, illetve pozitív szabadságok biztosítására hivatott jogok együttes alkalmazásuk esetén kölcsönösen kioltják egymást, s ez – az alkotmányos rendelkezések konzisztenciájának megőrzése érdekében – szükségessé teszi annak eldöntését, hogy közülük melyiknek kell prioritást adni. Kérdéses azonban, hogy valóban helytálló-e a pozitív és negatív szabadságjogok ilyen végletes szembenállását hirdető felfogás. Véleményem szerint nem igaz az, hogy a polgári és politikai, illetve a jóléti jogok általában véve ellehetetlenítenék egymást. Közelebbről szemügyre véve őket, nehéz lenne kimutatni a jóléti és a politikai jogok bármiféle konfliktusát, s a jóléti és a polgári jogok kapcsolatát is csak egy meghatározott dimenzióban terhelik föloldhatatlannak nyilvánított ellentmondások. Nehéz belátni, hogy a jóléti

jogok biztosítása miért lenne ellentétes a szólás-, a gyülekezési és a vallásszabadság gyakorlásával, az élet és testi épség védelmével vagy éppen a védelemhez való jog garantálásával.²⁵ Az igazi problémát az jelenti, hogy az állam a jóléti ellátórendszer működtetéséhez szükséges forrásokat csak a polgárok tulajdonhoz való jogának rovására képes biztosítani, s ezt az elmentmondást a legkifinomultabb jogtechnikai megoldásokkal sem lehet feloldani. Ez nyilvánvalóan felveti a prioritások megállapításának kérdését, ami azonban korántsem olyan egyszerű, mint ahogyan azt a neoliberais gondolkodók sugallják. Különböző érvek szólnak amellett, hogy a tulajdoni és a jóléti jogok konfliktusának az előbbieik javára történő egyoldalú feloldása erkölcsileg és logikailag egyaránt lehetetlen.

1) A tulajdonjogot nem csupán a jóléti, hanem az ún. negatív jogok biztosítására tett állami erőfeszítések is korlátozzák, mivel a klasszikus állami funkciók ellátása (a külső támadások elleni védelem, illetve a belső rend biztosítása) szintén forrásigényes, s a gyakorlásukhoz szükséges bevételt az állam csak a polgárok tulajdonjogának rovására képes biztosítani. A tulajdonhoz fűződő jogokat tehát a polgári jogok biztosítására tett erőfeszítések is korlátozzák. Ez legalábbis megkérdőjelezi annak a gondolatmenetnek a megalapozottságát, amely a tulajdoni jogok érvényesülését csakis és kizárólag a jóléti jogok biztosításától félti.

2) Megfontolásra érdemesek azok az érvek is, amelyek az állam jóléti újraelosztó tevékenységét s a tulajdonjognak az ahhoz szükséges források begyűjtéséből fakadó korlátozását az externáliák megfizetetéseként és így a tőkés termelés tényleges társadalmi költségeinek elismertetéseként értékelik. E megközelítés középpontjában annak (f)elismerése áll, hogy a piaci árak önmagukban nem alkalmasak a piaci döntésekhez szükséges, összes információ továbbadására, s ennek az az oka, hogy a kapitalista termelési mód nem csupán profitmaximalizáló, hanem – rejtetten – költségáthárítás-maximalizáló elemeket is tartalmaz. A közismert példák (környezetszennyezés) túl ilyen externáliának tekinthető a munkanélküliség léte is: ekkor ugyanis a termelés olcsóbbá tételének költségeit a munkáltatók munkanélküliség és nyomott bérek formájában áthárítják az egyszerű árucikknek tekintett emberi munkaerőre, illetve a társadalomra.²⁶

3) A jóléti jogok biztosításához szükséges források begyűjtése csak a korlátlan tulajdonszerzési szabadsággal, és nem a tulajdonszerzés általában vett szabadságával összeegyeztethető. Az emberi jogokat tiszteletben tartó polgári demokráciákban a jóléthez való jog gyakorlásához szükséges állami garanciavállalás nem jár sem a polgárok már megszerzett tulajdonának elkobzásával, sem további tulajdonszerzésük megakadályozásával. Feloldhatatlan konfliktusról éppen ezért csak a tulajdoni jogok olyan szélsőséges értelmezése esetén beszélhetünk, amikor a tulajdonszerzés *korlátlanságának* szabadságát tekintjük alapvető emberi jognak. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az emberi jogok igazoló elvével minden, e státusra igényt tartó jognak – így a tulajdoni jognak is – összhangban kell állnia, akkor ez az álláspont tarthatatlan. Az igazoló teszt elvégzése során arra kell választ találnunk, hogy miért nélkülözhetetlen feltétele az emberi életnek a tulajdoni jogok gyakorlása? Ha a tulajdonjog jellegzetességeiből indulunk ki, a válasz

csakis az lehet, hogy a tulajdonjog az emberi létfenntartáshoz szükséges javak feletti rendelkezést hivatott biztosítani.²⁷ A magántulajdon szentségének elvét bizonyítandó az emberi jogi koncepció fejlődésére talán legnagyobb hatást gyakorló angol gondolkodó, John Locke is ebből a tételből indult ki. Szerinte az eredeti állapotban minden embernek jogában állt a létfenntartáshoz szükséges javak – munkával történő – elsajátítása.²⁸ A tulajdonszerzés szabadsága ekkor még nem volt (mert nem lehetett) korlátlan: az csak addig terjedhetett, amíg – legalább az alapvető szükségletek kielégítését lehetővé tevő mértékben – a javak tulajdonából mások is részesedhettek. A pénz médiumának megjelenése és a gazdasági hatékonyság ígérete mindazonáltal Locke számára elfogadhatóvá tette e korlátok lebontását. A föld birtoklásának példájából kiindulva úgy érvelt, hogy még ha a rendelkezésre álló teljes földterület néhányak kizárólagos tulajdonát képezné is, a magángazdaságokban végzett munka a termelés hatékonyságának olyan növekedését eredményezné, ami – a piac megfelelő működését feltételezve – a javak korábbinál jóval nagyobb mennyiségét tenné mindenki számára hozzáférhetővé. A tulajdonszerzés szabadságát korlátozhatatlannak, s ezért a jóléti jogok érvényesítését elfogadhatatlannak tartó gondolkodók lényegében azóta is hasonló utilitárius megfontolásokra alapozzák érveiket. Noha ez a modell talán gazdasági, sőt társadalompolitikai teóriaként is megállja a helyét, a korlátlan mértékű tulajdonszerzési szabadság emberi jogi jellegének igazolására csak akkor lenne alkalmazható, ha bizonyítani lehetne, hogy a piaci mechanizmusok valóban minden ember számára biztosítják a megsokszorozódott javakból való, legalább a létfenntartást lehetővé tevő részesedést. Ahhoz azonban, hogy ez így legyen, fel kellene oldani azt az ellentmondást, amely a tulajdonszerzési képesség mások rovására érvényesülő korlátlansága és a piaci csere azon alaptörvénye közt áll fenn, amely szerint a javakhoz csak más javak ellenében lehet hozzájutni. Locke szerint munkaereje tekintetében minden ember rendelkezik ilyen természetes tulajdonnal. Ez a magyarázat ugyanakkor hallgatólagosan azt feltételezi, hogy saját munkájával, illetve munkája áruba bocsátásával mindenki számára biztosított, hogy hozzáférjen a megtermelt többletjavakhoz. Ebből az következik, hogy a korlátlan mértékű tulajdonszerzési szabadságot csak akkor lehetne az alapvető emberi jogok részének tekinteni, ha az együtt járna a munkához (és a végzett munkáért járó, a tisztességes megélhetést biztosító jövedelemhez) való jog biztosításával. Amíg ez nincs így, addig e szélsőséges tulajdoni igények emberi jogi jellegének igazolása logikai lehetetlenség.

Mindezek alapján a jóléti és a tulajdoni jogok konfliktusának annál kissé árnyaltabb képe vázolható fel, mint amilyet a neoliberálisok javasolnak. Mivel az emberi jogok igazoló elve alapján mindenki jogosult a méltósággal teli élethez szükséges javak birtoklására, az ebben a mértékben egyúttal mások tulajdonszerzési szabadságának korlátozásával is együtt jár. A munkavégzés, illetőleg a jóléti újraelosztás a javak fölötti rendelkezés megszerzésének alternatív módjai, melyek közül kétségtávol a munkavégzés az elsődleges szerzési mód. A jóléti jogok garantálására azért van szükség, hogy azoknak a létfenntartáshoz való joga is biztosított legyen, akik valamilyen oknál fogva (életkoruk, fogyatékosságuk vagy éppen amiatt, hogy a gazda-

ságnak nincs igénye munkaerejük hasznosítására) nem képesek az ehhez szükséges javakat munkavégzésük révén előteremteni.

3. AZ ELLÁTÁSOK MÉRTÉKÉNEK PROBLÉMÁJA

Az már az előzőekből is kitűnt, hogy amennyiben az emberi jogok igazoló elvéül az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelménye szolgál, abból nemcsak a jóléti jogok érvényességére, hanem az általuk biztosítandó ellátások mértékére is következtethetünk. Minthogy az emberi méltóság az egyén és környezete kapcsolatából, közelebbről az individuum emberi értékességét kifejező társadalmi megbecsülésből meríti tartalmát, a jóléti jogok alapján járó ellátásoknak olyan mértékűeknek és oly módon hozzáférhetőeknek kell lenniük, hogy biztosítani tudják e megbecsültség fönntartását. Ehhez a pusztá túlélést garantáló ellátásoknál több szükséges: az ellátásoknak lehetővé kell tenniük, hogy az őket igénybe vevők ténylegesen is a társadalom teljes értékű tagjának érezhessék magukat. Erre utal a társadalmi biztonság fogalma, és ezt fejezi ki a szociális biztonsághoz való jog követelménye.

A szociális biztonság jogának elismerését ellenzők gyakran hozakodnak elő azzal, hogy az abból származó jogosultságok meghatározhatatlanok, s ha mégis megkísérelnénk a meghatározást, ez gumifogalmakat hozna létre, ami feloldhatatlan értelmezési problémákhoz s a jogrendszer egészének konzisztenciáját veszélyeztető jogbizonytalanság kialakulásához vezetne. Látnunk kell ugyanakkor, hogy a gumifogalmak használata korántsem mindig a pontosabb megfogalmazás lehetetlenségéből fakad, sokkal gyakrabban inkább annak a következménye, hogy a kormányzat ily módon próbálja meg elmiszázni félszívvel vállalt kötelezettségeinek teljesítését. Érdekes, hogy amikor a hatalom gyakorlói fontosnak találják bizonyos csoportok szociális jogainak garantálását, akkor általában mind a jogosultak körét, mind az ellátások mértékét sikerül egyértelműen meghatározniuk. A gumiszabályok alanyai zömmel a társadalom legelesettebb, politikai érdekérvényesítő képességgel nem vagy alig rendelkező csoportjaiból kerülnek ki. Ők azok, akiket „rászorulóként” aposztrofálnak (mikortól számít valaki rászorultnak?), akik a „létfenntartáshoz szükséges mértékű” juttatásra jogosultak (mi ez a mérték?), s akiknek mindezen túl esetleg még „alkalmasaknak” is kell lenniük valamilyen társadalmi funkció – például a szülői feladatok – ellátására (mik az alkalmasság megítélésének szempontjai?). A bizonytalan fogalmak használatával a szabályozás nem csupán a szó eredeti értelmében vett szociális jogaitól fosztja meg ezeket az embereket, hanem a kérelmezők életvitelének megfigyelésére épülő feltételrendszer kialakításával még azt is megkívánja a támogatásért folyamodóktól, hogy cserébe a kilátásba helyezett segítségért mondjanak le néhány, amúgy elidegeníthetetlennek tekintett polgári jogukról.²⁹

Bármilyen bizonytalan is a méltósággal való élet anyagi feltételeit kifejező szociális biztonság fogalma, a társadalmi minimumszámítások eredményeit figyelembe véve mégsem állítható, hogy összege teljességgel meghatározhatatlan lenne. Ha pedig a megélhetéshez szükséges jövedelem viszonylagos pontossággal kiszámítható, akkor az ellátási szintek jogi megfogalmazása

sem jelenthet megoldhatatlan feladatot. Ha ez megtörténik, attól kezdve a jogalkalmazóknak nem gumifogalmak értelmezésén kell rágódniuk, hanem annak megállapításán kell fáradozniuk, hogy vajon milyen viszonyban áll a kérelmező igazolható jövedelme a szociális minimum jogszabályban konkretizált összegével. Felvethető ugyanakkor, hogy a különböző módszerekkel végzett minimumszámítások eredményei közti eltérés miatt sohasem állapítható meg teljes pontossággal, hogy mi lenne az ellátások *igazán* alkotmányos szintje, s ez újra csak vég nélküli és jogilag eldönthetetlen vitákhoz vezetne. Elképzelhető, hogy ez valóban így történne, de nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a mértékek megállapításával kapcsolatos problémák a jog más területein is jelentkeznek, s nem ismeretlenek a feloldásukat szolgáló jogtechnikai megoldások sem. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy a szociális minimum számszerűsítése mennyivel önkényesebb, mint például az egyes bűncselekmények büntetési tételeinek megállapítása. (Hogyan dönthető el, hogy mi az az értékhatár, ameddig az elkövetett lopás még szabálysértésnek, afölött pedig már bűncselekménynek minősül? Vajon összeegyeztethető lenne-e az elvont alkotmányos elvekkel a Btk. olyan módosítása, amely a tyúklopásért életfogytiglani szabadságvesztést helyezne kilátásba?) Az persze nem véletlen, hogy az ehhez hasonló kérdések csak a legkritikább esetben merülnek fel: a büntetési tételek mértékének kialakítására ugyanis több évszázad állt rendelkezésre, míg a szociális ellátások esetében ez a folyamat csak nemrég kezdődött el. Vajon a megkésettség pusztá ténye elegendő indokként szolgál-e arra, hogy meg se kíséreljük a szociális ellátások mértékének meghatározását? Az ellátások mértékét rögzítő jogszabályok alkotmányosságának vizsgálata még nem jelentené azt, hogy a bíróságnak kellene forintra, fillérre pontosan megállapítania a támogatások összegét. Egyetlen feladata annak a – más jogterületeken is felmerülő – kérdésnek az eldöntése lenne, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a társadalmi minimum viszonylagos és az ellátások tényleges szintje között nem áll-e fenn *feltűnő aránytalanság*.

Végül lehet érvelni azzal, hogy a bíróságok szociális juttatásokkal kapcsolatos döntései kikényszeríthetetlenek maradnak, mert nem áll módjukban a végrehajtásukhoz szükséges források előteremtése. Csakhogy ezen az alapon a bíróságoknak a polgári jogi követelések jelentős részével sem lenne érdemes foglalkozniuk, hiszen ugyanígy nem rendelkeznek például az adós által elherdált vagyonnal sem. Ezekben az esetekben a bíróságok mégis tömegével hoznak olyan ítéleteket, amelyekben az egyik felet feljogosítják igénye érvényesítésére, a másikat pedig kötelezik a tartozás kiegyenlítésére. Nem történne ez másként a szociális jogok bírósági érvényesítésekor sem, a különbség mindössze annyi lenne, hogy a bíróság nem egy meghatározott állampolgárt, hanem az államot kötelezné „tartozása” megfizetésére.

Összegzés

Úgy vélem, az eddig írtakkal sikerült rámutatnom arra, hogy hamis az a feltételezés, amely szerint a szociális jogok alkotmányba foglalását firtató

kérdésre adható válasz a jog zárt logikáját követve csakis és kizárólag nemleges lehet. Az emberi jogok jellegzetességeiből kiindulva sorra cáfoltam azokat az állításokat, amelyek a jóléti jogokat az emberi jogoktól alapvetően különbözőnek, azokkal teljességgel összeegyeztethetetlennek tüntették fel. Mivel a szociális biztonság fogalma pontosan kifejezi az emberi jogok azon sajátosságát, hogy azokra csak olyan minimumigények alapozhatók, amelyek alá az emberi méltóság feladása nélkül nem lehet lemenni, az általam felállított koncepcióban a szociális biztonságra való jogot rögzítő rendelkezéseknek továbbra is az alkotmányban van a helyük. Világosan látnunk kell ugyanakkor, hogy a szociális biztonság fogalma csak az abszolút biztonság garantálását foglalja magában, de alkalmazhatatlan egy már elért jövedelemszint megőrzéséhez való jog igazolására. Noha lehetővé teszi, hogy az állampolgárok igénybe vegyék azokat a támogatásokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a társadalom teljes értékű polgáraként éljenek, nem jelent garanciát a jövedelemarányos munkanélküli- vagy nyugellátásra. (Amennyiben erre igény mutatkozik, azt – megfelelő társadalmi konszenzus esetén – *állampolgári jogként* lehet intézményesíteni.) A szociális biztonsághoz való jog ugyan mindenkit megillet, de nem minden esetben: az erre alapozott igények csak akkor érvényesíthetők, ha az egyén olyan helyzetbe kerül, amely kikényszeríti az igénylésüket.

Nem állíthatom ugyanakkor, hogy az alkotmányos gondolkodás számára egyedül az itt vázolt megoldás lehet elfogadható. Azzal, hogy a szociális jogok alkotmányba foglalásának szükségességét emberi jogi jellegük hangsúlyozásával igyekeztem alátámasztani, gondolatmenetem erősen természetjogiassá, és ezért a jogi és a politikai realitásoktól némiképp elrugaszkodóvá vált. Ámbár sikerült kimutatnom, hogy a szociális jogok megvalósíthatatlanságának mítosza többek közt azért igazolhatatlan, mert középpontjában a magántulajdon szentségének szélsőséges felfogása áll, a velük szemben felvonultatott érvek sem nevezhetők teljes mértékben ideológiásnak. E tekintetben a problémát valószínűleg az okozza, hogy az alkotmány multifunkcionális jellegéből adódóan az alapvető jogok szabályozása több ponton is nyitott a politikai, s ezáltal az ideológiai szféra felé: ezen a ponton a formális jogászai gondolkodás kereteit már szétfeszítik a „primérből etikai értékelés szempontjai”³⁰. Ez egyben azt mutatja, hogy a szociális jogok alkotmányos szabályozása körüli dilemmák feloldására önmagában a jog sem képes, s az ezt tagadó állítás legfeljebb a mögöttes politikai szándékok elrejtésére szolgálhat. Ezért nyilvánvaló, hogy a szociális biztonsági jog alkotmányos szabályozásáról szóló vitában ez a tanulmány sem tudta kimondani a végső szót. Annyit azonban talán mégis sikerült kimutatnom, hogy a szociális jogok alapvető jogként történő elismerésének elsősorban nem jogi, hanem politikai akadályai vannak, vagyis az alkotmányba foglalásukra irányuló törekvés jogi szempontból nem tekinthető eleve megvalósíthatatlannak. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy noha a jogi maximák figyelembevételének fontossága vitathatatlan, a különböző alternatívák közti választás mégis elsősorban politikai elhatározás függvénye. Ezért a szociális jogok alkotmányba foglalásának szükségességéről folytatandó viták nem kerülhetők meg úgy, hogy az egyik vagy másik irányzat hívei az általuk preferált álláspontot a

mellette szóló jogi érvek semlegességére hivatkozva igyekeznek egyedül követésre méltónak beállítani.

Ha a viták eredményeképp a szociális biztonságra való jog alkotmányban tartását támogató döntés születnék, az – a megvalósíthatóság érdekében – mindenképpen szükségessé tenné a szociális ellátórendszer átalakítását. A szociális biztonság fogalmából ugyanis az következik, hogy mindazok esetében, akiknek a jövedelme nem éri el a társadalmi minimumot, a különbözetet az államnak kell pótolnia. Csakhogy az ellátások jelenlegi szerteágazó és e minimumhoz a legcsekélyebb mértékben sem fűződő rendszerében szinte a lehetetlennel határos annak megállapítása, hogy mely jogosultság (vagy a jogosultságok milyen kombinációja) biztosítaná a társadalmi alapjövedelemhez való tényleges hozzájutást. A szociálpolitikusoknak tehát a minimumszámítási módszerek tökéletesítésén túl arról is gondoskodniuk kellene, hogy áttekinthető legyen az ellátórendszer. E feladat elvégzésében pedig éppen-séggel a jóléti állam elleni támadás szimbólumává vált pénzügyminiszter negatív jövedelemadóra vonatkozó elképzelései is hasznosíthatók lennének.

Jegyzetek

1. A szociális biztonsághoz való jogra vonatkozó rendelkezéseket a Magyar Köztársaság Alkotmányának 17. és 70/E. paragrafusai tartalmazzák. Eszerint: 17. § *A Magyar Köztársaság a rászorulókról kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik.*

70/E. § (1) *A Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz; öregség, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak.*

(2) *A Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg.*

2. Lásd: 31/1990. (XII. 18.) AB, 698/B/1990. AB, 2093/B/1991. AB, 32/1991. (VI. 6.) AB, 600/B/1993. AB, 26/1993. (IV. 29.) AB.

3. A szociális jogok megítélésével kapcsolatos többségi álláspont sokáig azt tartotta, hogy a szociális biztonság csupán program. A kilenc fős testület négy tagja azonban már korábban is úgy vélte, hogy: „A szociális biztonsághoz való, alkotmányban rögzített jog nem csupán program. Magyarországon egyenesen folyik a jogállamiság fogalmából...” (Kilényi Géza, Vörös Imre, Szabó András és Zlinszky János alkotmánybírák különvéleménye: 24/1991. [V. 18.] AB.) A 31/1990. (XII. 18.) AB-hoz fűzött különvéleményében Súlyom így érvel: „(Az Alkotmány) 70/E. paragrafusának az a rendelkezése, amely szerint az állampolgároknak joguk van a szociális biztonságra, nem ad senkinek alanyi jogot a »szociális biztonságra«, minthogy jogi igények ilyen általánosságban nem is definiálhatók.” Vele szemben Zlinszky úgy véli: „Az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdésének második fordulata... világosan kifejezett alanyi jogot létesít...” (31/1996. [V. 21.] AB)

4. A testület teljes létszámának eléréséhez két újabb alkotmánybíró megválasztása szükséges.

5. Lásd még: Sajó 1995b.

6. Tipikusnak tekinthető a 44/1995. (VI. 30.) AB indokolása, ahol a következőket írják: „A gazdasági helyzet – és ezen belül a társadalombiztosítás helyzetének – fokozott elnehezülése a terhek arányos áthárítását és megosztását alkotmányosan indokolhatja, azonban az ilyen mértékű és azonnali hatályú kockázataáthárítás – annak előre történő kalkulálhatatlansága, kiszámíthatatlansága miatt – már a polgárok szociális biztonságát, megélhetésükhöz szükséges ellátását veszélyezteti.” (Kiemelés tőlem, J. G.)

7. Hasonló történt 1990-ben, amikor a választási törvény előírásait találta alkotmányellenesnek az Alkotmánybíróság, amelyre az akkori kormány (mily ismerősek az arcok!) az

alkotmány hivatkozott rendelkezéseinek megváltoztatásával válaszolt. A kormánynak ez a cselekedete egyébként nemzetközi viszonylatban sem egyedülálló – lásd: Morton 1988.

8. Bővebben lásd: Sunstein 1994.

9. Ferge 1993, Juhász 1995.

10. Sajó 1995a: 6.

11. Sajó uo.

12. Az ENSZ Alapokmánya, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Gazdasági, Kulturális és Szociális Jogok Egyezségokmánya.

13. Az ENSZ Közgyűlése 1977-ben 32/130. sz. határozatában kimondta, hogy az emberi jogok különböző kategóriái elválaszthatatlanok és kölcsönösen függenek egymástól, és ezért egyik sem bír prioritással a másikhoz képest. Lényegében ezt az értelmezést ismétli meg a Közgyűlés 1989-ből származó 44/129. sz. határozata is. Gloppen és Rakner 1993.

14. Lásd Cranston és Raphael vitáját. Cranston 1967, Raphael 1967.

15. Twine 1994: 103–104.

16. Ezt a módszert használja pl. Cranston és Sajó is. Cranston 1967, Sajó 1995a.

17. MacFarlane 1985: 3.

18. Donnelly 1989: 17.

19. Lásd még: Gewirth 1986, Wellman 1982.

20. Donnelly 1989, MacFarlane 1985, Moller-Okin 1981.

21. Donnelly 1989: 17.

22. Cranston 1967, Sajó 1995a.

23. Donnelly 1989: 31. Hasonlóan érvel Twine is.

24. Sen 1992.

25. Sajó meglehetősen fals példával hozakodik elő, amikor arról ír, hogy „...logikailag olyan képtelenség adódhat a szociális jogok ... alkotmányos rangjából ..., hogy akár a gyülekezési szabadság is korlátozható a dolgozók üdülője közelében, ha az alkotmányban benne felejtik, hogy a dolgozóknak alkotmányos joga van az üdülésre”. (Sajó 1995a: 8.) Hasonló problémák éppenséggel a tulajdonjog (szintén alkotmányos rendelkezésekből levezethető) gyakorlásával kapcsolatban is felvethetők. Amennyiben ugyanis a magánlakás rendeltetésszerű használatához hozzátartozik az abban való pihenés, akkor tulajdonjoga gyakorlásában érezheti korlátozva magát az, akit az ablaka alatt zajló tüntetés hangjai akadályoznak az otthonában történő kikapcsolódásban.

26. Twine 1994: 68–71.

27. A tulajdonjoghoz való jognak természetesen az egyéni autonómia biztosítása szempontjából is kiemelt jelentősége van, amit a kapitalista államok alkotmányos gyakorlata sokáig világosan kifejezésre is juttatott a választójog vagyoni cenzushoz kötésével. Az is nyilvánvaló azonban, hogy ezzel a szabályozással a jogalkotók az önálló politikai akaratképzésnek a létbiztonsághoz szükséges javak hiányára visszavezethető korlátozottságát ismerték el.

28. Ezen a ponton tehát egy fontos információval gazdagodunk: igazoló elvüket tekintve a tulajdoni és a jóléti jogok egy töről fakadnak. Ezt az összefüggést felismerve Donnelly például arra a következtetésre jut, hogy minden alapot nélkülöz az az állítás, amely szerint a liberális ideológia csupán a polgári és a politikai jogokat ismeri el, szerinte ugyanis a magántulajdonhoz való jog nyilvánvalóan inkább tekinthető a gazdasági vagy a szociális jogok közé tartozónak, mint a polgári jogok részének. Donnelly 1989: 101.

29. Ilyen például a magánélet és a magánlakás sérthetetlenségéhez való jog, melyet súlyosan sért, ha a támogatást folyósító szerv képviselője a kérelmező lakásában található tárgyak helyszíni értékbecslése alapján kísérli meg a jogosultsági feltételek fennállásának megállapítását.

30. Pokol 1993.

Irodalom

- Cranston, Maurice (1967): *Human Rights, Real and Supposed*. In D. D. Raphael: *Political Theory and the Rights of Man*. Indiana University Press.
- Donnelly, Jack (1989): *Universal Human Rights in Theory and Practice*. New York–Ithaca–London: Cornell University Press.
- Ferge Zsuzsa (1993): A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei. In *Esély* 1993/6.
- Gewirth, Alan (1986): *The Epistemology of Human Rights*. In *Human Rights*, E. F. Paul és F. D. Miller Jr. szerk. Whitstable, Kent: Basil Blackwell.
- Gloppen, Siri és Lise Rakner (1993): *Human Rights and Development. The Discourse in the Humanities and Social Sciences*. Bergen
- Juhász Gábor (1995): A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé. In *Esély* 1995/3.
- Locke, John (1980): *Second Treatise of Government*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- MacFarlane, L. J. (1985): *The Theory and Practice of Human Rights*. New York: St. Martin's Press.
- Moller-Okin, Susan (1981): Liberty and Welfare: Some Issues in Human Rights Theory. In *Human Rights*, Roland J. Pennock és John W. Chapman szerk. New York: University Press.
- Morton, F. L. (1988): Judicial Review in France: A Comparative Analysis. In *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 36.
- Pokol Béla (1993): Az alapjogi bíraskodás elméleti kérdései. (Német és magyar tapasztalatok.) In *Jogállam*, 1993/1.
- Raphael, D. D. (1967): *The Rights of Man and the Rights of Citizen*. In D. D. Raphael: *Political Theory and the Rights of Man*, Indiana University Press.
- Sajó András (1995a): Szociális jog és kölcsönös öngyilkossági ígéret. In *Világosság*.
- Sajó András (1995b): A materiális természetjog árvái, avagy hogyan védi Alkotmánybíróságunk az elesetteket. *Kézirat*.
- Sen, Amartya (1992): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. In *Esély* 1.
- Sunstein, Cass R. (1994): *Against Positive Rights*. *Kézirat*.
- Twine, Fred (1994): *Citizenship and Social Rights. The Interdependence of Self and Society*. London: SAGE.
- Wellman, Carl (1982): *Welfare Rights*. New Jersey: Rowman and Littlefield.

Kertesi Gábor

Megalázottak és megszomorítottak

Cigány emberek beszámolója az őket ért sérelmekről és megaláztatásokról az 1993/94. évi, országosan reprezentatív cigányvizsgálat megkérdezettjei közül

„... aki olyan társadalomban akar élni, amely az ő és hozzátartozói emberi méltóságát minden sérelem ellen biztosítani akarja, annak legelső dolga az emberi méltóság mindenféle sérelmét a maga ügyévé tenni, akár főispánról, akár asztalossegédről, akár úrról, akár zsidóról, akár polgárról, akár kommunistáról, akár esperesről, akár csavargó szektásról van szó.”

(Bibó István)

A család valamelyik tagját érte-e a közelmúltban roma származása miatt valamilyen súlyos, hátrányos megkülönböztetés? Ha igen: mi volt az? – ezt a kérdést tettük föl utolsó kérdésként az MTA Szociológiai Intézet 1993/94. évi reprezentatív cigányfelvételének kérdőívében. Az alábbi összeállításban összegyűjtöttük az erre a kérdésre adott pozitív válaszokat. Az idézőjelben levő szövegek esetében a kérdezőbiztos a megkérdezett személy saját szavaival adta vissza a választ, az idézőjel nélküli szövegek esetében maga foglalta össze a megkérdezett válaszát. A válaszokat a válaszok jellege, tartalma szerint csoportosítottuk. Egy válasz minden esetben egy mintabeli háztartást reprezentál. Egy válaszon belül többféle sérelemről is beszámolhattak a megkérdezettek. Ezeknek a sérelmeknek a kódjait valamennyi válasz esetében külön jelöltük. Az esetek bemutatását egy összefoglaló táblázat ismertetésével zárjuk.

- Jelölések: E = Erőszak
S = Szkinhedtámadás
R = Rendőrségi jogsértés
M1 = a megkérdezett által egyértelműen
Munkahelyi diszkriminációként értékelt eset
M2 = nem egyértelműen Munkahelyi diszkriminációként
értékelhető eset
H = megkülönböztetés, megaláztatás Hatóságnál, ill. közhivatalban
I = Iskolai megaláztatás, ill. megkülönböztetés
N = Nyilvános helyről való kitiltás
C = Cigányozás
A = Általános jellegű sérelem
X = Nem értékelhető eset

„Lenéznek minket. A gyerekeimet csúfolják a származásuk miatt.” (A C)

A bőrfejük bántalmazták. (E S)

A fiát a katonaságnál megverték, és emiatt hátrányba került. (X)

„Terhes lányomat lecigányozták, és megrugdosták.” (E C)

A faji előítélet miatt elbocsátották, megjegyzések. (M1 C)

Bőrfejük támadták meg. Rendőrségi eljárás volt. (E S)

Megjegyzések. (C)

Bokszolóként volna a kezében még néhány érem, de nincsenek patronálói. (X)

Segélykérelmét mindig elutasítják, mert viszonylag jó életkörülményeire hivatkoznak. Ezeket a javakat akkor vette, amikor még dolgozott. Ha nem tud elhelyezkedni, soha nem tudna újat venni, ha most feléli tartalékait. Munkahelyet szeretne. (X)

A férjét tisztességes munka után elbocsátották. Így nem lehet a gyerekeket taníttatni. Ők is munkanélküliek lesznek. (M2)

Minden gyereket igyekeznek taníttatni, becsületes embernek nevelni. Az iskolában az osztálytársak lecigányozták őket, pedig voltak olyan tiszták, és tanultak olyan jól, mint a többiek. Nagy az előítélet a cigány származásúakkal szemben. Nem a származás, hanem a viselkedés és a becsületes munka után kell megítélni az embereket. (I A C)

„Kisiparos férjem nem kapott segílyt, mert kisiparos. Én a mosógép miatt nem. [?] 93 szeptemberében a szkinhedek betörték a lakásunk ablakait, gyerekeinket megijesztették. A rendőrségen feljelentést tettem. A rendőrök jogtalanul jártak el velünk; annak ellenére, hogy a mi házunkat támadták meg, engem vettek felelősnek. A bíróságon én vagyok az elsőrendű vádlott. A szkinhedek elismerték, hogy azért támadták meg a lakásunkat, mert cigányok vagyunk. Azt mondták, hogy »vittek volna el a nácik, rohadt cigány kurva«. Ekkor én terhes voltam a kislánnyal. A támadóinkat tanúként hallgatták ki a bíróságon.” (E S R C)

„A gyerekeink általában hátrányosabb helyzetben vannak, mint a magyar gyerekek. Már csak azért, mert cigány származásúak. A saját fülemmel hallottam, hogy a négy és fél éves gyerekemnek azt mondta az óvónő, hogy rohadt cigány. A cigány kollégiumban ütik-verik a gyerekeinket.” (E I C)

„Korábban a másik két gyerekemet nem bántották azért, mert cigány. Mostanában gyakran bántják a fiamat; csúfolják azzal, hogy cigány. A tanárok is bántják igazságtalanul. Ez fáj nekünk, hogy így van.” (I C)

Elhangzott a faluban, hogy gyűlölik a cigányokat; ha lehetne, eltennék őket láb alól. (E)

„Megtámadták az öcsémet és a húgomat a bőrfejük. Az öcsémet úgy elverték, megrugdosták, hogy a bordája eltört.” (E S)

„Egyikünket sem vesznek fel dolgozni. A húgomat nem engedték be a diszkóba cigány mivolta miatt. Faji különböztetés van. Nagyon félünk a bőrfejűektől. A fivéremet a rendőrök úgy elverték, hogy napokig alig bírta a nyakát mozgatni. A gyerekeket az iskolában csúfolják, hogy cigány. A napközis tanár is pofon vágta. Az önkormányzatnál, ha segélyért megyünk, akkor szabályosan kigúnyolnak, és a cigány szövetségbe küldenek.” (E R I H N C)

„A fiamat a bőrfejük megtámadták a buszmegállóban Egerben.” (E S)

Nem tudnak elhelyezkedni, nem találtak állást. Középiskolába, illetve szakmunkásképzőbe sem vették fel a fiukat. (M2)

Az Ezerjő utcai borozóból kidobják a cigánygyerekeket. (N)

A cigányokat mindig gyűlölték. A hivatalban, a boltban lenézik őket. 12 és fél évig volt intézetben. Utoljára Tatabányán. Amikor terhes lett, ígéretet kapott, hogy

kap tiszta, rendes lakást. Nem így történt; csak hitegették őket. Illegális lakásfoglalók voltak, most mosókonyhában laknak. (A)

Étteremben, vendéglátóban nem akarják kiszolgálni. (N)

A bőrféjűek megtámadták a kislányával együtt. A támadáskor azt kiabálták: „Öljük meg őket!” (E S)

Hivatali ügyek intézése közben úgy érezte, hogy cigány származása miatt nem úgy bánnak vele, mint a magyarokkal. (H)

Munkahelyi megkülönböztetés. (M1)

A bőrféjűek elleni demonstrációban nem vett részt, ennek ellenére elítélték, mert a tévében nyilatkozott. A rendőrök és a bírák elfogultak vele a származása miatt. Mindenért elítélik, ami rossz történik itt a városban, mert már büntetett előéletű. (H)

Igen. (X)

A borozóban a cigányokat nem szolgálják ki. Az egyik fiút megverte a helyi rendőr. (E R N)

Az iskolában a gyerekeket csúfolják. (I)

Nem kapnak állást, azért, mert cigányok. Lenézik őket, mert sokan vannak. Szeretnének dolgozni. A tanácstól sem kapnak támogatást. (M1 A)

Tavaly nyáron a szkinhedek megtámadták az udvart. Úgy kellett elmenekülniük a gyerekekkel. (E S)

Amikor Budapesten élt, nemzetiségi hovatartozása miatt gyakran megvetették, lecigányozták, megalázták. Ezért cserélte el a budapesti lakását vásárosnaményire. (C)

Munkahelykeresésnél mindig a cigány származása miatt utasították el. (M1)

Tiszteességesen, becsületesen taníttatják a gyerekeiket. Ők is szorgalmasan dolgoztak. Soha nem hiányoztak a munkahelyükről. Mégis, amikor leépítés volt, származásuk miatt őket küldték el legelőször. Legalább azokat a cigányokat segítenék, akik igyekeznek normális körülményeket teremteni a családjuknak. Sajnos, ezt nem tapasztalják. (M1)

Nem alkalmazzák őket sehol, mert cigányok. Rendes munkát szeretne, nem pedig segélyt a polgármesteri hivataltól. (M1)

Munkahelykeresésnél hátrányban van a származása miatt. Leépítésnél is őket engedték el először. (M1)

Munkahelyről történő elbocsátás. (M2)

A rendőrök időnként megkülönböztetéssel élnek a család férfi tagjaival szemben. (A)

Az emeletes házakból lekiabáltak, hogy „bűdös cigány”. (C)

„Nem vettek fel dolgozni, amikor kiderült, hogy a férjem cigány.” (M1)

„Ez mindig van. Nem tudok konkrét dolgot mondani, csak általánosságban, ahogy néznek az emberre, ahogy beszélnek vele. Mindig is lenézték a cigányokat.” (A)

Másodfokú orvosi bizottság előtt volt felülvizsgálaton, és úgy érezte, hogy a vizsgálatot végző orvos cigány származása miatt lekezelően bánt vele. Nem akarta meghallgatni minden panaszát, hanem durván rendreutasította. (H)

„Többször munkát kerestem, és nem vettek fel, mert cigány származású vagyok.” (M1)

Több alkalommal tapasztalta az orvosnál, hogy minden ok nélkül utolsónak szólítja a rendelőbe. Betegsége miatt sokat kell orvoshoz járnia, és mindig érzi, hogy cigány származása miatt háttérbe szorul. (H)

Minden munkahelyről először a cigányokat rúgják ki, pedig ők is szeretnének jobban élni, és ők is szeretnék taníttatni a gyerekeiket. Teremtsenek tisztességes munkahelyeket, hogy lehessen dolgozni. (M1)

Nagyon sújtja őket a munkanélküliség. Segélyt csak nagyon keveset adnak. (M2)

Munkahelykeresésnél mindig érezték, hogy cigány származásuk miatt nem foglalkoznak velük komolyan. (M1)

Munkahelyről való elbocsátás. (M2)

Munkahelyről való elbocsátás. (M2)

Igen. (X)

Bátyja kisfiát származása miatt megverték. Cigány származása miatt kitették a Zeneakadémiáról. (E)

„A környezetem nem tudja elviselni, hogy igyekszem igényesen élni. Pedig ők is cigányok, mégis gyakran zaklatnak.” (X)

„A szüreti bálra mentem volna be, a rendőrök nem engedtek, hanem kérdés nélkül leütöttek és lecigányoztak. A nővéremet és a sógoromat igazoltatás során leszprézték a rendőrök.” (E R C)

„Úgy érezzük, hogy az önkormányzatnál rosszabb elbírálásban részesülünk, mint a többi lakos.” (H)

„Az önkormányzatnál nagyon lenézik a cigány származású embereket. Lekezelik őket, és nem úgy intézik az ügyüket, mint ahogyan kellene.” (H)

Lakásvásárlásnál négyszer utasították el. (X)

Megjegyzések. (C)

„Mentünk az utcán, és lovaskocsival nekünk akartak jönni, közben azt kiabálták, hogy »dögöljete meg, bűdös cigányok«. Alig bírtunk félreugrani.” (E C)

„A polgármesteri hivatal alkalmazottja nem hajlandó elintézni a feleségemnek a főállású anyaságot azért, mert megtartotta az ötödik gyereket is.” (H)

„Az anyagi nehézségekben tapasztaljuk.” (X)

„A munkahelyre nem veszik fel, csak a szimpatikus embert. Most már a fehérnek sincs nagyon munkája, de a cigánynak mégúgy se.” (M1)

„Nem vesznek fel a munkahelyre, néha be sem engednek, hogy megnézzük a munkát, pedig mindig rendesen dolgoztunk. Én tizennégy éves korom óta dolgoztam, amíg engedtek.” (M2)

„Nem vesznek fel munkára. Faji megkülönböztetés van, a cigányoknak nem jár semmi se. Nincs segély, nincs munka. Miből élünk?” (M2)

„Megfenyegettek minket a cigány származásunk miatt a szkinhed fiú halála után.” (E S)

„Unokaöcsém a szkinhedek Budapesten megverték.” (E S)

„Hangsúlyozzák a faluban, hogy a romákat kiirtanák, ha lehetne.” (E)

Becsületsértés, önbíráskodás a származása miatt. (C)

„Hiába keresek munkahelyet, mire a munkaközvetítőből odaérek, azt mondják, be van töltve. Pedig tudom, hogy ez nem igaz. Rám néznek, és látják, hogy cigány vagyok. Így van ez az egyéb hivatalos ügyeknél is. Ha nem is mondják ki, látom a szemükben, ahogy rám néznek. (M1)

A buszpályaudvaron leütötték a fiát; lebénították. Nagy a fajgyűlölet. (E)

„A közvetlen szomszédom engem és a gyerekeimet többször le bűdös cigányozott.” (C)

A gyermekeit nem engedik be a diszkóba. A polgármester a családfőt, aki a Phralipe elnöke, nem fogadja. (N H)

Megjegyzések. (C)

Megjegyzések. (C)

Sokkal nehezebben találnak munkát; lecigányozzák őket. (M1 C)

Előfordul, hogy ők nélkül is megkülönböztetik őket. Emiatt hátrányos helyzetben érzik magukat. (A)

Állandó sérelem éri a boltban. Mocskos cigányozzák úton-útfélen. (C)

Az eleve járó támogatásért is könyörögni kell az önkormányzatnál. Hivatalos helyen érezni a megkülönböztetést. (H)

„Megvádoltak azzal, hogy lopok, meg hogy miből van a házam.” (A)

A magyarok nem szívesen látják őket a faluban. (A)

Munkahelyekről történő elbocsátásnál. (M1)

Elbocsátás. (M2)

Elbocsátás. (M2)

Lenézik az embert, kinézik. A gyerekek nehezen tudnak elhelyezkedni. (A)

Elbocsátás. (M2)

Elbocsátás. (M2)

Nem kapnak segélyt. (X)

Nem kapnak segélyt. (X)

Bement a polgármesterhez segélyért, és az durván elutasította, mert a férje dolgozik. (H)

Polgármester: „a cigányok csak isznak és kártyáznak, nincs segély”. (C)

A munkahelyen nem úgy nézik a cigányt, mint a magyar származását. Nem adnak a cigánynak munkát. (M1)

„Ahogy kilépek az utcára, minden pillanatban és mindenhol.” (A)

„A gyerekeket a származásuk miatt nem veszik fel sehova, olyanok vagyunk, mint Amerikában a néger.” (A)

Az iskolában nem ült mellé senki. Rosszul esett neki. (I)

A tanács nem a rászorulóknak adja a segélyt. (X)

Valószínűleg származásuk miatt nem kapnak segélyt. (X)

Költözéskor nem kaptak segélyt, talán a származásuk miatt. (X)

A polgármestertől segítséget kértek lakásszerzéshez, de az durván elutasította őket. Megbüntette őket 2000 forintba, mert szilvát szedtek engedély nélkül. De volt engedélyük. (X)

Az önkormányzat fajgyűlölő. Nem adnak támogatást. Ingyenes gyógyszert sem kap, pedig rokkantnyugdíjas. (X)

Az unokaöccsét megölték a származása miatt. A nyomozás sem volt megfelelő. (E)

Segélyt nem ad az önkormányzat. (X)

„Földet akartam venni, de a falu nem engedte meg annak, akitől vettem volna, hogy nekem adja el.” (H)

Munkahelyre nem vették fel. (M2)

Az önkormányzat nem adott segélyt. (X)

Nem tud elhelyezkedni, mert a homlokára van írva, hogy cigány. (M1)

„Sehol nem foglalkoznak a problémámmal, mert cigány vagyok.” (A)

Nem veszik fel munkahelyre, nem kap segélyt. (M2)

„A polgármester visszaküldte a kormánytól és a Máltai Szeretetszolgálattól érkezett segélyt. Nem vesz minket semmibe.” (X)

„Cigány vagyok, ezért rám támadtak. Súlyosan megsérültem.” (E)

„A férjemet nem veszik fel, mert kicsit barna. A sógoromat sem.” (M1)

Május 19-én a rendőrök körbe fogták a telepet, és összevissza verték az embereket. Bevitték őket Dabasra. Utána a lányát nem szolgálták ki a boltban, azzal, hogy „bűdös cigány”. Az iskolában a napköziben elfogyott a kaja, és a tanárnő hangosan azt mondta, hogy „adjátok oda a retkes szemét cigányoknak az adagomat”. (E R I C)

„A parasztok lenéznek bennünket. De ez mindig így volt.” (A)

„A fiamat ártatlanul letartóztatták. Szerintem az jogsértés, hogy a rendőrök úgy jöttek be, hogy meg sem kérdezték, bejöhetnek-e. Mondtuk, hogy nem követett el rablást, de a mi szavunk az annyi, mint a pipafüst.” (R)

„A szomszédom csak úgy emleget, hogy »a cigány« – gúnyból.” Ha vesz valamit, akkor azt mondják, hogy „cigány, hát telik rá”. Ha nincs valamije, akkor azt mondják, hogy „cigány, hát miért lenne neki”. (C)

A naplóban, az iskolában bejelölték az unokák nevénél, hogy cigány. (I)

Vásárlásnál megkülönböztetés. (A)

Azt mondták, hogy kedvez a fajtabéli cigányoknak a munkája során. (X)

„Elnyomnak bennünket mindenhol.” (A)

„Mindenhol fajgyűlölet van. A gyerekek is külön iskolába járnak, mert cigányok. A gyerekek éheznek, betegek.” (A)

Lenézik a magyarok a cigányt. (A)

Nem kapnak segítséget az önkormányzattól. (X)

Nem kap munkát és segélyt, mert cigány. (M1)

„A diszkóban lefejelte egy ismerőst egy magyar. Megkérdezte, hogy miért csinálta, akkor azt felelte: »Gyűlölöm a cigányokat.«” (E)

„Munkahelyre nehezen vesznek fel.” (M2)

Nem veszik fel a gyerekeket dolgozni. Nem akarnak adni szociális segélyt sem. (M2)

„A gyereket csúfolták a származása miatt az iskolában.” (I)

Csúfolták, hogy „bűdös cigány”. (C)

Nem kap segélyt az önkormányzattól, munkát sem a származása miatt. Az önkormányzati gyűléseken nem veszik figyelembe a véleményüket. (M1)

„Aki cigány, az mindenben hátrányt szenved.” (A)

A gyerekeket az iskolában. (I)

A rendszerváltás óta országos szinten. (A)

„A gyerekeket csúfolják az óvodában, iskolában. Még a piacról is kinéznak.” (I)

„Szakmámba illő munkát nem kapok cigány származásom miatt. A polgármesteri hivataltól sem kaptunk semmilyen támogatást.” (M1)

„Nem vettek fel a Gazdaképzőbe, mert állítólag fajgyűlölő az igazgató.” (X)

„Nem vesznek fel a munkahelyre.” (M2)

„A törvényeket szigorúbban alkalmazzák, viszont a jogainkat nem, mert cigányok vagyunk.” (A)

„A községi önkormányzat nem bánik velünk tisztességesen, semmilyen segélyt sem kapunk.” (X)

Minden indok nélkül leültették hat hónapra, pedig nem ő törte fel a helyi ABC-t. Cigány származása miatt munkahelyre nem veszik fel. (M1)

Nem kapták meg a cigány kölcsönt, mert nem telepi cigányok. Kizavarják a kultúrházból a cigányokat, nem adnak nekik munkát. (N M1)

Nem kapott lakásépítési hitelt. (X)

„Az iskolában mindig kiszúrtak velünk, semmit nem tettek azért, hogy szeressek oda járni.” (I)

Igen. (X)

Elbocsátották a munkahelyéről, mert nem volt hajlandó a MÉH-telep vezetőjének segíteni a lopásaiban, és mert cigány származású. Azt mondta a vezető, hogy „Cigányok, idegileg ki lesztek készítve; nektek annyi.” Inkább eljöttek a cégtől. (C)

A polgármestertől nem kapott támogatást, mert a régi rendszerben a cigány szervezetben volt benne, meg párttag volt és munkásör. (X)

Az önkormányzat nem ad pénzt, nem hajlandó foglalkozni a cigányokkal. (X)

„Az önkormányzatnál elutasítottak minket, elvonják a segélyt. A szociálpolitikus azt mondta, menjünk ki.” (X)

Munkahelyről elutasították. (M2)

A lányának az iskolában. (I)

Nem adtak egy fillért sem, pedig szegénységben éltek. (X)

A gyerekekkel többször is éreztetik. Segélyeket nem adnak a cigánynak. A rendszeres nevelési segély is igazságtalan. (A)

„Egyszerűen utálnak a származásomért, a gyerekeket sem úgy értékelik, mint ahogy megérdemlik.” (A)

A segélyezési kérelmeket meghamisítják. Kölcsönt nem adnak csúszópénz nélkül. Nem támogatják a börtönből szabadult emberek munkába állását. A cigányság szószólója kihasználja az iskolázatlanabb cigányokat. (A)

„Az állami intézményekben hátrányban vagyunk a nem cigányokhoz képest.” (A H)

„Nekünk sokkal többet kell bizonyítani, mint más nemzetiségűnek; és még ennek ellenére sem felelünk meg az elvárásoknak.” (A)

A gyermeke számára származása miatt nem biztosítottak gyakorlólhelyet. (I)

A boltos megverte a családfőt. Most bírósági ügy van. (E)

Munkát keresett. A klinikán ránéztek, és azt mondták, hogy be van töltve. Másnap újra volt felvétel. (M1)

Sérelmezik, hogy az általános iskolában cigány osztályt csináltak. (I)

„Lenéznek minket buszon, boltban.” (A)

A helyi általános iskolában cigány osztályt hoztak létre. Munkavállalásnál hátrányos megkülönböztetés. A helyi Phralipe javaslatait nem veszi figyelembe az önkormányzat. (I M1)

A segélyek igazságtalan elosztása, faji megkülönböztetés mindenütt. (A)

OTP-törlesztéshez segítséget kért a polgármesteri hivataltól, és nem kapott. (X)

„Bármilyen segítséget kérek a polgármestertől, mindig elutasítja.” (X)

Lenézik az iskolában. (A)

Igen. (X)

A rendőrök visszaélnék a dolgokkal. (X)

A családfőt megverték az oláh cigányok. (X)

Nem adnak munkát, mert cigány. (M1)

„Ha adnak valamit, akkor a sorban mindig utolsók vagyunk.” (A)

Munkahelykeresésnél elutasították cigány származása miatt. (M1)

Munkahelykeresésnél elutasították cigány származása miatt. (M1)

Nem adtak segélyt a fiataloknak, érezni lehetett, hogy azért, mert cigányok. (A)

Fogdában volt a katonaság alatt. Nem kap segélyt, ünnepekkor sem. (A)

A gyereket az óvodában megkülönböztetik. (I)

A tanárok lenézik a gyerekeket. (I)

Munkahelyi megkülönböztetés. (M1)

Az iskolában a gyerekek neve elé írták a C betűt. (I)

A cigányokat lenézik. Nem kap segélyt a polgármestertől. (A)

Munkahelyi elbocsátás (M2)

Munkahelyi elbocsátás. (M2)

Nem vették fel dolgozni. (M2)

Nem segítik a cigányokat, azoknak adnak segélyt, akiknek nem járna. (X)

Az önkormányzat a kéréseiket gyakrabban elutasítja. (X)

A fiát a börtönben megverték. (X)

Nem adnak segélyt az önkormányzatnál. (X)

Többször volt börtönben, kedvezőtlen ítéletek és ellátás. (X)

A húsboltban utoljára szolgálták ki, és a kiszolgálás sem volt megfelelő. (A)

A gyereket kiközösítették az intézetben, és az intézetből nem vitték nyaralni Zánkára, mert cigánylány. (I)

A tanács nem segíti őket semmiben. (X)

A családfőtől a munkafelvételnél azt kérdezték, hogy „Magának, ugye, szőrös a talpa, mert úgy néz ki, mint egy vályogvető”. (M1 C)

Származása miatt nem kap munkát. (M1)

Minden területen, különösen munkakeresésnél. Félnek a bőrfejűektől. (M1)

Az új rendszerben jobban érzik a megkülönböztetést, mint régen. A gyerekek nem foglalkoznak úgy az iskolában, mint a nem cigányokkal. Tart a bőrfejűektől.

A gyereket az iskolában megfenyegették, hogy megveretik a bőrfejűekkel. (E S I)

Az orvosi rendelőben előbb a magyar gyerekeket vizsgálják meg. Az óvodában is van fajgyűlölet. Utcán, boltban ferde szemmel néznek rá. (A H)

Csúfolják a gyereket. A szomszéd bűdös cigány kurvának hívja. Származása miatt került kisegítő iskolába. Munkahelyén őt gyanúsították, ha eltűnt valami. (A C)

Munkahelyen is, meg mindenhol. (M2)

A bátyja gyerekeit a szkinhedek megverték. (E S)

Mindzenhol. Munkavállalásnál. Az emberek távol tartják magukat tőlük. (A)

Virágárlásnál a rendőr csúnyán beszélt vele. (X)

A bőrfejűek megtámadták a családfőt. (E S)

Rokkantosításakor megkülönböztették. Nem olyan százalékban rokkantosították, mint kellett volna. Az óvónő a gyereket úgy megverte, hogy vérzett. Azt hazudták, hogy baleset volt. Rendőrségi, önkormányzati ügy volt. Később tudta meg egy dolgozótól, hogy a gyerek ruháit szagolták, és tetűt kerestek a hajában. A büntetés azért történt, mert az óvónő munkaidőben kézimunkázott, és a gyerek elvette a tűt. (I)

Leköpték őket a metrón, amikor virágot árulni mentek, „bűdös cigány” felkiáltással. (E C)

Nem kap segélyt, mert cigány. (X)

Házban, családsegítőben és szórakozóhelyen cigányozzák. Nem tudott elhelyezkedni takarítónak sem. (C M2)

Általában mindenben érzi. (A)

Munkahelykeresésben, polgármesteri hivatalban. (H M2)

Amikor idejöttünk lakni, a szomszéd vasrácsot szereltetett az ajtajára. (A)

Nem kapott munkát évekig. Nagy protekcióval szerzett munkát. (M2)

A gyerekek miatt a házban, hogy hangoskodnak. Veszekednek velük. (A)

A férje sehol sem talál munkát, a cigányokat mindenhol elküldik. (M1)

Pesten nem, de Tiszalökön nagy különbséget tettek. Az első férje lebénult, és a gyerekeket elvitték intézetbe, mondván, nem tudja őket ellátni. Csak akkor jöhettek végleg haza a gyerekek, amikor Budapestre költözött. (H)

Bár ő nem tartja magát cigánynak, ennek ellenére mindenhol úgy kezelik. Az alpolgármester kinevette, amikor azt mondta, hogy nem bírja behordani a vizet az udvarról, mert beteg a gerince. Mindez azért, mert cigánynak tartják. (H)

Az általános iskolában a tanítónő hátrányos megkülönböztetésben részesítette. (I)

Az autóját ellopták, majd egy félreeső helyen megtalálták, kiégetve. (X)

Munkafelvételnél, mikor meglátták, hogy cigány, nem vették fel dolgozni. (M1)

Az iskolában a gyereket egy osztálytársa bűdös cigánynak nevezte. Mindennap elmennek a gyerekért az iskolába, mert már többször meg akarták verni a gyereket. Ha az apa munkát keres, neki nincs munka, csak a parasztoknak. (I M1 C)

A házban egy lakásba betörtek; a tulajdonos felesége hozzá jött be, és hívta át, mondván, hogy biztos a rohadt cigányok voltak. Senki mást nem hívott a házból, csak őt. (A C)

Amikor az apósáékhoz költöztek, nem ismerte ki magát a környéken, taxiba ült, és a fuvar végén a sofőr odakiabálta neki, hogy minden cigányt ki kellene irtani. (C)

Az iskolában. (I)

- Munkahely-, álláskeresés, iskola. Szórakozóhelyre nem engedték be. (N M2 I)
 Mindenütt elutasítják (munkakeresésben). (M2)
 Munkahelyen elutasítják. (M2)
 „A rendőrök az utcán csak minket igazoltatnak. Munkahelyen, ha meglátnak minket, már nincs felvétel.” (A M1)
 „A rendőrség az utcán rendszeresen igazoltat, bárhog is vagyunk felöltözve.” (A)
 Félnék a bőrfejtől. Az egyik gyereket leköpték az utcán. Sírva ment haza. (E S)
 Félnék a szkinhedektől. Este már nem mernek kimenni az utcára. (S)
 Félnék a bőrfejtől. (S)
 Többször visszautasították, amikor munkát keresett. (M2)
 A gyereket csúfolják az iskolában. (I)
 Lenézik. (A)
 Többet kell mutatni, hogy elfogadják őket. A munkahelyén pénzt hagytak elől, hogy próbára tegyék, lop-e. Bizonyítani kell, hogy elfogadják. (A)
 A családfő jól fizető munkához nem tud jutni, mert a bőre sötét. (M1)
 Az iskolában többször meggyanúsították, hogy lopott, de később tisztázódott az ügy. (I)
 Nem tud munkahelyet találni, mert ránéznek, és látják, hogy cigány, és ezért nem veszik fel. Lopással gyanúsítják az iskolában a gyermekét. (M1 I)
 Nem vették fel dolgozni. (M2)
 Lakáskiutalásnál erősen hátrányban érezte magát. A névjegyzékről kétszer lehúzták, önkényesen beköltözött, végül a ház lakóinak petíciójára kiutalták a lakást. (H)
 A lakást cigányságuk miatt kapták nehezen. Ezen kívül nincsenek, mert a környezet tiszteli, becsüli őket. (X)
 Durván lecigányozták többször, esetenként rendőr is. A gyereket az iskolában mindennap cigányozzák. (R I C)
 „Felmentünk a tanáchoz, hogy segítsen. Azt mondták, hogy hát persze, a cigányok idejárnak, nagy a szájuk.” (H)
 Mindig éreztetik az emberrel, másképp néznek: „a cigány, az cigány”. (A)
 Nem kapnak munkát, ha meglátják, hogy cigány. A szomszédok lesik, hogy ki jön hozzájuk; állandó veszekedések. (M1 A)
 Nem tudnak konkrétumot, csak érzik. (A)
 Mindenben érzik. Munkahelyi felvételeknél, fizetési fokozatoknál, lakáshoz jutásnál. A hivatali hangvételt is nehezményezték. (A M2)
 Az iskolában csúfolták a gyerekeket. (I)
 Lakásügyben éreztették velük, hogy cigányok. (H)
 Lakásjutatásnál másnak két gyerekkel adtak két szobát, nekik csak szoba-konyhát. (H)
 Az önkényeseket azért rakják utcára, mert cigányok. (H)
 Nem talál állást, mert cigány, idős, és alig van iskolája. (X)
 A gyerekeket az iskolában. Kétszer annyit kell mutatniuk, mint másoknak. (I)
 „Lakáskérésnél nem nagyon fogadtak, mert cigány vagyok.” Az óvodában is azt érezte, hogy cigánysága miatt nem szívesen fogadják. (A)
 „A bőrfejtől láncokkal megkergették a fiamat, este már nem merünk kimenni az utcára.” (E S)
 „A bőrszínem miatt nem vesznek fel sehova sem dolgozni.” (M1)
 „Este félek kimenni. A közeli lakótelepen »Öld a cigányokat, vissza Indiába!« felirat van. Szeretnek a munkahelyen, de ha eltűnik valami, csak én vagyok ott.” (E A)
 „Nem vettem észre, de azért csak van fajkülönbség. Mondják, hogy cigány.” (X)

Soha nem fogják őket úgy elfogadni, ahogy kellene. Fajgyűlölet van. (A)

Nem törődik vele. (X)

„Nem tudok elhelyezkedni dolgozni, hiába szeretnék.” (M2)

Az utcán mondták, hogy a cigányokat meg kell ölni. A gyerekeket csúfolják az iskolában. (E I)

A házban elzárkóznak. Munkakeresés közben. (M2)

A Polgármesteri Hivatalban az alpolgármester csípős megjegyzéseket tett a származására. (H C)

Kereskedői munkája során nagyot esett a forgalma, úgy érzi, ennek köszönhető. (X)

A feleségének a rokonai (magyarok) lenézik. Munkakeresésnél. (A M2)

A szkinhedek ölik a cigányokat. A magyarok is úgy néznek rájuk, hogy „fúj, bűdös cigányok”. (A)

„Az iskolában csúfolják a gyereket. A Kádár-rendszerben ez nem volt.” (I)

Az iskolában állandóan csúfolták őket. A házban állandóan megjegyzéseket tesznek. A bőrfejük molesztálják őket. (I C S)

Az iskolában. Jobbra tolódott a politika, és egyre nagyobb a fajgyűlölet. (A)

Iskolában, elhelyezkedésben, hivatalban, az élet minden területén. (A)

A bőrfejük leütötték. Elhelyezkedés. Iskolában. (E S)

A testvérének volt egy bírósági ügye, azért gyanúsították, mert cigány. (X)

Cigányságuk miatt nem kapnak szociális segílyt. Lakást is azért nem adnak másikat. A családsegítő sem segít. (X)

A tanácson sorra elutasítják a segélykérelmüket. Az iskolában csúfolják a gyerekeket. (I)

Üzletben. (A)

ABC. Amikor egy nem környéki boltba bemennek, nagyon figyelik, hogy mit csinálnak. (A)

A testvérét lecigányozták a polgármesteri hivatalban. (H C)

Egyszer kért segílyt az iskolában, és egyszer nem ment szülőire, és a tanítónő azt mondta, hogy segélyügyben, persze, be tud jönni. Cigányozták a gyereket az iskolában, tiltakozott az apa. A tanítónő: „Tagadják a fajt?” Az üzletben naponta rászólnak, hogy álljon arrébb. A sarki üzletben két magyar összeveszett; az eladók: „mintha két cigány ütné egymást”. (I C A)

Megjegyzések. (C)

Az unokáját az iskolában csúfolták. (I)

Hivatalokban, szórakozóhelyeken kinézik. Az unokahúga gyereke kórházban volt, betegen kitétték. (A)

A nővérének azt mondták, hogy a cigányokat Hitlernek ki kellett volna irtania. (E)

Családsegítő, rendőrség, hivatalban, utcán. (H A)

„A polgármesteri hivatalban éreztették, hogy cigány vagyok, és lekezelőek voltak.” (H)

„Munkahelyváltoztatásnál. Ha meglátták, hogy cigány vagyok, elküldtek.” (M1)

„A munkahelyemről a származásom miatt bocsátottak el, úgy érzem.” (családfő).

„A munkaiügyi központban éreztették velem a megkülönböztetést.” (feleség) (M1)

„Szlovák nemzetiségű a falu, és a cigányok sikerét nem fogadják el. Ha valaki valamit elér, azt mondják, hogy korrupt. Pályáztam az italboltra, és a lakótanács elnöke azt mondta, hogyha cigány lesz a tulaj, akkor oda magyar ember nem megy be.” (C)

A polgármester el akarja venni a belterületi házhelyet, mert az egész utcában új

családi házak épültek, a putri rontja az utcaképet. Helyette lakást nem akar adni. Rendkívüli segítyt azért nem kapnak, mert nem adják el a telküket. (H)

A helyi önkormányzati képviselő gyűlöli a cigányokat, valótlán dolgokat állít a polgármester elé, ezért segítyt nem kapnak. (H)

Az önkormányzat azt mondta, hogy ki kellene nyírni az összeset. (E H)

Naponta. (A)

„A vejemet elbocsátották a munkahelyéről.” (M2)

Egy helyre telepítették a cigányokat a faluban. Egy bizonyos munkát ezért nem kapott meg. (H)

Iskolában a gyerek neve mellé C jelzést írtak. Bizonyos munkákat azért nem kapott meg, mert cigány. (I M1)

Ha legelsőként érkezik egy üres állásra, akkor is azt mondják, hogy már betöltötték. (M1)

Nem kívánták alkalmazni, pedig megfelelt volna. (M1)

A kislányt csúfolják az iskolában, a tanárnő is megkülönbözteti. (I)

Anyósa soha sem kedvelte, azért, mert cigány. (X)

„Az iskolában a pedagógus megtépett.” (anya) (E I)

Egyszer majdnem megölték. Szórakozóhelyre nem engedték be, rájuk hívták a bőrfejúeket. A közértben nézik, hogy ne lopjon. (E S N)

Gyerekkorában, a munkahelyein. A házban is többször feljelentették őket, hogy hangosan rádióznak, és a gyerekek az udvaron labdázna. A tanácsban alig akarna vele szóba állni, pedig milyen megalázó, hogy segítyt kell kérni. (A)

A gyereket az iskolában a tanárnő koszosnak és cigánynak nevezte. A gyerekek is csúfolták. (I C)

Bíróságon, börtönben. (X)

Lakást azért nem kapnak, mert cigányok. A feleségét nem akarták a középiskolába felvenni. (X)

„A piacon teszik a megjegyzést, az áruházban figyelnek ránk.” (C)

A családfő jelentkezett eladónak, mire azt válaszolták: „Ha magát ide felveszem, akkor ide a nap sem süt be”. (C)

A családfő öccsének azt mondták, hogy az állást betöltötték, visszatelefonált, és az állást megint üresnek mondták. A fiút a szkinhedek megfenyegették. (E S M1)

Megjegyzések. „Örüljön, hogy nem közösítik ki.” Iskolában. (C)

A szociális osztály vezetője nem hajlandó velük szóba állni, elküldi őket, hogy hagyják dolgozni. (H)

A fiút három bőrfejú lerugdosta a vonatról. Szolnokon több bőrfejú megtámadta. Ugyanez a Tisza-parton. (E S)

Az iskolában a tanár hátrányosan megkülönbözteti. (I)

A munkahelyén loptak, és őt gyanúsították, de aztán megtalálták az igazi tolvajt. (A)

Az utcán lenézték őket. Hiába tanultak jól az iskolában, elnyomták. (A)

Nem veszik fel dolgozni. (M2)

Balesettel kapcsolatban rendőri, szakértői visszaélés. (X)

Mindig lenéztek bennünket, akármi van, rögtön csak a cigány. (A)

Utcán, munkahelyen, orvosnál. A bőrfejúek leköpködik őket. Lakássegélyt nem kapnak. (A)

„A főbérő kilakoltatott.” (X)

Három napot igazolatlanul hiányzott, ezért kirúgták, de ezt egy magyarral nem tették volna meg. (X)

A családfő édesapját, testvéreit 38-ban elvitték a csendőrök a zsidókkal kényszermunkára. (X [régil])

Csúfolás az óvodában. Terhesen nem adták át a helyet a buszon. Állandó előítélet. (I A)

Volt, de nem akar róla beszélni. (X)

A családfőt nem veszik fel dolgozni, szórakozóhelyen a rendőr először őt igazoltatja. (A)

A terhesgondozóban csúnyán beszéltek vele. Lecigányozta az ellenőr, és összeverekedett vele. (E H C)

„A kislánynomnak a lépcsőházban több esetben mondták, hogy cigány.” (C)

A gyermekét nem alkalmazzák ott, ahol egyébként dolgozót kerestek. (X)

Magánéletben. (X)

Az OTP-nél, amikor szüneteltetni akarta az adósság fizetését, meg sem hallgatták. Gyermekeit nem nagyon tudja eltartani. (X)

Munkahelyi elbocsátásnál. (M2)

Munkahelykeresés közben. (M2)

A családfőt egy este megverték a buszmegállóban. (E)

A rendőrségen oktanul bántalmazták. (E R)

Munkahelyről elbocsátás. (M2)

Nem a lakásigényüknek megfelelő lakást kapták meg. (X)

Ha a tanácsra bemege, nem szívesen fogadják. (A)

Az unokatestvérüket a bőrféjük megverték. A család emiatt fél. (E S)

Iskolában, továbbtanulásnál, munkavállalásnál. (A M2)

A nem cigányok könnyebben kapnak segélyt. A házban csak ők cigányok, ennek néhány lakó nem örül. (A)

Nem kapott hozzájárulást a villanyszámla kifizetéséhez, a magyarok pedig kaptak. (H)

Az iskolában külön ültették a gyereket, mert cigány, pedig tisztán járhatja. Kézbésítőként nem engedték be egy irodába, hanem azt mondták, tegye le a csomagot az ajtóba, nem szükséges bejönnie. (I A)

Iskolában a gyereket csúfolták. (I)

A személye ellen kimondottan nem irányult, de őt bántja, ha általánosságban a cigányokat bántják. Elhúzódnak tőlük az emberek, vagy egy lopásnál mindig a cigányokat gyanúsítják. (A)

A következő oldalon szereplő táblázatban közöljük a fenti esetekre vonatkozó fontosabb statisztikákat. A diszkriminatív esetekről beszámoló mintabeli háztartások száma 337 volt. Ezek a háztartások a teljes cigány népességen belül durván 12-13 ezer háztartást (a pontbecslés szerint: 12 661 háztartást) reprezentálnak, ami a magyarországi cigány háztartások mintegy 13 százalékát teheti ki. Ezekben a háztartásokban körülbelül 63 ezer személy él. Ez nagyjából a cigány népesség 15 százalékát jelenti. A magyarországi cigány népesség tizenöt százaléka gondolja azt saját családjának személyes tapasztalatai alapján, hogy roma származása miatt hátrányos megkülönböztetéseket, megaláztatásokat, jogsértéseket, durva fizikai erőszakot kell elszenvednie. Mielőtt még bárki elkezdene azon töprengeni, hogy ez a tizenöt százalék sok-e vagy kevés, azt javaslom, végezzünk el egy egyszerű gondolkísérletet. Vetítsük az így megbecsült arányokat a teljes magyar népességre, és gondolkodjunk el azon, szeretnénk-e olyan világban élni, amelyben másfél millió magyar honfitársunk gondolja azt saját családjának – gyermekeinek, idős édesanyjának, terhes feleségének (hogy csak a legdurvább eseteket említsük) – közvetlen személyes tapasztalatai alapján, hogy magyar származása, anyanyelve, sajátos szokásai, beszédmódja, viselkedése – egy szóval: gyakorlatilag változtathatatlan személyes tulajdonságai – miatt megalázzák, jogait megsértik, fenyegetik, és fizikailag bántalmazzák. Egy ilyen világban 200 ezer embert érint a származása miatt fizikai erőszak; 190 ezer embert érint közvetlenül az, hogy a családjához tartozó óvodás- vagy iskoláskorú gyermekeket az óvodában, illetve az iskolában megalázzák; 40 ezer ember éli meg nap mint nap azt, hogy családja valamelyik tagját származása miatt nyilvános helyekről kitiltják – emlékezzünk csak Alabamára! Egy ilyen világban 90 ezer ember éli meg azt, hogy közvetlen családtagjait fasiszta suhancok bántalmazzák vagy fenyegetik. Egy ilyen világban 140 ezer embert érint az, hogy közvetlen családjából valakit hivatalos helyeken – önkormányzatnál, a rendőrségen, bíróságon, orvosi rendelőben – hátrányos megkülönböztetésben részesítenek, és legalább 240 ezer embert érint az, hogy munkát kereső családtagjait magyar mivolta miatt utasítják el a munkaadók. Egy ilyen világban 190 ezer embernek kell abban élnie, hogy szeretteit „büdös magyarként” gyalázzák nem magyar honfitársai.

Összefoglaló statisztikák a diszkriminatív esetekről

A diszkriminatív eset típusa	Mintabeli esetszám	Háztartások száma	%	Személyek száma	%	A teljes lakos- ságra vetítve
összes eset	337	12 661	13,27	63 144	14,86	1 540 ezer fő
nem értékelhető eset	63	2 475	2,59	11 309	2,66	280 ezer fő
értékelhető eset	274	10 186	10,67	51 835	12,20	1 270 ezer fő
munkahelyi, összesen	86	3 307	3,47	16 405	3,86	400 ezer fő
– egyértelmű	45	1 801	1,89	9 975	2,35	240 ezer fő
– nem egyértelmű	41	1 506	1,58	6 430	1,51	160 ezer fő
általános jellegű	73	2 580	2,70	14 554	3,43	360 ezer fő
erőszak	43	1 535	1,61	8 364	1,97	200 ezer fő
cigányozás	44	1 640	1,72	7 760	1,83	190 ezer fő
iskolai sérelem	43	1 425	1,49	7 237	1,70	180 ezer fő
hatósági megkülönböztetés	33	1 200	1,26	5 685	1,34	140 ezer fő
szkinhedtámadás	23	707	0,74	3 813	0,90	90 ezer fő
nyilvános helyről való kiűlés	8	312	0,33	1 757	0,41	40 ezer fő
rendőrségi jogszértlés	8	314	0,33	1 572	0,37	40 ezer fő

Mintabeli eset: legalább egy fajta sérelemről beszámoló háztartás.

Háztartások száma: a mintabeli esetek száma a mintavételi arányok reciprokával súlyozva.

Háztartások százaléka: az összes cigány háztartás százalékában. (Összes cigány háztartás becslült száma = 95 421 háztartás.)

Személyek száma: az érintett háztartásokban élő személyek száma.

Személyek százaléka: a teljes cigány lakosság százalékában. (Teljes cigány lakosság becslült száma = 424 814 fő.)

A teljes lakosságra vetítve: a cigány személyeket érintő megkülönböztetések relatív előfordulási gyakoriságát a teljes magyar népességre vetítve ennyi embert sújtának a fenti sérelmek. (Teljes magyar népesség = 10 375 300 fő, 1990. évi népszámlálási adat.)

Gábos András

A magyar jóléti rendszer jogi szabályozásának változása 1990–1995 között*

A tanulmány** célja, hogy átfogó képet adjon a magyar jóléti rendszer jogi szabályozásáról, a jóléti ellátásokat szabályozó törvények és rendeletek paragrafusainak feldolgozása révén. Az áttekintés három pillanatban ragadja meg a szabályozás állandóan változó folyamatát. Az első időpont a magyarországi politikai rendszerváltás tényét jelzi. A felmerülő időpontok közül a választás 1990. május 2-ára, a szabadon választott Országgyűlés alakuló ülésének napjára esett. A második időpont egy olyan eseményhez kapcsolódik, mely – úgy tűnik – fordulópontot jelent a jóléti rendszer történetében. 1995. március 12-én tárta nyilvánosság elé a magyar kormány a gazdasági stabilizációt szolgáló intézkedéscsomagját, az ún. „Bokros-csomagot”. A csomag több ponton kívánta megváltoztatni a jóléti rendszert, és ezt több jogszabályban (melyek közül a törvényeket az Országgyűlés május-június folyamán fogadta el) meg is tette. Az Alkotmánybíróság azonban – a hozzá érkező beadványokra válaszul – több határozatában hatályon kívül helyezte a rendelkezések túlnyomó részét. A testület határozataiban ugyanakkor nem vetette el a rendszer átalakítását, de a szerzett jogokra hivatkozva kifogásolta a rendelkezések meghozatala és azok hatályba lépésének időpontja közötti rövid időszakot. Ezért a harmadik időpont kijelölésében az elsődleges szempontot a tanulmány elkészülésének határideje jelentette, így esett a választás az 1995-ös év utolsó napjára. A jóléti rendszer átalakításának kísérlete azonban még nem ért véget, a jogi szabályozás változása folyamatosan történik. Ennek megfelelően a területet átfogó jogszabályok az információgyűjtés lezárását követően még változ(hat)tak.

A jóléti rendszer ellátásait a tanulmány az állampolgár vagy a család életében bekövetkező vagy várhatóan bekövetkező problémacsoportok egyikébe próbálja besorolni. A bizonytalan megfogalmazás azokat a dilemmákat jelzi, melyekkel az ellátások egy részénél szembe kellett néznem, vagyis, hogy nem mindegyik elem

* A tanulmány eredetileg nyolc fejezetet tartalmaz, helyszűke miatt azonban az oktatásról szóló rész kimaradt. Az írás teljes szövege hozzáférhető a szerkesztőségben.

** A tanulmány a 265. számú OTKA kutatás része. A kutatás vezetője Kornai János, aki a tanulmány megírására felkért. A tanulmány szerkezetének kialakítása elsődlegesen Kornai János érdeme, akinek külön is köszönetet mondok a munkám folyamán nyújtott értékes segítségéért. Ugyancsak köszönettel tartozom Gál Róbertnek, Kovács Máriának, Tóth István Györgynek, Gács Endrének, Cseh Pálnak, Orosz Évának, Kőnig Évának és Homolya Krisztinának. A tanulmányban előforduló tévedésekért és pontatlanságokért a felelősség kizárólag engem terhel.

sorolható be egyértelműen egyik vagy másik fejezethez. A besorolást egyes esetekben maga a jogalkotó tette meg, más esetekben aszerint végeztem el, hogy melyik az az elsődleges probléma, melyre az ellátás választ próbál adni.

A fejezeteken belül a felmerülő problémá(k)ra a jogalkotó által adott válaszokat használtam csoportosítási elvként. A jogszabály szövegét az általam fontosnak gondolt paraméterek mentén rendszereztem. Ilyen paraméterek a jogosultság, az ellátások összege, időtartama és finanszírozásának módja, illetve az ettől eltérő szerkezetű jogszabályok sajátosságai. A társadalombiztosítási rendszer szerkezetét nagy vonalakban az 5. és 7. fejezet keretén belül ismertetem.

A tanulmány céljaként megfogalmazott átfogó kép teljességének vannak korlátai. Egyrészt a jóléti rendszerről nem kaphatunk teljes áttekintést pusztán jogi szabályozás alapján. Ez ugyanis nem ad képet az ellátások tényleges igénybevételéről, az ellátórendszer kiadásairól, a rendszer működésének hatékonyságáról, költségigényéről, de főképpen arra nem képes, hogy a megfogalmazott célokat szembesítse az eredményekkel. Ugyanakkor alkalmas arra, hogy információkat nyerjünk a rendszer tartalmáról és változásának trendjeiről.

Ha a jóléti rendszer ellátásait egy véges halmaz elemeinek tekintjük, akkor pontosan meg kell tudni határozni ezeket az elemeket. Annak, hogy a tanulmány ezt nem tudta megtenni – az emberi tényezőkön és az idő szorításán túl – elsősorban keresési korlátai voltak. A magyar jóléti rendszer jogi szabályozása – természetes módon – rendkívül szerteágazó és bonyolult. Gyakran különálló és különböző szintű jogszabályok rendelkeznek az egyes ellátásokról, illetve módosításukról. Különösen így volt ez az első időpontban, amikor is gyakorlatilag csak a társadalombiztosítási ellátásokat szabályozta átfogó törvény. 1991-ben született meg a munkanélküli ellátásokat tartalmazó egységes jogszabály, majd 1993-ban az Országgyűlés megalakította az úgynevezett „szociális törvényt”, mely megkísérelte átfogó módon szabályozni a rendszer egy tekintélyesebb szeletét.

Megnehezítette a keresést az a tény is, hogy a gyakori változások miatt nem lehetett mindig pontosan meghatározni az adott időpontban hatályos szabályozást, bár ebben komoly segítséget jelentett az Igazságügyminisztérium által 1993 szeptemberében összeállított számítógépes jogszabálynyilvántartó.* A legnagyobb problémát azonban kétségtől az jelentette, hogy az említett halmaz elemeinek teljes listáját nem ismertem. A feladat nem pusztán egy elem tartalmának a leírása volt, hanem sok esetben magának az ismeretlen elemnek a megtalálása is.

A tanulmányban szereplő állítások, információk forrása a Magyar Közlönyök gyűjteménye, illetve a Hatályos Jogszabálygyűjtemény, melyek rendszerint minden könyvtárban megtalálhatók. A tanulmány végén található táblázat az egyes ellátásokat szabályozó törvények listáját tartalmazza, megjelölve a kihirdetés időpontját és a kihirdető közlőny számát. A rendeletek esetében ugyanezt nem tettem meg, mivel a jogszabályok száma tartalmazza kihirdetésük dátumát is, melynek alapján egyszerűen megtalálhatóak a forrásként megjelölt gyűjteményekben.

* Kartoték Jogszabálynyilvántartó, Igazságügyminisztérium Jogi Informatikai Ügyosztály.

1. Születés, anyaság, gyermeknevelés

A család életében a gyermek születése olyan eseményt jelent, mely az anya keresetének kiesésével és a háztartás kiadásainak ugrásszerű megnövekedésével jár. A jelentkező többletterhek viseléséhez az állam támogatást nyújt a terhesség és a gyermeknevelés időszakában is. Mindkét szakaszhoz kapcsolódnak munkajogi kedvezmények és pénzbeli ellátások, a gyermekneveléshez pedig intézményi ellátás is.

1.1 Várandósság, anyaság.

1.1.1 Munkajogi kedvezmények

A munkajogi kedvezményeket mindhárom időszakban a Munka Törvénykönyve szabályozza. A Munka Törvénykönyvét az első időpontban az 1967. évi II. törvény, a második és harmadik időpontban pedig az 1992. évi XXII. törvény tartalmazza.

1.1.1.1 Munkaköri kedvezmények a várandósság ideje alatt

1990. május 2.

a) A nő terhességének negyedik hónapjától a gyermek hathónapos koráig egyáltalán nem, ezt követően egyéves koráig pedig csak beleegyezésével lehet túlmunkára igénybe venni. A nő terhességének negyedik hónapjától a gyermek egyéves koráig egyáltalán nem lehet éjszakai munkára igénybe venni.¹

b) A nő munkaviszonya a várandósság ideje alatt nem szüntethető meg.²

c) A terhes nő vagy anya alkalmazását megtagadni nem lehet. Az alkalmazásnál egyenlő feltételek mellett a terhes vagy kisgyermekes nő előnyben kell részesíteni.³

1995. március 12.

a) A nő terhessége megállapításától a gyermek egyéves koráig:

– állapotának megfelelő munkakörbe kell – ideiglenesen – helyezni, vagy a meglévő munkakör feltételeit kell megfelelően változtatni; ilyen körülmények között munkabére nem lehet alacsonyabb előző bérénel (ha ez nem lehetséges, akkor a munkavégzés alól fel kell menteni munkabérének további folyósítása mellett);⁴

– éjszakai és túlmunkára igénybe venni nem lehet.⁵

b) A nő munkaviszonya a várandósság ideje alatt rendes felmondással nem szüntethető meg.⁶

c)

d) A nő terhességének negyedik hónapjától kezdődően – beleegyezése nélkül – nem kötelezhető más helységben végzendő munkára.⁷

e) A nőnek a szoptatás időtartamára munkaidő-kedvezmény jár.⁸

Erre az időszakra átlagkeresetre jogosult.⁹

1995. december 31.

a), b), c) változatlan.

d) A nő terhességének megállapításától kezdődően – beleegyezése nélkül – nem kötelezhető más helységben végzendő munkára.¹⁰

e) Az anyának a szoptatás időtartamára munkaidő-kedvezmény jár. Erre az időtartamra távolléti díjra jogosult.¹¹

1.1.1.2 Szülési szabadság

1990. május 2.

A szülési szabadság időtartama 24 hét, melyből négy hetet lehetőség szerint a

gyermek születése előtt kell kiadnia a munkáltatónak. A szabadság idejére terhességi-gyermekágyi segély jár.¹²

1995. március 12.

Változatlan.¹³

1995. december 31.

Változatlan.

1.1.2 Ellátások

1.1.2.1

1990. május 2.

Anyasági segély¹⁴

Jogosult: aki terhessége folyamán legalább négyszer terhességi orvosi vizsgálaton részt vett, és biztosított jogviszonya van.

Összege: egyszeri, fix. Jogsabály határozza meg.

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. május 12.

Várandóssági pótlék

Jogosult: akit Magyarországon terhesgondozásba vettek.¹⁵

Összege: úgy kell megállapítani, hogy a gyermekek számánál eggyel nagyobb gyermekszám alapján számított, egy gyermekre eső családi pótlék összegével legyen azonos.¹⁶

Időtartama: a terhesség negyedik hónapjától kezdve a gyermek megszületéséig jár.¹⁷

Finanszírozás: a központi költségvetés a társadalombiztosításon keresztül.¹⁸

1995. december 31.

Változatlan.¹⁹

1.1.2.2 Terhességi gyermekágyi segély

1990. május 2.

Jogosult: akinek a szülést megelőző két évben legalább 180 napos biztosított jogviszonya volt.²⁰

Összege: a napi átlagkereset teljes összege, ha a jogosult a szülést megelőző két éven belül 270 napon át biztosított volt;

– a napi átlagkereset 65 százaléka, ha a jogosult a szülést megelőző két éven belül 180 napon át biztosított volt.²¹

A napi átlagkereset megállapításánál a táppénzre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.²²

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

Jogosultság: változatlan.

Összege: a napi átlagkereset teljes összege, ha a jogosult a szülést megelőző két éven belül 270 napon át biztosított volt;

– a napi átlagkereset 65 százaléka, ha a jogosult a szülést megelőző két éven belül 180 napon át biztosított volt.²³

A napi átlagkereset megállapításánál a táppénzre vonatkozó rendelkezéseket kell

figyelembe venni, ha a biztosított GYED, illetőleg GYES folyósítása alatt szül, vagy a szülést megelőző egy évben legalább 180 napig biztosított jogviszonya volt.²⁴

Ha ezek a feltételek nem állnak fenn, akkor a napi átlagkeresetet a szülést megelőző két éven belül, az utolsó 180 nap alatt elért kereset alapján kell kiszámítani. Ha ez alatt az időszak alatt nem volt 180 napi keresete, akkor a terhességi gyermekágyi segély napi összege a minimálbér kétszeresének harmincad része.²⁵

Finanszírozás: az Egészségbiztosítási Alap.

1995. december 31.

Változatlan.²⁶

1.2 A gyermeknevelés támogatása

1.2.1 Munkajogi kedvezmények

A terhesség időszakához hasonlóan a munkajogi kérdéseket itt is a Munka Törvénykönyve szabályozza.

1990. május 2.

a) A munkavállalót fizetés nélküli szabadság illeti meg a gyermek gondozása céljából annak hároméves, tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos gyermek esetében annak tízéves koráig.²⁷

b) A szülést követően hat hónapig, valamint a gyermek gondozása céljára igénybe vett fizetés nélküli szabadság ideje alatt a munkavállalót nem lehet rendes felmondással elküldeni a munkahelyéről.²⁸

c) A többgyermekes anyákat pótszabadság illeti meg.²⁹

1995. március 12.

a)³⁰ és b)³¹ változatlan.

c) A gyermekét nevelő munkavállalót a gyermekek számától függően pótszabadság illeti meg.³²

d) A nő, gyermekének hároméves koráig beleegyezése nélkül nem kötelezhető más helységben végzendő munkára.³³

1995. december 31.

a), c) és d) változatlan.

b) A szülést követően három hónapig, valamint a gyermek gondozása céljára igénybe vett fizetés nélküli szabadság ideje alatt a munkavállalót nem lehet rendes felmondással elküldeni a munkahelyéről.³⁴

1.2.2 Hozzájárulás a gyermeknevelés költségeihez

1.2.2.1 Családi pótlék

1990. május 2.

Jogosultság: állampolgári jog.³⁵

Családi pótlék az után jár, aki:

- tizenhat évesnél fiatalabb,
- tizenhat évesnél idősebb, de húsz évesnél fiatalabb, és alap- vagy középfokú oktatási intézmény nappali tagozatán tanul,
- tizenhat évesnél idősebb, de húsz évesnél fiatalabb, és a dolgozók általános vagy középiskolájában tanul,
- tartósan beteg, illetőleg testi vagy értelmi fogyatékos.³⁶

Összege: a gyermekek számától és a családtípustól függ. Fogyatékos gyermekek után növelt összegű családi pótlék jár. Fix, törvény szabályozza.³⁷

Finanszírozás: a központi költségvetés a társadalombiztosításon keresztül.

1995. március 12.

Változatlan.

1995. december 31.

Jogosult: az a magyar állampolgár, akinek családjában az egy főre jutó nettó havi jövedelem nem haladja meg a jogszabályban meghatározott mértéket.³⁸

Családi pótlék az után jár, aki:

- tizenhat évesnél fiatalabb,
- tizenhat évesnél idősebb, de húsz évesnél fiatalabb, és alap- vagy középfokú oktatási intézmény nappali tagozatán tanul,
- tizenhat évesnél idősebb, de húsz évesnél fiatalabb, és a dolgozók általános vagy középiskolájában tanul,
- tartósan beteg, illetőleg testi vagy értelmi fogyatékos.³⁹

Összege: fix, törvény szabályozza.⁴⁰

A gyermekek számától, a családtípustól és a család egy főre jutó havi jövedelmétől függ.⁴¹

A három és több gyermeket, valamint tartósan beteg, illetve testi vagy szellemi fogyatékos gyermeket nevelő családoknak és egyedülálló szülőknek jövedelmi helyzetüktől függetlenül jár.⁴²

Fogyatékos gyermekek után növelt összegű családi pótlék jár.

Finanszírozás: a központi költségvetés a társadalombiztosításon keresztül.

1.2.2.2 Gyermekgondozási ellátások

1990. május 2.

1.2.2.2.1 GYERMEKGONDOZÁSI DÍJ (GYED)

Jogosult: aki terhességi gyermekágyi segélyben részesült, és gyermekgondozás céljából fizetés nélküli szabadságot vesz igénybe. A gyermek kétéves koráig vehető igénybe.⁴³

Összege: 270 napos jogviszony megléte esetén az előző évi átlagkereset 75 százaléka, minimum 180 napos jogviszony esetén pedig annak 65 százaléka. A kiszámítás alapjául szolgáló átlagkereset nincs korlátozva.⁴⁴

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1.2.2.2.2 GYERMEKGONDOZÁSI SEGÉLY (GYES)

Jogosult: aki gyedben részesült, vagy rendelkezik a gyedhez szükséges feltételekkel. A gyermek hároméves, tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos gyermek esetében annak tízéves koráig vehető igénybe.⁴⁵ A társadalombiztosítás vezetője méltányossági alapon a fenti követelmények hiányában is engedélyezheti az ellátás folyósítását.⁴⁶

Összege két részből áll:

- a gyermekek száma alapján differenciált segélyből, és
- egy jövedelempótlékból, mely adóköteles.

Fix összegű.⁴⁷

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

1.2.2.2.1 GYERMEKGONDOZÁSI DÍJ (GYED)

Jogosultság: változatlan.

Összege: kétévi folyamatos biztosítási idő esetén a terhességi gyermekágyi segély alapját képező átlagkereset 75 százaléka, egyébként 65 százaléka, de nem lehet kevesebb az öregségi nyugdíj legkisebb összegének harmincad részénél. Ha azonban a kereset napi átlaga ennél kevesebb, a gyed az átlagkereset alapján jár.⁴⁸

A napi átlagkereset figyelembe vehető maximális összege évi 2500 forint.⁴⁹

Finanszírozás: a központi költségvetés.

1.2.2.2.2 GYERMEKGONDOZÁSI SEGÉLY (GYES)

Jogosultság: változatlan.

Összege: változatlan.

Finanszírozás: a központi költségvetés.

1.2.2.2.3 GYERMEKNEVELÉSI TÁMOGATÁS (GYET)

Jogosult: akinek legkisebb gyermeke elmúlt három éves, de még nem töltötte be a nyolcadik életévét,

– akinek legalább 180 napos biztosított jogviszonya van,⁵⁰ és

– akinek családjában az egy főre jutó nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíjminimum háromszorosát.⁵¹

Összege: egyenlő az öregségi nyugdíj legkisebb összegével.⁵² 6 százalékos nyugdíjjárulék terheli.⁵³

Finanszírozás: a lakóhely szerint illetékes jegyző állapítja meg, és a központi költségvetés finanszírozza.⁵⁴

1995. december 31.

Változatlan.⁵⁵

1.2.3 Az intézményi gyermeknevelés lehetőségei

1.2.3.1.Bölcsőde

1990. május 2.⁵⁶

Formái: egynapos és hatnapos.

Jogosultság: 20 hetes kortól a gyermek hároméves koráig. Hatnapos bölcsődébe az vehető fel, akinek egészsége, testi és szellemi fejlődése a család szociális helyzete vagy más körülmények miatt nem biztosítható.

Térítési díj: jogszabály rögzíti.

Fenntartása: a helyi tanács feladata, de más intézmények, vállalatok stb. is létesíthetnek.

1995. március 12.

Formái: napos és hetes.⁵⁷

Jogosultság: 20 hetes kortól a gyermek hároméves koráig. Hetes bölcsődébe az vehető fel, akinek egészsége, testi és szellemi fejlődése a család szociális helyzete vagy más körülmények miatt nem biztosítható.⁵⁸

Térítési díj: jogszabály rögzíti.

Fenntartása: a helyi önkormányzat feladata, de más intézmények is létesíthetnek.

1995. december 31.

Változatlan.

2. Munkanélküliség

A munkahely elvesztését követő helyzetben az állam két módon támogatja az egyént. Egyrészt gondoskodik kieső jövedelmének részleges pótlásáról (passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök), másrészt segíti új munkahely megszerzésében (aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök). Az aktív eszközök egy része a munkavállaló munkaerőpiaci helyzetének javítására irányul, míg egy másik részük a munkaerőpiac kínálati oldalának bővítését célozza.

2.1 A jövedelem részleges pótlása (passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök)

1990. május 2.

Az 52/1987 (X.15) MT rendelet a Foglalkoztatási Alap létrehozásáról megteremtette a munkanélküli ellátások finanszírozásának jogi kereteit. A rendelet értelmében az ellátásokat, függetlenül attól, hogy azok passzív vagy aktív eszközök, egy elkülönített állami pénzalapból finanszírozzák.

2.1.1 Munkanélküli segély

Jogosult: aki utolsó munkaviszonyának egy évnél nem régebbi megszűnése előtti három évben 18 hónap munkaviszonnyal rendelkezik,

– akinek rendszeres havi jövedelme – ha van ilyen – nem éri el a mindenkori minimálbért, és

– aki számára a lakóhely szerint illetékes munkaerő-közvetítő nem tud megfelelő munkahelyet biztosítani.⁵⁹

Összege: a jogosult átlagkeresetének százalékában, a munkaviszony megszűnése módjának figyelembevételével kell megállapítani.⁶⁰

	180 napig	181. naptól
a) munkaviszony megszűnése esetén	70	60
b) felmondás a dolgozó részéről	65	55
c) a dolgozó kilépett	60	50

A segély összegének felső határa a mindenkori minimálbér háromszorosa.⁶¹

Három éven belül összesen 365 napra folyósítható.⁶²

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alapból a munkaerő-közvetítő folyósítja.⁶³

2.1.2 Átmeneti munkanélküli járadék

Jogosult:⁶⁴ aki korábban munkanélküli segélyben részesült, és a segély folyósításának megszűnése után nem tudott munkát találni, vagy

– aki a munkanélküli segély megszűnése után munkát talált, de munkaviszonyának újbóli megszűnése után nincsenek meg a munkanélküli segélyre való jogosultság feltételei.

Összege: a 181. naptól folyósított munkanélküli segély 75 százaléka.

Alsó határa a bruttó munkabér legkisebb összegének 80 százaléka, felső határa a bruttó munkabér legkisebb összegének kétszerese.⁶⁵

Legfeljebb 365 napig folyósítható.⁶⁶

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alapból a munkaerő-közvetítő folyósítja.⁶⁷

1995. március 12.

A második és harmadik időpontban már egységes jogszabály, az 1991. évi IV. törvény szabályozza a munkanélküli ellátások különböző formáit. A Foglalkoztatási Alap kettéválásával elkülönült a passzív és az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök finanszírozása. A Munkanélküliek Szolidaritási Alapja, melyet a befizetett munkavállalói (a bruttó kereset 1,5 százaléka) és munkaadói (a munkavállaló bruttó bérének 4,2 százaléka) járulékok alkotnak, a passzív eszközöket finanszírozza, míg a Foglalkoztatási Alapnak, mely a költségvetéstől és a privatizációs bevételekből kap pénzeszközöket, az aktív eszközök finanszírozása a feladata. A Szolidaritási Alapból fedezik a munkaügyi szervezetek fenntartásának és fejlesztésének költségeit is. A munkanélküli járadékot és a pályakezdők munkanélküli segélyét 6 százalékos nyugdíjjárulék terheli.⁶⁸ A két ellátás után a folyósító szerv 44 százalékos mértékű társadalombiztosítási járulékot köteles fizetni.⁶⁹

2.1.1 Munkanélküli járadék

Jogosult:⁷⁰ aki munkanélküli,

- járulékfizetési kötelezettségének eleget tett,
- a munkaügyi központ nyilvántartásában szerepel,
- öregségi, rokkantsági vagy baleseti rokkantsági nyugdíjra nem jogosult,⁷¹
- munkát akar vállalni, de az illetékes munkaügyi központ nem tud megfelelő munkahelyet felajánlani számára, és

– a munkaügyi központtal együttműködik.

Folyósításának időtartama:⁷² a munkanélkülivé válást megelőző négy évben elért járulékfizetési idő függvénye, mely minimálisan egy év. A folyósításnak két szakasza van.

Összege: a folyósítás első szakaszában a jogszabályban meghatározott járadék-alap 75, a második szakaszban annak 60 százaléka.⁷³ Alsó és felső határát jogszabály állapítja meg.⁷⁴

Finanszírozás: a munkaügyi központ folyósítja a Szolidaritási Alapból.

2.1.2 Munkanélküliek jövedelempótló támogatása

Jogosult:⁷⁵ aki munkanélküli járadékban részesült, és annak lejártá után más munkanélküli ellátásra nem jogosult,

- családjában az egy főre jutó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori minimumának 80 százalékat,
- szerepel a munkaügyi központ nyilvántartásában, és együttműködik a munkaügyi központtal.

Összege és időtartama: összege megegyezik az öregségi nyugdíj mindenkori minimumának 80 százalékaival. Ha a jogosult rendelkezik jövedelemmel, akkor a juttatás összege egyenlő lesz az öregségi nyugdíj mindenkori minimumának 80 százaléka és a jogosult jövedelme közötti különbséggel. Mindaddig folyósítható, míg a munkanélküliség és a rászorultság ténye fennáll.⁷⁶

Finanszírozás: a helyi önkormányzatok folyósítják felerészben saját forrásból, felerészben a központi költségvetés terhére.⁷⁷

2.1.3 Előnyugdíj⁷⁸

Jogosult: akinek legfeljebb három év hiányzik a nyugdíjkorhatár betöltéséhez,
 – legalább 180 napja munkanélküli járadékban részesül, vagy 180 napon át abban részesült, és annak lejártát követő egy éven belül teljesül az első feltétel,
 – az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel rendelkezik, és
 – a munkaügyi központ értékelése szerint munkahely megszerzésére nincs kilátása.

Összege: az öregségi nyugdíjra vonatkozó szabályok az irányadóak.

Finanszírozás: a nyugdíjkorhatár betöltéséig a Szolidaritási Alapból.

2.1.4 Pályakezdők munkanélküli segélye

Jogosult: aki diplomáját felső- vagy középfokú tanintézményben másfél évnél nem régebben szerezte,⁷⁹

– munkát szeretne vállalni, de a munkaügyi központ nem tud részére felajánlani,
 – a munkaügyi központnál több mint három hónapja jelentkezett, és azzal együttműködik.⁸⁰

Összege: a mindenkori minimálbér 75 százaléka. Összesen hat hónapig folyósítható.⁸¹

Finanszírozás: a munkaügyi központ folyósítja a Szolidaritási Alapból.

1995. december 31.

2.1.1 Munkanélküli járadék

Folyósításának időtartama: a munkanélkülivé válást megelőző négy évben elért járulékfizetési idő – minimálisan egy év – függvénye. A folyósításnak két szakasza van. Aki a munkanélküli járadék folyósításának időtartamát kimerítette, a juttatásra csak akkor lesz ismét jogosult, ha legalább 180 nap járulékfizetési idővel rendelkezik.⁸²

A jogosultak köre, az ellátás összege és a finanszírozás módja változatlan.

2.1.2 Munkanélküliek jövedelempótló támogatása

Folyósításának időtartama: 24 hónap. Amennyiben az igénybe vevő már részesült az ellátásban, a megelőző folyósítás időtartamát is figyelembe kell venni.⁸³

A jogosultak köre, az ellátás összege és a finanszírozás módja nem változott.

2.1.3 Nyugdíj előtti munkanélküli segély⁸⁴

Jogosult: akinek legfeljebb három év hiányzik a nyugdíjkorhatár betöltéséhez,
 – legalább 180 napja munkanélküli járadékban részesül, vagy 180 napon át abban részesült, és annak lejártát követő egy éven belül teljesül az első feltétel,
 – az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel rendelkezik, és
 – a munkaügyi központ értékelése szerint munkahely megszerzésére nincs kilátása.

Összege: az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 80 százaléka.

Időtartama: az öregségi, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjra való jogosultság megszerzéséig.

Finanszírozás: a Szolidaritási Alap.

2.1.4 Pályakezdők munkanélküli segélye

Összege: az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 80 százaléka. Összesen hat hónapig folyósítható.⁸⁵

A jogosultak köre és a finanszírozás módja: változatlan.

2.2 Új munkahelyek teremtésének, illetve megszerzésének elősegítése (aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök)

1990. május 2.

2.2.1 Átképzési támogatás

Jogosult: 1 a) aki munkanélküli,

b) akinek munkaviszonya egy éven belül várhatóan megszűnik,

c) aki közhasznú munkát végez.⁸⁶

2 Támogatható: a) akinek rendszeres foglalkoztatása átképzés nélkül nem biztosítható, vagy

b) akinek alapfokú iskolai végzettsége van, illetve középiskoláit abbahagyta, és iskolai képzése nem biztosítható.⁸⁷

Formái:⁸⁸ átképzési támogatás, oktatási, utazási, szállás-, valamint étkezési költségterítés.

Összege:⁸⁹ 1 a) az elsajátítandó szakmában elérhető országos átlagbér 75–90 százaléka.

– 1 b), c), 2 a) az átképzés miatt kieső időre jutó átlagkereset.

– 2 b) a mindenkori minimálbér 10 százaléka.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alapból.

2.2.2 Közhasznú foglalkoztatás

Jogosultak:⁹⁰ azok a – jogszabály mellékletében felsorolt – szolgáltató szervezetek, melyek elhelyezkedni nem tudó munkavállalót a lakosság vagy a település általános szükségleteit kielégítő területen foglalkoztatnak.

Összege:⁹¹ a közhasznú foglalkoztatás költségeinek legfeljebb 70 százaléka lehet.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.3 Az újrakezdők, pályakezdők vállalkozói kölcsöne

Jogosult: aki felmondási idejét tölti, vagy

– aki kereső foglalkozást nem folytat, és számára a munkaerő-közvetítő egy hónapon belül nem tudott megfelelő munkahelyet találni, továbbá vállalja, hogy főfoglalkozásban vállalkozó lesz.⁹²

– Akinek munkaviszonya felszámolás vagy nagyarányú létszámleépítés miatt szűnt meg, a kölcsönt a felmondás időpontjától igényelheti, függetlenül attól, hogy a munkaerő-közvetítő tudott-e számára munkahelyet felajánlani, vagy nem.⁹³

Összege: személyenként maximum 400 000 Ft, egy vállalkozáshoz azonban legfeljebb 6 millió forint adható.⁹⁴ A lejáratí idő legfeljebb 10 év. A vállalkozáshoz saját erő nem szükséges. A kamatot – melynek megfizetése alól a vállalkozó 4 évig mentesül – a folyósító pénzintézet állapítja meg.⁹⁵

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.4 Munkahelyteremtő beruházások támogatása⁹⁶

Pályázati formában adható. A pályázatokat egy bizottság bírálja el, melynek tagjai az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium, a Magyar Gazdasági Kamara, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, az Állami Fejlesztési Intézet, valamint az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal egy-egy képviselője.

A támogatás lehet:

- visszatérítendő,
- vissza nem térítendő.

A Foglalkoztatási Alapból téríthető meg.⁹⁷

2.2.5 Foglalkoztatáspolitikai célú korengedményes nyugdíjazás

Jogosult: akinek munkáltatóját felszámolják, illetve akinek munkáltatója megszűnik, és akinek legfeljebb 5 év hiányzik a nyugdíjkorhatár eléréséhez, valamint férfi esetén 35, nő esetén 25 évi munkaviszonnyal rendelkezik, melyből az adott munkáltatónál legalább 5 évet töltött el.⁹⁸

Összegének megállapítása az öregségi nyugdíj szabályainak megfelelően történik.⁹⁹

A megállapított összeget:

- a munkáltató évente előre köteles befizetni a Foglalkoztatási Alapba, vagy
- a Foglalkoztatási Alap átvállalja.¹⁰⁰

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.¹⁰¹

2.2.6 Pályakezdő fiatalok gyakornoki foglalkoztatása

Kérheti: az a pályakezdő, aki oklevelét felsőfokú intézmény nappali tagozatán egy évnél nem régebben szerezte, kereső foglalkozást nem folytat, és a munkaerő-közvetítő 30 nap alatt nem talált számára megfelelő munkahelyet.¹⁰²

A munkaerő-közvetítő köteles gyakornoki foglalkoztatásra megfelelő munkahelyet felajánlani, vagy ha ilyen nincs, azonnal köteles pályázatot kiírni.¹⁰³

A pályakezdő és az általa kiválasztott munkáltató hat hónapra határozott idejű munkaszerződést köt.¹⁰⁴ A gyakornoki foglalkoztatás időtartama a 18 hónapot nem haladhatja meg.¹⁰⁵

Összege: a pályakezdő személyi alapbére.¹⁰⁶

Finanszírozás: a munkaerő-közvetítő folyósítja a Foglalkoztatási Alapból.

1995. március 12.

Az aktív eszközöket a foglalkoztatásról szóló 1991. évi IV. törvény szabályozza.

Az átképzési támogatást és a képzési támogatásként kapott keresetpótló juttatást 10 százalékos társadalombiztosítási járulék terheli.¹⁰⁷ A két ellátás után a folyósító szerv 44 százalékos mértékű társadalombiztosítási járulékot köteles fizetni.¹⁰⁸

2.2.1 Képzések elősegítése

Jogosult:¹⁰⁹ aki munkanélküli, vagy

- akinek munkaviszonya egy éven belül várhatóan megszűnik, vagy
- közhasznú munkavégzésen vesz részt, vagy
- 18 évesnél fiatalabb, munkanélküli és az általános iskolát három évnél nem régebben fejezte be vagy hagyta abba, illetve egy évnél nem korábban hagyta abba középiskolai tanulmányait, és

– rendszeres foglalkoztatása képzés nélkül nem biztosítható.

Összege: a folyósítás első szakaszában járó munkanélküli járadék 110 százaléka,

pályakezdő esetén a meghatározott munkanélküli segély 110 százaléka, tanköteles korú munkanélküli esetén pedig a mindenkori minimálbér 15 százaléka.¹¹⁰

Formája lehet:¹¹¹ keresetkiegészítés (munkaviszonyban álló esetén), vagy
 – keresetpótló juttatás (munkanélküli esetén), vagy
 – költségtérítés.

Finanszírozás:¹¹² a keresetpótló támogatás munkanélküli járadékkal megegyező részét a Szolidaritási Alapból, a fennmaradó 10 százalékot és a keresetkiegészítést a Foglalkoztatási Alapból.

2.2.2 Közhasznú munka támogatása

Jogosult:¹¹³ az a munkaadó, aki közhasznú munkára a munkaügyi központ által kiközvetített munkanélkülit alkalmaz.

Összege: erre a célra az alkalmazottak foglalkoztatása során felmerülő közvetlen költségek 70 százalékáig adható,¹¹⁴ legfeljebb egy évig.¹¹⁵

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.3 Munkanélküliek vállalkozóvá válásának támogatása¹¹⁶

Jogosult: aki munkanélküli járadékban részesül, és a munkaügyi központ továbbra sem tud részére megfelelő munkahelyet felajánlani.

Formái: a) a vállalkozói tevékenységre vonatkozó hatósági igazolás felmutatásával a munkanélküli járadék összegének megfelelő támogatás folyósítása, legfeljebb további hat hónapig;

b) a vállalkozás alapításához igénybe vett szaktanácsadás költségeinek 50 százalékos megtérítése;

c) a vállalkozói tevékenység gyakorlásához szükséges képzési költség felének megtérítése;

d) hitel felvétele esetén a hitelfedezeti biztosítás költségeinek legfeljebb 50 százalékos megtérítése, legfeljebb egyéves időszakra.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.4 Foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatás¹¹⁷

Jogosult: az a munkáltató, aki legalább hat – pályakezdő esetén legalább három – hónapja munkanélküli személy tartós foglalkoztatását biztosítja, az előző hat hónapban hasonló munkakörben nem hajtott végre létszámleépítést, és kötelezi magát arra, hogy a következő három hónapban sem fog.

Összege: a kifizetendő munkabér 100 százaléka, vagy

– a kifizetendő munkabért terhelő járulékok teljes összege, vagy

– a fenti kettő együttes összegének legfeljebb 50 százaléka.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.5 Munkahelyteremtés támogatása

Adható:¹¹⁸ olyan programok megvalósításához, melyek segítik a munkaerőpiacról tartósan kiszorulóknak foglalkoztatását. A támogatás kérése és elbírálása pályázati formában történik.

Formái:¹¹⁹ vissza nem térítendő tőkejuttatás (csak a megváltozott munkaképességűeket foglalkoztatók kaphatják);

– visszatérítendő kamatmentes tőkejuttatás;

- kamatátvállalás;
- a hitelgarancia költségeinek átvállalása.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.6 Részmunkaidős foglalkoztatás támogatása¹²⁰

Formája: a munkavállaló személyi alapbére legfeljebb 50 százalékának megtérítése egy évre, amennyiben a munkaidőcsökkenés a teljes munkaidő legalább egy-harmadát eléri.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.7 Korengedményes nyugdíjazás¹²¹

Jogosult: akinek legfeljebb öt éve van hátra az öregségi nyugdíjkorhatár eléréséig.

Formája: a nyugdíjazásra a munkaadó és a munkavállaló között létrejövő megállapodás alapján kerülhet sor. A nyugdíjkorhatár eléréséig a korengedményes nyugdíj összegét a munkaadó fizeti be a nyugdíjbiztosítónak. Abban az esetben, ha a munkáltató jelentős létszámleépítést hajt végre, és az előző évi eredménye nullszaldós vagy negatív volt, a korengedményes nyugdíjhoz maximum 50 százalékos támogatást kérhet. A támogatás teljes összege kérhető, ha a munkaadó jogutód nélkül megszűnik vagy felszámolják.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

1995. december 31.

2.2.1 Képzések elősegítése. Változatlan.

2.2.2 Közhasznú munka támogatása. Változatlan.

2.2.3 Munkanélküliek vállalkozóvá válásának támogatása. Változatlan.

2.2.4 Foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatás¹²²

Jogosult: az a munkaadó, aki legalább hat – pályakezdő esetén legalább három – hónapja munkanélküli személy foglalkoztatását biztosítja a támogatás folyósítása időtartamának kétszeresére úgy, hogy hasonló munkakört az alkalmazást megelőző hat hónapban nem szüntetett meg, és kötelezettséget vállal, hogy arra a munkanélküli alkalmazása ideje alatt sem kerül sor.

Összege: a kifizetett bér 50–100 százaléka.

Időtartama: legfeljebb egy év.

Finanszírozás: a Foglalkoztatási Alap.

2.2.5 Munkahelyteremtés támogatása. Változatlan.

2.2.6 Részmunkaidős foglalkoztatás támogatása. Változatlan.

2.2.7 Korengedményes nyugdíjazás. Megszűnt.¹²³

3. Fogyasztás és lakás

Az árkiegészítések a politikai rendszerváltás előtt fontos és – mennyiségileg – jelentős részét képezték a jóléti ellátórendszernek. A rendszerváltást követően viszonylag gyorsan leépültek, de még jelenleg is léteznek, elsősorban a lakásépítés, illetve -vásárlás területén.

Az árkiegészítések két fontos csoportba oszthatók: fogyasztási cikkek és szolgáltatások árkiegészítése, melyet az értékesítő vagy a szolgáltató vehet igénybe, és annak a fogyasztói árban jelentkeznie kell, valamint lakáscélú támogatások, melyek – elsősorban pénzintézet útján – közvetlenül a fogyasztóhoz jutnak el.

3.1 Fogyasztási cikkek és szolgáltatások árkiegészítése

1990. május 2.

Árkiegészítést vehet igénybe az adóalany, ha a fogyasztói forgalom számára a következő termékeket értékesíti, illetve szolgáltatásokat nyújtja:

a) energiahordozók: szén, szénbrikett, háztartási koks, tüzelőanyag-pótló szerek, tűzifa, faapríték;

b) fogyasztási cikkek: fogyasztási tehéntej (a tartós tej kivételével), vaj, étkezési tehéntúró;

c) szolgáltatások: háztartási szilárd tüzelőanyagok szállítása Budapesten, kedvezményes vasúti személyszállítás, kedvezményes távolsági autóbussz közlekedés, helyi autóbussz közlekedés, kötöttpályás helyi személyszállítás, személyhajózás, lakossági távfűtés- és távmelegvíz-szolgáltatás, lakossági ivóvízszolgáltatás, lakossági csatornaszolgáltatás.¹²⁴

Az árkiegészítés alapja a termelői ár vagy a termék mennyisége, szolgáltatás esetében a tényleges díjbevétel vagy a szolgáltatás mennyisége. Az árkiegészítés mértékét jogszabály határozza meg.¹²⁵

1995. március 12.

Árkiegészítést igényelhet az, aki:

– hatósági áras különjáratú autóbussz szolgáltatást végez, és aki olyan

– koncesszióköteles, menetrend szerinti vasúti vagy közúti személyszállítást,

– belvízi személyszállítást, rév közlekedést nyújt, amelyhez jogszabály utazási kedvezményt ad.¹²⁶

Az árkiegészítés alapja a díjbevétel.¹²⁷

1995. december 31.

Változatlan.

3.2 Lakáscélú támogatások

A lakáscélú támogatásokat a 106/1988 (XII.20.) MT rendelet szabályozza.

1990. május 2.

Lakáscélú támogatások igénybevételére jogosult:

– magyar állampolgár, ha magának, házastársának, kiskorú gyermekeinek és együtt élő családtagjainak lakástulajdona, állandó használati joga vagy bérleti jogviszonya nincs, és

– méltányolható lakásigénye van.¹²⁸

A méltányolható lakásigényt – a lakás mérete és építési költsége (eladási ára) alapján – jogszabály határozza meg.¹²⁹

3.2.1 Szociálpolitikai kedvezmény

Csak új lakás építésére (vásárlására) vehető igénybe. Vissza nem térítendő támogatás.¹³⁰

Nyújtható:¹³¹ magánlakás építésére, újonnan épített vagy újjáépített lakás megvásárlására, állami tulajdonban levő, emeletráépítéssel, tetőtér-beépítéssel létesülő

lakás építésére, illetve olyan lakás megvásárlására, amelynek tulajdonosát nyugdíjasok házában helyezték el.

Összege: gyermekenként 50 000 Ft,
 – második gyermek után 150 000 Ft,
 – harmadik gyermek után 400 000 Ft,
 – minden további gyermek után 100 000 Ft,
 – a szerződéskötést követően született vagy örökbefogadott gyermek után 50 ezer Ft,¹³²

– minden más eltartott családtag után 30 000 Ft.¹³³
 Fiatal házaspár esetében – két gyermekig – kölcsönként meg kell előlegezni. A megelőlegezés időtartama egy gyermek esetében 3, két gyermek esetében 6 év.¹³⁴

A támogatás összege az építési költség (eladási ár) 55 százalékát nem haladhatja meg.¹³⁵

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.¹³⁶

3.2.2 Hiteltörlesztési támogatás

Nyújtható:¹³⁷ lakóingatlan építéséhez (vásárlásához) igénybe vett hitel törlesztőrészeinek megfizetéséhez, a törlesztés első 15 évében.

Mértéke:¹³⁸ az első 5 évre a havi törlesztőrészlet 30 százaléka,

– a következő 10 évre a havi törlesztőrészlet 15 százaléka.

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.¹³⁹

3.2.2.1 Kiemelt törlesztési támogatás

Nyújtható:¹⁴⁰ lakóingatlan építéséhez (vásárlásához) igénybe vett hitel törlesztőrészeinek megfizetéséhez, a törlesztés első 15 évében. A kiemelt törlesztési támogatást ugyanaz a család csak egyszer veheti igénybe.

Mértéke: – a törlesztés első 10 évében

– egy gyermek esetében a havi törlesztőrészlet 40 százaléka,

– két gyermek esetében a havi törlesztőrészlet 70 százaléka,

– három gyermek esetében a havi törlesztőrészlet 80 százaléka,¹⁴¹

– a következő öt évben az első időszakra megállapított arány fele.¹⁴²

Összehatárok: – egygyermekes családokra 300 000 Ft,

– kétgyermekes családokra 400 000 Ft,

– három- és többgyermekes családokra 500 000 Ft kölcsönösszegig lehet alkalmazni.¹⁴³

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.¹⁴⁴

3.2.2.2 Lakáscélú megtakarításra igénybe vehető törlesztési támogatás

Mértéke: az első 5 évben a havi törlesztőrészlet 70 százaléka, a második öt évben a 40 százaléka.¹⁴⁵

Finanszírozás: az állami költségvetés pénzügyintézetén keresztül.

3.2.3 Helyi támogatás

A helyi tanácsok nyújthatják kamatmentes kölcsön vagy vissza nem térítendő támogatás formájában.¹⁴⁶

Nyújtható:¹⁴⁷ a rászoruló családok részére lakótelek, új vagy használt lakás megvásárlásához, a meglévő bővítéséhez vagy felújításához, lakáscélú kölcsön törlesztéséhez.

törésszleteinek megfizetéséhez, a lakás bérleti díjának megfizetéséhez vagy a lakás fenntartásával kapcsolatos költségek viseléséhez.

Feltételeit a helyi tanács rendeletben állapítja meg.¹⁴⁸

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.¹⁴⁹

3.2.4 Az első lakáshoz jutók külön támogatása

I. Fiatal házaspárt 150 ezer forint állami támogatás illet meg új lakás építéséhez vagy vásárlásához, ha előtte lakásuk vagy bérleti jogviszonyuk nem volt.¹⁵⁰

II. Olyan mozgássérült személy részére, aki munkaképességét 67 százalékban elvesztette, és állapotában javulás nem várható, műszakilag akadálymentes lakás kialakításának többletköltségeire állami támogatás nyújtható, melynek összege:

- 150 000 Ft, ha az építető vagy a vásárló mozgássérült,
- 100 000 Ft, ha az építető (vásárló) által eltartott hozzátartozó a mozgássérült.¹⁵¹

3.2.5 Munkáltatói támogatás

Munkáltatói támogatás lakásépítés vagy lakásvásárlás céljára vehető igénybe. Formája lehet kamatmentes kölcsön vagy vissza nem térítendő támogatás.¹⁵² Kölcsöntörlesztéshez csak vissza nem térítendő támogatás nyújtható.¹⁵³

1995. március 12.

Lakáscélú támogatások igénybevételére jogosult:

- magyar állampolgár, ha magának, házastársának, élettársának, kiskorú gyermekeinek és együtt élő családtagjainak lakástulajdona, állandó használati joga vagy bérleti jogviszonya nincs, és
- méltányolható lakásigénye van.¹⁵⁴

A méltányolható lakásigényt – a lakás mérete és építési költsége (eladási ára) alapján – jogszabály határozza meg.¹⁵⁵

3.2.1 Lakásépítési kedvezmény

Csak új lakás építésére (vásárlására) vehető igénybe. Vissza nem térítendő támogatás.¹⁵⁶

Nyújtható: magánlakás építésére, újonnan épített vagy újjáépített lakás megvásárlására, illetve olyan lakás megvásárlására, amelynek tulajdonosát nyugdíjasok házában helyezték el.¹⁵⁷

Összege:¹⁵⁸ gyermeekenként 200 000 Ft,

– második és harmadik gyermek után 1 000 000 Ft,

– minden más eltartott családtag után 30 000 Ft.¹⁵⁹

Házaspár részére nyújtott kölcsön esetén a – szerződészkötést követően született gyermek után járó – kedvezmény a még fennálló tartozás csökkentésére felhasználható.¹⁶⁰

A kedvezmény összege a lakás készültségi fokának megfelelően folyósítható, és a folyósítás csak akkor kezdhető meg, ha az építető a saját rész egyharmadát már felhasználta.¹⁶¹

– A kedvezmény összege az építési költség (eladási ár) 65 százalékát nem haladhatja meg.¹⁶²

– Aki után kedvezményt már elszámoltak, az után újabb lakás vásárlása vagy

építése esetén akkor kell a különbözet erejéig kedvezményt nyújtani, ha annak összege időközben emelkedett.¹⁶³

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.

3.2.2 Állami kamattámogatás

Nyújtható: pénzügyintézet révén, lakás építésére, vásárlására, fenntartására és egyéb építési munkákra felvett kölcsönök kamatainak viseléséhez, gyermekes családok vagy gyermeket vállaló fiatal házaspárok esetében 1,5 millió, minden más esetben 600 ezer Ft kölcsönösszegig.¹⁶⁴

Mértéke: az éves törlesztési időszak kezdetekor fennálló tőketartozás

- 4 százaléka az első öt évben,
- 3 százaléka a második öt évben, és
- 1 százaléka a harmadik öt évben.¹⁶⁵

Az állam a pénzügyintézettől felvett és behajthatatlanná vált kölcsön, valamint járulékaik 80 százalékát a pénzügyintézetnek megtéríti.¹⁶⁶

A lakáscélú megtakarítás után igénybe vehető kölcsön törlesztőrészeleteinek megfizetéséhez az állam támogatást nyújt. Ennek összege az első öt évben a havi törlesztőrészlet 70, a második öt évben pedig 40 százaléka, de az esedékes kamat összegét nem haladhatja meg.¹⁶⁷

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.

3.2.3 Helyi támogatás

A helyi önkormányzatok nyújthatják kamatmentes kölcsön vagy részben vagy egészben vissza nem térítendő támogatás formájában.¹⁶⁸

Nyújtható: a rászoruló családok részére lakótelek, új vagy használt lakás megvásárlásához, a meglévő bővítéséhez, felújításához, fenntartásához, lakáscélú kölcsön törlesztőrészeleteinek megfizetéséhez, a lakás bérleti díjának megfizetéséhez vagy a lakás fenntartásával kapcsolatos költségek viseléséhez.¹⁶⁹

Feltételeit a helyi önkormányzat rendeletben állapítja meg.¹⁷⁰

Finanszírozás: a központi költségvetés pénzügyintézetén keresztül.

3.2.4 Települési önkormányzatok támogatása

Nyújtható: meghatározott feltételek mellett, a települési önkormányzat tulajdonában álló lakás felújításához, korszerűsítéséhez, pénzügyintézeti kölcsön formájában.¹⁷¹

Mértéke: a Nemzeti Bank által a pénzügyintézeteknek nyújtott, egy évnél hosszabb lejáratú refinanszírozó kölcsönre megállapított mindenkorin kamat 2 százalékkal növelt mértékének 70 százaléka.¹⁷²

Az állam a pénzügyintézettől felvett és behajthatatlanná vált kölcsön, valamint a tőke összegének legfeljebb felét elérő mértékig, járulékaik 80 százalékát a pénzügyintézetnek megtéríti.¹⁷³

Finanszírozás: az állami költségvetés pénzügyintézetén keresztül.

3.2.5 Az első lakáshoz jutók külön támogatása

I. Megszűnt.¹⁷⁴

II. Olyan mozgássérült személy részére, aki munkaképességét 67 százalékban elvesztette, és állapotában javulás nem várható, műszakilag akadálymentes lakás vásárlására vagy a meglévő műszakilag akadálymentes kialakításának többletköltségeire állami támogatás nyújtható, melynek összege:¹⁷⁵

- 250 000 Ft lakás vásárlására,
- 150 000 Ft, ha az építető vagy a vásárló mozgássérült,
- 100 000 Ft, ha az építető (vásárló) által eltartott hozzátartozó a mozgássérült.¹⁷⁶

1995. december 31.

Lakáscélú támogatások igénybevételére jogosult:

- magyar állampolgár, ha magának, házastársának, élettársának, kiskorú gyermekeinek és együtt költöző családtagjainak lakástulajdona, állandó használati joga vagy bérleti jogviszonya nincs, és
- méltányolható lakásigénye van.¹⁷⁷

A méltányolható lakásigényt – a lakás mérete és építési költsége (eladási ára) alapján – jogszabály határozza meg.¹⁷⁸ 1995. május 2-ától a méltányolható lakásigény mindkét összetevője csökkent.

Ugyanazon gyermek után lakáscélú támogatást csak egyszer lehet igénybe venni.

3.2.1 Lakásépítési kedvezmény

Változatlan.

3.2.2 Állami kamattámogatás

Nyújtható: pénzügyi intézet révén, lakás építésére, vásárlására, fenntartására és egyéb építési munkákra felvett kölcsönök kamatainak viseléséhez, gyermekes családok vagy gyermeket vállaló fiatal házaspárok esetében 2,8 millió, minden más esetben 600 ezer Ft kölcsönösszegig.¹⁷⁹

Mértéke és a finanszírozás módja változatlan.

3.2.3 Helyi támogatás. Változatlan.

3.2.4 Települési önkormányzatok támogatása. Változatlan.

3.2.5 Első lakáshoz jutók külön támogatása. Változatlan.

4. Betegség, munkaképesség megváltozása

Talán az egészséggel kapcsolatos ellátások rendszere a legkiterjedtebb a tanulmány által megfogalmazott problémacsoportok közül. Ide sorolhatók az állami egészségbiztosítási rendszer egészségügyi szolgáltatásai, baleseti ellátásai, a táppénz, a politikai rendszerváltozás nyomán létrejövő nem-állami egészségbiztosító pénztárak szolgáltatásai, illetve az egészségkárosodás nyomán munkaképtelenné vált személyek keresetpótló és szociális jellegű juttatásai.

4.1 Az állami egészségbiztosítási rendszer ellátásai

Magyarországon 1992-ig az egészségügyi ellátás biztosítása a társadalombiztosítás feladata volt, melyen belül nem különült el a nyugdíj- és az egészségbiztosítás. A társadalombiztosítási ellátások finanszírozása 1988-ig az állami költségvetésből történt. Az 1988. évi XXI. törvény hozta létre az állami költségvetéstől elkülönülő Társadalombiztosítási Alapot, melynek ettől fogva saját költségvetése lett. Az 1992. évi LXXXIV. törvény nyomán elkülönült a két biztosítási alrendszer, és létrejött két külön alap (a Nyugdíjbiztosítási és az Egészségbiztosítási Alap) az

egészségügyi szolgáltatások, illetve a nyugdíjak és nyugdíjszerű ellátások finanszírozására. A törvény rendelkezett az addig egységes társadalombiztosítási járulék százalékos megoszlásának arányairól is a két alap között. 1993-ban új tulajdonosa lett a két társadalombiztosítási alrendszernek, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat és az Egészségbiztosítási Önkormányzat mint korporatív testületek „személyében”.

4.1.1 Egészségügyi szolgáltatások

Az egészségügyi szolgáltatások körét mindhárom időpontban az 1975. évi II., a társadalombiztosításról szóló törvény szabályozza, csakúgy, mint a baleseti ellátásokat, illetve a rokkantsági nyugdíjat.

1990. május 2.

Intézmény: a társadalombiztosítás.

Tulajdonos: az állam.

Működtető: a Társadalombiztosítási Főigazgatóság.

A rendszer működésének elve: a járulékfizetés és a szolidaritás elve egy időben.

A rendszer finanszírozása.

– Az egészségügyi ellátásokat és a szolgáltató intézményeket a Társadalombiztosítási Alapból (elkülönített állami pénzalap) finanszírozzák.¹⁸⁰

A TB Alap kiadásait és működési költségeit a befizetett járulékokból fedezik. Az Alap hiányát a költségvetés finanszírozza.¹⁸¹

A társadalombiztosítási járuléknek két összetevője van:

– munkáltatói járulék, amelyet a munkaadó minden alkalmazottja után fizet, mértéke az alkalmazott bruttó bérének 43 százaléka, és

– munkavállalói járulék, amelyet az alkalmazott saját bruttó bére után fizet, mértéke ennek 10 százaléka.¹⁸²

Jogszabály nem rendelkezik a járulékok megoszlásáról a nyugdíjszerű ellátások és az egészségügyi ellátások között.

Az egészségügyi ellátások teljes köre ingyenes.

1995. március 12.

Intézmény: Egészségbiztosítási Önkormányzat.

Tulajdonos: az Egészségbiztosítási Önkormányzat, mely korporatív testület (tagjai a szakszervezetek lakosság által választott képviselői, a munkaadók reprezentánsai).

Működtető: az Egészségbiztosítási Főigazgatóság.

A rendszer működésének elve: a járulékfizetés és a szolidaritás elve egy időben.

A rendszer finanszírozása.

Az egészségügyi ellátásokat és a szolgáltató intézményeket az Egészségbiztosítási Alapból (EB Alap) finanszírozzák, mely a Nyugdíjbiztosítási Alappal együtt a központi állami költségvetés társadalombiztosítási alrendszerét képezi.¹⁸³ Az Alap költségvetését az Országgyűlés állapítja meg, és az Egészségbiztosítási Önkormányzat kezeli.¹⁸⁴ Az Egészségbiztosítási Alap kiadásait elsősorban járulékokból fedezik. A járulék két részből tevődik össze:¹⁸⁵

– munkáltatói járulék, melyet a munkáltató fizet alkalmazottai után. Mértéke az alkalmazott bruttó bérének 44 százaléka. Ennek 44,32 százaléka (19,5 százalék) az EB Alapba folyik be.

– Munkavállalói járulék, melyet az alkalmazott saját bruttó bére után fizet.

Mértéke a bruttó bér 10 százaléka, melynek 40 százaléka (4 százalék) egészségbiztosítási járulék.

Az EB Alap éves költségvetésének hiányát az állam finanszírozza.¹⁸⁶

Az ellátások jogszabályban meghatározott körét a biztosított – részleges vagy teljes – térítés ellenében veheti igénybe. A biztosított által térítés nélkül igénybe vehető ellátások:¹⁸⁷

- a) a betegség megelőzését szolgáló ellátások körében
 - felnőttek részéről az életkornak és nemnek megfelelő rizikófaktorok által indukált betegségek megelőzésére és korai felismerésére szolgáló szűrővizsgálatok;
 - gyermekek részéről az életkornak megfelelő szűrővizsgálatok;
 - gyermekek részéről, életkor szerint differenciáltan, csoportos, illetve egyéni szűrővizsgálat fogorvosi ellátás keretében;
- b) betegség esetén az egészségügyi alapellátás keretében háziorvosi, gyermekorvosi és fogorvosi ellátás;
- c) betegség esetén járóbeteg szakellátás;
- d) kórházi (klinikai) ellátás keretén belül:
 - orvosi előírás szerint gyógykezelés és műtét;
 - ápolás;
 - gyógykezeléshez szükséges gyógyszerek, ideiglenes gyógyászati segédeszközök;
 - étkezés, beleértve az orvos által rendelt diétát is;
 - megfelelő helyen történő elhelyezés, orvosilag indokolt időtartam alatt;
- e) szülészeti ellátás keretében:
 - szülészeti ellátás;
 - terhességmegszakítás;
 - legfeljebb három alkalommal mesterséges megtermékenyítés;
- f) orvosi rehabilitáció keretén belül:
 - orvosi vizsgálat, kezelés és terápia;
 - szanatóriumi ellátás;
 - a d) pontban felsorolt ellátások, ha a rehabilitációra fekvőbeteg-ellátás keretében kerül sor;
 - szenvedélybetegségekkel kapcsolatos rehabilitáció;
- g) mentőszállítás keretében:
 - mentés;
 - külön jogszabályban foglaltak szerint betegszállítás.

A felsorolt ellátásokkal kapcsolatosan felmerülő utazási költségekhez a társadalombiztosítás támogatást nyújt.¹⁸⁸

A társadalombiztosítás a biztosítottnak, orvosilag indokolt esetben, a gyógyszerek és a gyógyászati segédeszközök árához támogatást nyújt.¹⁸⁹

A biztosított a fenti ellátásokat a társadalombiztosítással szerződésben álló szolgáltatónál veheti igénybe az alábbiak szerint:

- a háziorvosi és a házi gyermekorvosi alapellátást a biztosított által választott, területi ellátási kötelezettséggel rendelkező házi-, illetve gyermekorvosnál,
- a szakellátást – jogszabályban meghatározott esetek kivételével – az alapellátás orvosának beutalása alapján.¹⁹⁰

A biztosított által részleges térítési díj ellenében igénybe vehető ellátások:¹⁹¹

- krónikus megbetegedés esetében orvosi beutaló alapján szanatóriumi ellátás, ha a kezeléstől állapotjavulás nem várható, vagy nem szolgálja az állapot romlásának megelőzését;

- orvosi beutalóval igénybe vett vizsgálat és gyógykezelés, ha arra a szakmai beutalás rendjétől eltérő szakkonzílium alapján kerül sor;
- egészségügyi intézmény tartós ápolásra kijelölt részlege által nyújtott nem egészségügyi ellátás, ha arra nem orvosi indikáció alapján kerül sor;
- a TB által támogatott gyógyászati segédeszközöktől eltérő, orvosi ajánlás szerinti fogpótlás és fogszabályozó készülék.

A fizetendő térítési díj mértékét az intézmény vezetője állapítja meg a jogszabályban előírt feltételek figyelembevételével.¹⁹²

A biztosított által teljes térítés ellenében igénybe vehető ellátások:¹⁹³

- orvosi beutaló nélkül végzett vizsgálat, szakkonzílium, fekvőbeteg-ellátó intézmény és szanatórium igénybevétele,
- nem rekonstrukciós célú plasztikai sebészeti eljárás,
- orvosi indikáció nélküli, magas költségű fogpótlás,
- orvosi javaslatához nem kötött gyógyfürdő-szolgáltatás,
- nem orvosi indikációra végzett meddővé tétel,
- negyedik és minden további alkalommal mesterséges megtermékenyítés,
- egy naptári éven belül, orvosi beutalóval igénybe vett, négy hetet meghaladó szanatóriumi ellátás.

A fizetendő térítési díj mértékét az intézmény vezetője állapítja meg a jogszabály által előírt feltételek figyelembevételével.¹⁹⁴

Ugyancsak térítési díj ellenében vehető igénybe:

- orvosszakértői vizsgálat és szakvélemény adása, kivéve ha jogszabály ingyenességet ír elő,
- orvosi és pszichológiai alkalmassági vizsgálat, a munkaköri alkalmassági vizsgálat kivételével,
- vérvétel alkoholvizsgálathoz,
- látlelet készítése,
- detoxikálás és kijózanító állomásra történő szállítás.¹⁹⁵

Jogosultság: a biztosított egészségügyi szolgáltatásra a biztosítás fennállása alatt és annak megszűnését követő 90 napon belül jogosult. A fenti időtartam alatt megkezdett szolgáltatások a jogosultság megszűnését követő 6. hónap végéig járnak.¹⁹⁶

Az egészségügyi ellátásokat szolgáltató intézmények finanszírozása (1993-tól teljesítményfinanszírozás).

1) A háziorvosi szolgálat finanszírozása

A háziorvosi szolgálat működtetője és az Egészségbiztosítási Alap kezelője között létrejött szerződés alapján történik.¹⁹⁷

A háziorvosi szolgálat működtetője: a települési önkormányzat, a háziorvosi szolgálatot működtető intézmény, a magángyakorlatot folytató háziorvos (amennyiben az önkormányzattal szerződést kötött az alapellátás feladatainak átvállalására, vagy ha az EB Alap kezelőjével szerződést kötött), egészségügyi vállalkozás (a magánorvos esetében megszabott feltételekkel), üzemegészségügyi szolgálat fenntartója.¹⁹⁸

Az EB Alap kezelője a háziorvosi szolgálat működtetőjét pontszám által meghatározott díj révén finanszírozza. A pontszám alapjául az érvényes társadalombiztosítási igazolványok száma szolgál, korcsoportonkénti korrigálással.¹⁹⁹ Ehhez járul még egy, a szakképesítés alapján járó szorzó is. Külön díj jár az eseti ellátásokért.²⁰⁰

A működtető – az ellátottak életkora és az ellátási körzetek lélekszáma alapján – fix összegű díjra is jogosult. Ez a fix összegű díj növekedhet, amennyiben a háziorvosi rendelő önálló épületben működik, a körzet orvosa több településen is

ellátja feladatát, illetve ha a körzet lélekszáma rendkívül alacsony (az első hat hónapban jár az emelt összegű díj).

Egyéb alapellátási feladatok, melyekért a működtető finanszírozásban részesül: iskolaegészségügyi ellátás, védőnői szolgálat, ifjúsági és iskolaegészségügyi ellátás, fogorvosi ellátás, valamint az üzemegészségügyi szolgálat és szakrendelés.²⁰¹

2) Egészségügyi szakellátás, mely magában foglalja a járóbeteg²⁰² - és a fekvőbeteg-szakellátást.²⁰³

Egészségügyi intézmény egészségügyi szakellátási tevékenysége után akkor jogosult térítésre az EB Alapból, ha

- az adott ellátás nyújtására az EB Alappal szerződést kötött,
- az ellátás nyújtása a társadalombiztosítási törvény alapján történik,
- az ellátásra érvényes beutalóval kerül sor, kivéve a jogszabály által meghatározott és a sürgős eseteket,
- az intézmény eleget tesz adatszolgáltatási és nyilvántartási kötelezettségeinek.²⁰⁴

A finanszírozás ebben az esetben is pontszámok alapján történik.

3) Fekvőbeteg-szakellátás.

A finanszírozás az EB Alap kezelője és az intézmény között létrejött szerződés szerint történik, szintén pontszámok alapján.

1995. december 31.

Intézmény: változatlan.

Tulajdonos: változatlan.

Működtető: változatlan.

A rendszer működésének elve: változatlan.

A rendszer finanszírozása: változatlan.

A biztosított által térítés nélkül igénybe vehető ellátások: a), c), d), e), f), g) változatlan.

- b) betegség esetén az egészségügyi alapellátás keretében háziorvosi, gyermekorvosi ellátás, a fogorvosi ellátás keretén belül:

- fogmegtartó gyermekfogászat,
- 18 éven aluliak fogászati rendellenességeinek fogszabályozó kezelése, valamint 18 éves korig, illetőleg az öregségi nyugdíjkorhatártól a funkció helyreállítása,
- sürgősségi ellátás,
- sorkatonai szolgálatot teljesítők, valamint közgyógyellátottak fogorvosi alapellátása,

- stomato-onkológiai szűrés és ellátás.²⁰⁵

A biztosított által részleges térítési díj ellenében igénybe vehető ellátások:²⁰⁶

- szanatóriumi ellátás esetén:
- ha az orvosi beutaló alapján történik, de a rehabilitációra nem a jogszabály által meghatározott időtartamon belül kerül sor, azonban a kezeléstől a funkció teljes vagy részleges helyreállítása várható,
- orvosi beutaló alapján, jogszabály által meghatározott helyen történő szanatóriumi ellátás, amennyiben a kezelés funkcionális állapotjavulást eredményezhet,
- orvosi beutalóval igénybe vett vizsgálat és gyógykezelés, ha arra a szakmai beutalás rendjétől eltérő szakkonzílium alapján kerül sor;
- egészségügyi intézmény tartós ápolásra kijelölt részlege által nyújtott nem egészségügyi ellátás, ha arra nem orvosi indikáció alapján kerül sor;
- orvos által rendelt betegszállítás, részleges útiköltség-térítéssel.

A fizetendő térítési díj mértékét az intézmény vezetője állapítja meg a jogszabályban előírt feltételek figyelembevételével.²⁰⁷

A biztosított által teljes térítés ellenében igénybe vehető ellátások:²⁰⁸

– orvosi beutaló nélkül – az azonnali beavatkozást igénylő esetek kivételével – végzett vizsgálat, szakkonzílium, fekvőbeteg-ellátó intézmény és szanatórium igénybevétele,

- nem rekonstrukciós célú plasztikai sebészeti eljárás,
- jogszabály által²⁰⁹ meghatározottakon kívül valamennyi fogorvosi ellátás,
- orvosi javaslatához nem kötött gyógyfürdő-szolgáltatás,
- nem orvosi indikációra végzett meddővé tétel,
- negyedik és minden további alkalommal mesterséges megtermékenyítés,
- orvosi javaslatra igénybe vett, de nem rehabilitációs célú szanatóriumi ellátás.

A fizetendő térítési díj mértékét az intézmény vezetője állapítja meg a jogszabályban előírt feltételek figyelembevételével.²¹⁰

Ugyancsak térítési díj ellenében vehető igénybe:

– orvosszakértői vizsgálat és szakvélemény adása, kivéve ha jogszabály ingyenességet ír elő,

- orvosi és pszichológiai alkalmassági vizsgálat,
- vérvétel alkoholvizsgálathoz,
- látület készítése,
- detoxikálás és kijózanító állomásra történő szállítás.²¹¹

Jogosultság: változatlan.

Az egészségügyi ellátásokat szolgáltató intézmények finanszírozását a 103/1995 (VIII.15.) Korm. sz. rendelet szabályozza.

4.1.2 Táppénz

1990. május 2.

Jogosult: aki a biztosítás időtartama alatt, illetve annak megszűnését követően, meghatározott feltételek mellett, 15 napon belül keresőképtelenné válik.²¹²

Keresőképtelen:

– aki betegsége miatt munkáját nem tudja ellátni;

– aki betegsége, illetőleg szülése miatt nem tudja munkáját ellátni, és nem jogosult terhességi gyermekágyi segélyre;

– az anya, ha kórházi ápolás alatt álló, egyévesnél fiatalabb gyermekét szoptatja;

– az anya vagy az egyedülálló apa, ha egyévesnél fiatalabb beteg gyermekét ápolja;

– az a szülő, aki egyévesnél idősebb, de tízévesnél fiatalabb gyermekét ápolja.²¹³

Időtartama: a keresőképtelenség ideje, de legfeljebb egy év (a kivételt jogszabály határozza meg).²¹⁴

Aki a keresőképtelenségét megelőzően nem volt egy évig folyamatosan biztosított, csak folyamatos biztosításának megfelelő ideig kaphat táppénzt. A biztosítás időtartamától függetlenül jár táppénz annak, aki

– 18 éves kora előtt válik keresőképtelenné, vagy

– az iskolai tanulmányainak befejezését követő 180 napon belül biztosítottá válik, és keresőképtelenségének bekövetkezéséig megszakítás nélkül biztosított.²¹⁵

– Ha valaki egy éven belül már részesült táppénzben, akkor annak időtartamát a folyósítás időtartamába be kell számítani.²¹⁶

Összege:²¹⁷ a keresőképtelenséget megelőzően elért kereset napi átlaga alapján kell megállapítani:

– a napi átlagkereset 65 százaléka, ha az illető 180 napnál rövidebb ideig volt biztosított,

– a napi átlagkereset 75 százaléka, ha 180 napnál hosszabb ideig volt biztosított.

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

Jogosult:²¹⁸ aki a biztosítás időtartama alatt vagy annak megszűnését követő első, második, harmadik napon keresőképtelenné válik.

Nem jogosult az, aki a 4 százalékos egészségbiztosítási járulék fizetésére nem kötelezett.

Időtartama: a keresőképtelenség ideje, de legfeljebb egy év.²¹⁹

Az, aki keresőképtelenségét közvetlenül megelőzően egy, a táppénzfolyósítás idejének meghosszabbítása esetén két évnél rövidebb ideig volt folyamatosan biztosított, táppénzt csak a folyamatos biztosításnak megfelelő időn át kaphat.

Biztosítása időtartamától függetlenül jár táppénz annak, aki

– 18 éves kora előtt válik keresőképtelenné, vagy

– iskolai tanulmányainak megszűnését követő 180 napon belül válik biztosítottá, és keresőképtelenségének bekövetkeztéig folyamatosan biztosított.

Aki a keresőképtelenségét megelőzően nem volt egy évig folyamatosan biztosított, csak folyamatos biztosításának megfelelő ideig kaphat táppénzt. A biztosítás időtartamától függetlenül jár táppénz annak, aki

– 18 éves kora előtt válik keresőképtelenné, vagy

– az iskolai tanulmányainak befejezését követő 180 napon belül biztosítottá válik, és keresőképtelenségének bekövetkezéséig megszakítás nélkül biztosított.²²⁰

Ha a biztosított a keresőképtelenség bekövetkezését megelőző egy éven belül már táppénzben részesült, ennek időtartamát a új táppénz folyósításának időtartamába be kell számítani.²²¹

Összege: a keresőképtelenséget megelőző egy évben elért kereset napi átlaga alapján kell megállapítani:

– a napi átlagkereset 65 százaléka, ha az illető 180 napnál rövidebb ideig volt biztosított,

– a napi átlagkereset 75 százaléka, ha 180 napnál hosszabb ideig volt biztosított.²²²

A napi átlagkereset figyelembe vehető maximális összege 2500 Ft.²²³

Finanszírozás: az Egészségbiztosítási Alap.

1995. december 31.

Jogosultság, időtartam és a finanszírozás módja változatlan.

Összege: folyamatos, kétévi biztosítási idő esetén a napi átlagkereset 70 százaléka;

– ennél rövidebb biztosítási idő esetén a napi átlagkereset 60 százaléka.²²⁴

4.1.3 Baleseti ellátások

Baleseti ellátás üzemi baleset vagy foglalkozási betegség esetén jár.²²⁵ A jogosultat egyszerre csak egy baleseti nyugellátás illeti meg. Ha többre jogosult, akkor ezek közül választhat.²²⁶

1990. május 2.

4.1.3.1 Saját jogú baleseti nyugellátások

4.1.3.1.1 BALESETI JÁRADÉK

Jogosult: akinek munkaképessége üzemi baleset következtében több mint 15 százalékkal csökkent, de baleseti rokkantsági nyugdíj nem illeti meg.²²⁷

Időtartama: két év, ha a munkaképesség csökkenése kisebb, mint 25 százalék;

– a munkaképesség-csökkenés időtartamára korlátozás nélkül jár, ha a munkaképesség csökkenése nagyobb, mint 25 százalék.²²⁸

Összege: a balesetet közvetlenül megelőző egy éven belül elért átlagkereset havi átlaga alapján kell megállapítani. A munkaképesség-csökkenés fokának függvénye.²²⁹

Ha a munkaképesség csökkenése 16–25 százalék között van, akkor a baleseti járadék összege a balesetet közvetlenül megelőző egy éven belül elért havi átlagkereset 8 százaléka,

– 26–35 százalék között 10 százaléka,

– 36–49 százalék között 15 százaléka,

– 50–66 százalék között 30 százaléka.²³⁰

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

4.1.3.1.2 BALESETI ROKKANTSÁGI NYUGDÍJ

Jogosult: aki munkaképességét túlnyomóan üzemi baleset következtében 67 százalékban elvesztette, és rendszeresen nem dolgozik, vagy keresete lényegesen kevesebb, mint a megrokkánás előtt volt.²³¹

Mértéke: a rokkantság fokától és a szolgálati idő tartamától függ:

– aki munkaképességét elvesztette, de nem teljesen munkaképtelen (III. rokkantsági csoport), annak a havi átlagkereset 60 százaléka;

– aki teljesen munkaképtelen, de mások gondozására nem szorul (II. rokkantsági csoport), annak a havi átlagkereset 65 százaléka;

– aki teljesen munkaképtelen, és mások gondozására szorul (I. rokkantsági csoport), annak a havi átlagkereset 70 százaléka.²³²

Összege a szolgálati idő minden egy éve után a havi átlagkereset 1 százalékaival emelkedik, azonban az átlagkeresetnél több nem lehet.²³³

A havi átlagkereset megállapításánál a baleseti járadékra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.²³⁴

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

4.1.3.2 Baleseti táppénz

Jogosult: aki üzemi baleset következtében keresőképtelenné vált.²³⁵

Időtartam: mindaddig jár, amíg a sérült az üzemi baleset következtében keresőképtelen.²³⁶

Összege: a táppénzre vonatkozó rendelkezések érvényesek.²³⁷

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

4.1.3.1 Saját jogú baleseti nyugellátások

A jogosultság, az időtartam és az összeg változatlan.

Finanszírozás: a nyugdíjkorhatár betöltéséig az Egészségbiztosítási Alap, azt követően a Nyugdíjbiztosítási Alap.

4.1.3.2 Baleseti táppénz

Jogosultság: aki üzemi baleset következtében keresőképtelenné vált.²³⁸ Nem jogosult az ellátásra, aki ugyanazon üzemi balesetből kifolyólag baleseti rokkantsági nyugdíjban részesül.²³⁹

Időtartam: változatlan.

Összege: napi összege megegyezik a táppénz alapját képező napi átlagkereset összegével.²⁴⁰

Finanszírozás: az Egészségbiztosítási Alap.

4.1.3.3 Baleseti egészségügyi szolgáltatás

Baleseti egészségügyi ellátás keretében a balesettel összefüggésben igénybe vett gyógyszer, gyógyászati segédeszköz, fogszabályozó, valamint gyógyfürdő ellátás árához és az utazási költségekhez 100 százalékos társadalombiztosítási támogatás jár.²⁴¹

1995. december 31.

4.1.3.1 Saját jogú baleseti nyugellátások. Változatlan.

4.1.3.2 Baleseti táppénz

A jogosultság, az ellátás összege és a finanszírozás módja változatlan.

Időtartama: a keresőképtelenség időtartama, de legfeljebb egy év.²⁴²

4.1.3.3 Baleseti egészségügyi szolgáltatás. Változatlan.

4.2. Nem állami (nonprofit) egészségbiztosítási rendszer Magyarországon 1994-ig nem működhetett sem egészségügyi, sem szociális területen. Az 1993. évi XCVI. törvény (december 6.) teremtette meg a jogi alapjait az önkéntes egészségbiztosítási pénztárak létrehozásának.

1995. március 12.

Az intézmény elnevezése: egészségpénztár.

Tulajdonos: a közgyűlés, melynek tagjai a pénztártagok.

Pénztártag csak természetes személy lehet.²⁴³ A pénztár alapításához legalább 15 személy részvétele szükséges.²⁴⁴

Irányító: a közgyűlés által a tagjai közül megválasztott igazgatótanács.²⁴⁵

A működés elvei:

– kölcsönösség: a pénztártagok közösen teremtik meg a szolgáltatások fedezetét, a pénztárak szolgáltatásaira jogosultakat az igénybevétel szempontjából azonos jogok illetik meg;

– önkéntesség;

– függetlenség;

– szolidaritás: a pénztártagok egységes elvek alapján megállapított tagdíjat fizetnek, mely a nem kárányos tehermegosztás alapján független az egyéni kockázat mértékétől;

– társulási elv;

– nonprofit elv: a gazdálkodás eredményét csak az alaptevékenység érdekében használhatja fel.²⁴⁶

Finanszírozás.

A pénztár a szolgáltatásait rendszeres tagdíjbefizetésekből és egyéb bevételekből a közgyűlés által elfogadott pénzügyi terv alapján szervezi és finanszírozza.²⁴⁷ A tagdíjat fizetheti a munkáltató, a munkavállaló vagy mindkettő.

A munkavállalói tagdíj lehet egységes vagy jövedelemarányos.²⁴⁸

A munkáltatói hozzájárulás minden alkalmazottra nézve azonos mértékű, azonos összegű vagy az alkalmazott keresetének azonos százaléka.²⁴⁹

A pénztár tagjai részére egyéni számlát vezet.²⁵⁰

A pénztár az alapszabályban meghatározott módon gazdálkodási tevékenységet folytathat.²⁵¹

A pénztár tartozásaiért vagyonával felel.²⁵²

Szolgáltatások: közösségi és egyéni egészségvédelmi programok szervezése és finanszírozása,

– az alapellátáson felüli egészségügyi szolgáltatások szervezése és finanszírozása,

– az egészségügyi szakellátáson belüli kiegészítő ellátások szervezése és finanszírozása,

– területi, valamint a munkahelyi és szakmai egészségpénztárak vállalhatják az egészségügyi alapellátáson felüli kiegészítő ellátások szervezését és finanszírozását.²⁵³

Az alapszabálynak tartalmaznia kell – többek között – a szolgáltatások pontos körét, az igénybevétel feltételeit, a szolgáltatások, illetve az azokra való várakozás időtartamát.²⁵⁴

Az egészségpénztár egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézményt csak törvényi felhatalmazással működtethet.²⁵⁵

Az egészségpénztár tagjai részére pénzbeli szolgáltatást nem nyújthat.²⁵⁶

Adózási szabályok.

A munkáltatói hozzájárulás költségként könyvelhető el.

A munkáltató által befizetett összeg nem képez társadalombiztosítási alapot a munkavállaló személyi jellegű kifizetéseinek 25 százalékáig, de legfeljebb évi 100 ezer forintig.²⁵⁷

1995. december 31.

Változatlan.

4.3 Megváltozott munkaképességű és vak személyek támogatása

1990. május 2.

4.3.1 Vakok rendszeres szociális segélye

Jogosult: munkaképtelen, 18. életévét betöltött vak személy, aki nem képes saját életfenntartását biztosítani, és nincs tartásra kötelezhető hozzátartozója.²⁵⁸

Összege: teljes, ha az igénylőnek semmilyen jövedelme nincs;²⁵⁹

– részösszeg, ha valakinek kisebb összegű havi jövedelme van. Ez esetben a segély összege a teljes összegű segély és a havi jövedelem közötti különbséggel egyenlő.²⁶⁰

Folyósítás: a helyi tanács illetékes szerve.²⁶¹

4.3.2 Vakok személyi járadéka

Jogosult: 18. életévét betöltött vak személy,²⁶²

– 18 éven aluli vak személy, ha intézeti elhelyezése és oktatása nem megoldható,²⁶³

– az a kisipari, magánkereskedői, házi- vagy magánipari tevékenységet folytató vak személy, akinek szociális helyzete, egészségi állapota vagy családi körülményei azt indokolják,²⁶⁴

– vak személy, aki látását tartósan (egy év) vagy véglegesen elveszítette.²⁶⁵

Mértéke: jogszabályban meghatározott fix összeg, mely évente meghatározott százalékkal emelkedik.²⁶⁶ Az intézetben elhelyezett vak személy létfenntartásához szükséges támogatást az állam biztosítja.²⁶⁷

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

4.3.3 Rokkantsági járadék

Jogosult: aki 25. életéve betöltése előtt teljesen munkaképtelenné válik, és nyugellátásban, baleseti nyugellátásban nem részesül.²⁶⁸ A 18. életév betöltésétől jár.²⁶⁹

Összege: fix, jogszabály állapítja meg.²⁷⁰

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

4.3.4 Rokkantsági nyugdíj

Jogosult: aki munkaképességét 67 százalékban elveszítette, és állapotában egy évig nem várható javulás,

– a szükséges szolgálati időt megszerezte, és

– rendszeresen nem dolgozik, vagy keresete lényegesen kevesebb a megrokkulás előtti kereseténél.²⁷¹

A szükséges szolgálati időt a megrokkulás időpontjában betöltött életkor függvényében jogszabály határozza meg.²⁷²

Összege: a megrokkulás időpontjában betöltött életkortól, a nyugdíj megállapításáig szerzett szolgálati idő tartamától és a rokkantság fokától függ.²⁷³

A kormány jogszabályban állapítja meg, de nem lehet kevesebb

– a III. rokkantsági csoport esetében a havi átlagkereset 33 százalékánál,

– a II. rokkantsági csoport esetében a havi átlagkereset 38 százalékánál,

– az I. rokkantsági csoport esetében a havi átlagkereset 41 százalékánál.²⁷⁴

A rokkantsági nyugdíj alapját képező havi átlagkereset megállapításánál az öregségi nyugdíjra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.²⁷⁵

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

4.3.1 Vakok rendszeres szociális segélye. Változatlan.²⁷⁶

4.3.2 Vakok személyi járadéka

Jogosultság: változatlan.

Mértéke: egyösszegű, jogszabály által meghatározott. Ha az illető személy vakok rendszeres szociális segélyére és vakok személyi járadékára is jogosult, mindkét ellátást meg kell állapítani részére.²⁷⁷

Folyósítás: Nyugdíjfolyósító Igazgatóság.²⁷⁸

4.3.3 Rokkantsági járadék

A jogosultság és az ellátás összege változatlan.

Finanszírozás: a központi költségvetés

4.3.4 Rokkantsági nyugdíj

Jogosult: aki munkaképességét 67 százalékban elveszítette, és állapotában egy évig nem várható javulás,

– a szükséges szolgálati időt megszerezte, és

– rendszeresen nem dolgozik, vagy keresete lényegesen kevesebb a megrokkánás előtti kereseténél.

A szükséges szolgálati időt a megrokkánás időpontjában betöltött életkor függvényében jogszabály határozza meg. Aki az iskolai tanulmányai megszűnését követő 180 napon belül szolgálati időt szerzett, és huszonkét éves kora előtt megrokkán, tekintet nélkül szolgálati idejének tartamára, jogosult rokkantsági nyugdíjra.²⁷⁹

Összege: változatlan.

Finanszírozás: a nyugdíjkorhatár betöltéséig az Egészségbiztosítási Alap, azt követően a Nyugdíjbiztosítási Alap.

4.3.5 Mozgáskorlátozottak közlekedési támogatása

Jogosult: mozgáskorlátozott magyar állampolgár.²⁸⁰

Formái:²⁸¹

súlyosan mozgáskorlátozottak részére (súlyosan mozgáskorlátozott az a személy, aki tömegközlekedési eszközt nem tud igénybe venni²⁸²):

– személygépkocsi szerzési támogatás;

– személygépkocsi átalakítási támogatás;

– közlekedési támogatás;

– gépjármű-fenntartási támogatás;²⁸³

– parkolási engedély;

mozgáskorlátozottak részére (mozgáskorlátozott, aki tömegközlekedési eszközt csak nehézségek árán tud igénybe venni, illetve hosszabb gyaloglásra képtelen²⁸⁴):

– parkolási engedély.²⁸⁵

Finanszírozás: a központi költségvetés.²⁸⁶ A támogatások az illetékes települési önkormányzat jegyzőjéhez nyújthatók be,²⁸⁷ aki a jogosultságról – jogszabályban meghatározott feltételek mellett – dönt, és az ellátást folyósítja.²⁸⁸

4.3.5.1 Személygépkocsi szerzési támogatás

Jogosult:

– akinek háztartásában az egy főre jutó, nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének két és félszeresét,²⁸⁹

– aki vezetői engedéllyel nem rendelkezik, de szállítását vele legalább egy éve közös háztartásban élő házastársa vagy szülője vállalja, és háztartásában az egy főre jutó, nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének két és félszeresét,²⁹⁰

– aki a háztartásában élő 3–18 év közötti, súlyosan mozgáskorlátozott gyermeke szállítását vállalja, ha az a gyermek intézményi ellátása, gyógykezelése vagy tanulmányainak folytatása miatt indokolt.²⁹¹

Összege: a vételár 60 százaléka, de legfeljebb 240 000 Ft.

Ötévenként egyszer adható.²⁹²

4.3.5.2 Átalakítási támogatás

Jogosult:

- akinek háztartásában az egy főre jutó, nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének két és félszeresét,²⁹³
- az a nem mozgáskorlátozott személy, akinek az átalakításra házastársa vagy a vele egy háztartásban élő gyermeke szállítása céljából van szüksége, és családjában az egy főre jutó, nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének két és félszeresét.²⁹⁴

Összege: maximált, jogszabály által meghatározott összeg. Ötévente egyszer adható.²⁹⁵

4.3.5.3 Közlekedési támogatás

Jogosult: akinek családjában az egy főre jutó, nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének két és félszeresét.²⁹⁶

Összege: jogszabály által meghatározott éves, fix összeg.

Az igénybe vevő életkora szerint differenciált.²⁹⁷

4.3.5.4 Gépjármű-fenntartási támogatás

Jogosult:

- aki jogszabályban meghatározott paraméterekkel rendelkező gépkocsi tulajdonosa, és családjában az egy főre jutó, nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének két és félszeresét,²⁹⁸

- aki a fenti feltételeken túl a vele legalább egy éve közös háztartásban élő súlyos mozgáskorlátozott házastársa vagy egyévesnél idősebb korú gyermeke személygépkocsival történő szállítását vállalja.²⁹⁹

Összege: jogszabályban meghatározott, fix.³⁰⁰

4.3.5.5 Parkolási engedély

Az 1/1975. (II.15.) KPM-BM együttes rendelettel (KRESZ) meghatározott kedvezmények igénybevételére jogosít.³⁰¹

1995. december 31.

Változatlan.

4.4 Megváltozott munkaképességűek rehabilitációs foglalkoztatása és szociális ellátása

1990. május 2.

A megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatása annak a munkáltatónak a feladata, akinél a dolgozó munkaképességének megváltozásakor munkaviszonyban állt. Ilyen esetben a munkáltató kötelessége megfelelő munkakör biztosítása a dolgozó részére, szükség esetén betanítás vagy szakképzés.³⁰²

Ha a munkáltató, igazolható módon, nem tudja foglalkoztatni a megváltozott munkaképességű dolgozót, annak foglalkoztatását a tanács biztosítja.³⁰³

Amennyiben a dolgozó a munkáltató, illetve a tanács által felkínált munkahelyet elfogadja, jogosult lesz kereset-, illetve jövedelemkiegészítésre. Ha foglalkoztatása megoldhatatlan, részére átmeneti vagy rendszeres szociális járadékot kell biztosítani.³⁰⁴

A megváltozott munkaképességű dolgozót munkahelyén jogszabályban meghatározott munkajogi kedvezmények illetik meg.³⁰⁵

4.4.1 A megváltozott munkaképességű dolgozó szociális ellátása rehabilitációs foglalkoztatás esetén

Ha a megváltozott munkaképességű dolgozó eredeti munkakörében nem foglalkoztatható, őt keresetkiegészítés, átmeneti keresetkiegészítés, jövedelemkiegészítés, átmeneti jövedelemkiegészítés illeti meg.³⁰⁶ Az ellátásokat a társadalombiztosítás folyósítja.³⁰⁷

4.4.1.1 Keresetkiegészítés

Jogosult: akit rehabilitálása érdekében más munkakörbe helyeznek, betanítanak, vagy szakképesítésben részesítenek.³⁰⁸

Összege és időtartama: a munkaképesség megváltozásának okától, mértékétől és a dolgozó eredeti munkakörétől függ, és jogszabály állapítja meg. Fix összegű.³⁰⁹

A keresetkiegészítés módja: az új munkakörben elért keresetet a korábbi átlagkereset egy meghatározott százalékáig egészítik ki.³¹⁰

4.4.1.2 Átmeneti keresetkiegészítés³¹¹

Jogosult: aki keresetkiegészítésre nem jogosult, és a munkáltató által felkínált munkahelyet elfogadja.

Időtartama: az új munkakör elfoglalásának napjától, amíg az eredeti munkakör szerinti táppénz járna.

Összege: az eredeti és a jelenlegi munkahelyen elért átlagkeresetek különbsége.

4.4.1.3 A megváltozott munkaképességű dolgozókat foglalkoztató munkáltatók pénzügyi támogatása (dotáció)³¹²

Jogosult: aki megváltozott munkaképességű dolgozókat foglalkoztat.

Mértéke: a megváltozott munkaképességű dolgozó részére kifizetett munkabér 35 százaléka.

4.4.2 Megváltozott munkaképességű dolgozók szociális ellátása rehabilitációs munkahely hiányában

A nem rehabilitálható, megváltozott munkaképességű dolgozó rendszeres pénzbeli ellátásra jogosult.³¹³

Ennek fajtái:

- átmeneti járadék,
- rendszeres szociális járadék.³¹⁴

Az ellátásokat a Társadalombiztosítási Főigazgatóság folyósítja.

4.4.2.1 Átmeneti járadék

Jogosult:

– aki öregségi, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjra, öregségi vagy munkaképtelenségi járadékra, növelt összegű öregségi, illetve munkaképtelenségi járadékra nem jogosult,³¹⁵

- az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel rendelkezik,
- az öregségi nyugdíjkorhatárt öt éven belül eléri, és

- munkaképessége legalább 50 százalékban megváltozott.³¹⁶
- Időtartama: az öregségi nyugdíjkorhatár betöltéséig.³¹⁷
- Összege: a várható öregségi nyugdíj összegének 75 százaléka.³¹⁸

4.4.2.2 Rendszeres szociális járadék

Jogosult:

- aki öregségi, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjra, öregségi vagy munkaképtelenségi járadékra, növelt összegű öregségi, illetve munkaképtelenségi járadékra nem jogosult,³¹⁹
 - az átmeneti járadékhoz szükséges feltételekkel nem rendelkezik, de
 - a rokkantsági nyugdíjhoz életkora szerint szükséges szolgálati idő felével rendelkezik, és munkaképességének megváltozása eléri az 50 százalékot.³²⁰
- Összege: fix, jogszabály állapítja meg.³²¹

1995. március 12.

A megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatása annak a munkáltatónak a feladata, akinél a dolgozó munkaképességének megváltozásakor munkaviszonyban állt. Ilyen esetben a munkáltató kötelessége megfelelő munkakör biztosítása a dolgozó részére, szükség esetén betanítás vagy szakképzés.³²²

Ha a munkáltató, igazolható módon, nem tudja foglalkoztatni a megváltozott munkaképességű dolgozót, annak foglalkoztatását az ún. rehabilitációs bizottság biztosítja.³²³

Amennyiben a dolgozó a munkáltató, illetve a rehabilitációs bizottság által felkínált munkahelyet elfogadja, jogosult lesz kereset-, illetve jövedelemkiegészítésre. Ha foglalkoztatása megoldhatatlan, részére átmeneti vagy rendszeres szociális járadékot kell biztosítani.³²⁴

A munkahely hiányában nem rehabilitálható és munkanélküli ellátásban nem részesülő bányász dolgozót egészségkárosodási járadék illeti meg.³²⁵

A megváltozott munkaképességű dolgozót munkahelyén jogszabályban meghatározott munkajogi kedvezmények illetik meg.³²⁶

4.4.1 A megváltozott munkaképességű dolgozó szociális ellátása rehabilitációs foglalkoztatás esetén

Az ellátásokat a központi költségvetés finanszírozza, és a társadalombiztosítás folyósítja.³²⁷

4.4.1.1 Keresetkiegészítés

Jogosult: akit rehabilitálása érdekében más munkakörbe helyeznek, betanítanak, vagy szakképesítésben részesítenek.³²⁸

Összege és időtartama: a munkaképesség megváltozásának okától, mértékétől és a dolgozó eredeti munkakörétől függ, és jogszabály állapítja meg. Fix összegű.

A legalább 36 százalékos munkaképesség-változást elszenvedő bányász, ha bányamunkára való alkalmatlansága miatt más munkakörbe vagy munkahelyre helyezik át, és jogszabályban meghatározott idejű bányamunkát végzett, keresetkiegészítésre időbeli korlátozás nélkül jogosult.³²⁹

A keresetkiegészítés módja: az új munkakörben elért keresetet a korábbi átlagkereset egy meghatározott százalékáig egészítik ki.³³⁰

4.4.1.2 Átmeneti keresetkiegészítés. Változatlan.³³¹

4.4.1.3 A munkáltatók rehabilitációs tevékenységét segítő támogatás (dotáció)

Jogosultak: a rehabilitációs hozzájárulás fizetésére³³² kötelezett gazdálkodó szervezetek.

Mértéke: a megváltozott munkaképességű dolgozó munkabérének 35 százaléka.³³³ Az adókedvezményre jogosító tevékenységet folytató szervezetek, valamint a szociális foglalkoztatók körében a dotáció mértéke a megváltozott munkaképességű dolgozó munkabérének 45 százaléka.³³⁴

Finanszírozás: a Rehabilitációs Alap (elkülönített állami pénzalap).³³⁵

4.4.2 Megváltozott munkaképességű dolgozók szociális ellátása rehabilitációs munkahely hiányában

A nem rehabilitálható, megváltozott munkaképességű dolgozó rendszeres pénzbeli ellátásra jogosult.³³⁶

Ennek fajtái:

- átmeneti járadék,
 - rendszeres szociális járadék,
 - bányász dolgozók egészségkárosodási járadéka.³³⁷
- Az ellátásokat a Nyugdíjfolyósító Igazgatóság folyósítja.³³⁸

4.4.2.1 Átmeneti járadék

Jogosult:

– aki öregségi, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjra, öregségi vagy munkaképtelenségi járadékra, növelt összegű öregségi, illetve munkaképtelenségi járadékra nem jogosult,³³⁹

- az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel rendelkezik,
- az öregségi nyugdíjkorhatárt öt éven belül eléri, és
- munkaképessége legalább 50 százalékban megváltozott,³⁴⁰
- munkanélküli ellátásban, keresetkiegészítésben, állandó özvegyi nyugdíjban, táppénzben, baleseti táppénzben és GYED-ben nem részesül.³⁴¹

Időtartama és összege nem változott.

4.4.2.2 Rendszeres szociális járadék

Jogosult:

– aki öregségi, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjra, öregségi vagy munkaképtelenségi járadékra, növelt összegű öregségi, illetve munkaképtelenségi járadékra nem jogosult,³⁴²

- az átmeneti járadékhoz szükséges feltételekkel nem rendelkezik, de
- a rokkantsági nyugdíjhoz életkora szerint szükséges szolgálati idő felével rendelkezik, és munkaképességének megváltozása eléri az 50 százalékot,³⁴³
- munkanélküli ellátásban, keresetkiegészítésben, állandó özvegyi nyugdíjban, táppénzben, baleseti táppénzben és GYED-ben nem részesül.³⁴⁴

Összege nem változott.

4.4.2.3 Bányász dolgozók egészségkárosodási járadéka³⁴⁵

Jogosult:

- aki jogszabályban meghatározott ideig földalatti bányamunkát végzett,
- munkaképességének megváltozása legalább 36 százalék,

– munkaviszonya megszűnését megelőzően rehabilitációs munkakörben dolgozott,

– munkanélküli ellátásban, keresetkiegészítésben, özvegyi nyugdíjban, táppénzben, baleseti táppénzben és GYED-ben nem részesül.

Mértéke: jogszabályban meghatározott munkakörben elért átlagkereset 50 százaléka.

1995. december 31.

Változatlan.

4.5 Testi és értelmi fogyatékosok intézményi ellátása

1990. május 2.

Szociális otthonok:

- elmebetegek szociális otthona,
- egyéb szakosított szociális otthon.³⁴⁶

Szociális intézetek:

- mozgásfogyatékosok szociális intézete,
- értelmi fogyatékosok szociális foglalkoztató intézete.³⁴⁷

1995. március 12.

Ápolást, gondozást nyújtó intézmények:

- pszichiátriai betegek otthona,
- fogyatékosok otthona.³⁴⁸

Rehabilitációs intézmények:

- pszichiátriai, illetve szenvedélybetegek rehabilitációs intézménye,
- fogyatékosok rehabilitációs intézménye.³⁴⁹

Nappali ellátást nyújtó intézmények:

- fogyatékosok nappali intézménye,
- szenvedélybetegek nappali intézménye.³⁵⁰

Átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények:³⁵¹

- fogyatékosok gondozóháza.³⁵²

1995. december 31.

Változatlan.

5. Szegénység

Ennek a fejezetnek az összeállítása okozta a legtöbb problémát. Az jóléti ellátások tekintélyes része valamilyen formában az egyén vagy a család anyagi helyzetének javítását célozza akár pénzbeni, akár természetbeni juttatások formájában. Azokat az ellátásokat soroltam ehhez a fejezethez, melyek elsődleges jogosultsági kritériumát a család jövedelmi helyzete jelenti. A jövedelmi helyzet mint jogosultsági kritérium más ellátásoknál is előfordul, ám azok ugyanakkor egyértelműen hozzákapcsolhatók valamelyik nagy – a tanulmány által definiált – problémacsoporthoz.

Az önszegélyező pénztárak szolgáltatásai szinte mindegyik fejezet problémáira kínálnak valamilyen megoldást, ezért a pénztárnak ehhez a fejezethez sorolása a lehetséges alternatívák közül a legmegfelelőbbnek tűnt.

5.1 Pénzbeni és természetbeni ellátások

1990. május 2.

5.1.1 Rendszeres szociális segély

Jogosult: az a munkaképtelen, illetve rokkant személy, akinek havi jövedelme nem haladja meg az özvegyi nyugdíj legkisebb összegét. Egészségi állapotától függetlenül munkaképtelennek kell tekinteni a 65 évesnél idősebb nőt és a 70 évesnél idősebb férfit.³⁵³

Összege: a segélyezett szociális helyzetének és egészségi állapotának függvényében kerül megállapításra. Nem lehet nagyobb az özvegyi nyugdíj legkisebb összegénél.³⁵⁴

Részsegély adható, ha az igénylő rendelkezik kisebb havi jövedelemmel. Ekkor a részsegély összege megegyezik a havi jövedelem és az özvegyi nyugdíj legkisebb összege közötti különbséggel.³⁵⁵

Kiegészítő segély adható, ha az igénylőnek eltartásra szoruló családtagja van a háztartásában. Összege nem haladhatja meg az özvegyi nyugdíj legkisebb összegének felét.³⁵⁶

Finanszírozás: a helyi tanács.

5.1.2 Rendszeres nevelési segély

Jogosult: akinek háztartásában az egy főre jutó havi nettó jövedelem nem éri el a legmagasabb összegű saját jogú nyugdíjminimumot.³⁵⁷

Összege: a gyámhatóság állapítja meg. Természetben is nyújtható.

Finanszírozás: a helyi tanács. A tanács központi forrásból kiegészítheti.

5.1.3 Rendkívüli nevelési segély

Jogosult: aki kiskorú gyermeke részére a szükséges ellátást időszakosan nem képes biztosítani. Eseti jelleggel nyújtható.³⁵⁸

Összege: a gyámhatóság állapítja meg. Természetben is nyújtható.

Finanszírozás: a helyi tanács.

A tanács központi forrásból kiegészítheti.

5.1.4 Ápolási díj

Jogosult: önmaga ellátására képtelen, állandó és tartós felügyeletre szoruló személyt ápoló hozzátartozó, vagy az ápolást szerződés alapján ellátó személy

– ha az ápolott fogyatékosága vagy betegsége miatt oktatási-nevelési intézményt nem látogathat, és szociális intézményben nincs elhelyezve, vagy

– ha az ápolott kereső foglalkozást nem tud folytatni.³⁵⁹

Méltányossági alapon jogosult lehet az, aki nyugdíjkorhatáron felüli, állandó és tartós felügyeletre, ápolásra és gondozásra szoruló személyt lát el (idős személy ápolási díja).³⁶⁰

Különlegesen indokolt esetben jogosult lehet az, aki 18. életévét betöltött, de a nyugdíjkorhatárt még el nem ért, tartósan beteg, ápolásra és gondozásra szoruló személyt lát el (18. életévét betöltött tartósan beteg személy ápolási díja).³⁶¹

Időtartama: a gyermek kétéves korától kezdődően

– súlyos fogyatékoság esetén életkortól független,

– tartós betegség esetén a 18. életév betöltéséig.³⁶²

Összege: a mindenkor legalacsonyabb munkabérrel egyenlő.³⁶³

– Idős személy ápolási díja és a 18. életévét betöltött, tartósan beteg személy ápolási díja esetében az összeg nem lehet alacsonyabb a házi gondozás keretében adható tiszteletdíj legmagasabb összegénél, és nem haladhatja meg a mindenkori minimálbér értékét.³⁶⁴

Folyósítás: a helyi tanács illetékes szerve egy szakmai bizottság véleménye alapján.³⁶⁵

Finanszírozás: a helyi tanács.

5.1.5 Közgyógyellátás

Jogosult: aki a jogszabály által tételesen felsoroltak körébe tartozik, amennyiben betegségi biztosítás szolgáltatásaira nem jogosult. A jogosultság kiterjed az illető házastársára (élettársára) és kiskorú gyermekére.³⁶⁶

A jogosultságot a lakóhely szerinti megyei városi, városi vagy (fővárosi) kerületi tanács illetékes végrehajtási szerve bírálja el.³⁶⁷

Időtartama: meghatározott idejű, de legfeljebb egy évre szól.³⁶⁸

A költségek viselése:

– a közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkező részére ingyenes orvosi ellátást az állami egészségügyi szolgálat biztosít;

– gyógyszerek, gyógyfürdőjegyek, gyógyászati segédeszközök árát, valamint ez utóbbiak javítási költségeit az SZTK téríti meg;

– az ingyenes kórházi ápolás költségeit a központi költségvetés téríti meg.³⁶⁹

1995. március 12.

5.1.1 Rendszeres szociális segély

Jogosult: az a munkaképtelen, illetve rokkant személy, akinek jövedelme megélhetését nem biztosítja. A megélhetése különösen annak nem biztosított, akinek jövedelme a mindenkori özvegyi nyugdíj legkisebb összegét nem éri el.³⁷⁰

Egészségi állapotától függetlenül munkaképtelennek kell tekinteni a 65 évesnél idősebb nőt és a 70 évesnél idősebb férfit.³⁷¹

Összege: a támogatásra szoruló személy szociális helyzetéhez és állapotához mérten kell megállapítani.³⁷²

Finanszírozás: a helyi önkormányzat.

5.1.2 Rendszeres nevelési segély³⁷³

5.1.3 Rendkívüli nevelési segély³⁷⁴

5.1.4 Lakásfenntartási támogatás

Jogosult:³⁷⁵ aki a településen elismert lakásnagyságnál kisebb lakásban lakik. Konkrét feltételeit a helyi önkormányzat állapítja meg. Folyósítása különösen indokolt, ha a lakásfenntartás költségei meghaladják a háztartásban élők összjövedelmének 35 százalékát, és az egy főre jutó nettó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének kétszeresét.

A lakásfenntartási kiadások körében indokolt figyelembe venni a lakbért vagy az albérlési díjat, a lakáscélú pénzintézeti kölcsön törlesztőrészletét, a fűtés díját, illetve költségeit, valamint az önkormányzati rendeletben meghatározott mértékig a villanyáram, a víz- és gázfogyasztás költségeit.

Összege: a helyi önkormányzat állapítja meg.

Biztosítania kell a lakhatás feltételeit.³⁷⁶ Folyósítása egy évre történik.³⁷⁷

Finanszírozás: a helyi önkormányzat.

5.1.5 Ápolási díj

Jogosult: az a hozzátartozó, aki önmaga ellátására képtelen, állandó és tartós felügyeletre szoruló, 2 évesnél idősebb beteg vagy fogyatékos személy ápolását, gondozását végzi.³⁷⁸

Összege: a helyi önkormányzat állapítja meg, de nem lehet kevesebb a mindenkori öregségi nyugdíj legkisebb összegénél.³⁷⁹

Ha a gondozott, tartósan beteg személy betöltötte 18. életévét, az összeg nem lehet kevesebb az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 60 százalékánál.³⁸⁰

Finanszírozás: a helyi önkormányzat.

5.1.6 Átmeneti segély³⁸¹

Jogosult: aki létfenntartását veszélyeztető, rendkívüli élethelyzetbe került. Alkalmanként vagy havi rendszerességgel adható.

Összege: a helyi önkormányzat állapítja meg. Formája kamatmentes kölcsön is lehet.

Finanszírozás: a helyi önkormányzat.

5.1.7 Közgyógyellátás

A közgyógyellátási igazolvány tulajdonosa térítésmentesen juthat hozzá a társadalombiztosítás által támogatott gyógyszerekhez, gyógyászati segédeszközökhöz, valamint a járóbeteg-ellátás keretében nyújtott fizioterápiás kezeléshez.³⁸²

A jogszabály tételesen felsorolja azokat a csoportokat, amelyek alanyi jogon juthatnak közgyógyellátási igazolványhoz.³⁸³ Ennek forrása a központi költségvetés. A helyi önkormányzatnak jogában áll – rászorultsági elv alapján – másoknak is kiállítani ilyen igazolványt.³⁸⁴ Az így kiállított igazolvány után az önkormányzat – az érvényes öregségi nyugdíjminimum 75 százalékának megfelelő – térítést fizet az Egészségbiztosítási Pénztárnak, egy évi időtartamra.³⁸⁵

1995. december 31.

5.1.1 Rendszeres szociális segély. Változatlan.

5.1.2 Rendszeres nevelési segély. Változatlan.

5.1.3 Rendkívüli nevelési segély. Változatlan.

5.1.4 Lakásfenntartási támogatás. Változatlan.

5.1.5 Ápolási díj. Változatlan.

5.1.6 Átmeneti segély

Jogosult:³⁸⁶ aki létfenntartását veszélyeztető, rendkívüli élethelyzetbe került. Alkalmanként vagy havi rendszerességgel adható.

Az alkalmankénti segély lehet gyógyszer-támogatás, az egészségbiztosítás által nem vagy csak részben támogatott egészségügyi szolgáltatás díja.

A havi rendszerességgel nyújtott átmeneti segély lehet jövedelemkiegészítő támogatás, rendszeres nevelési támogatás vagy más önkormányzati támogatás.

Összege: változatlan.

Finanszírozás: változatlan.

5.1.7 Közgyógyellátás. Változatlan.

5.2 Személyes gondoskodást nyújtó ellátások

1990. május 2. – 1995. március 12.

5.2.1 Nappali melegedő hajléktalanok részére³⁸⁷

A jogszabályban meghatározott önkormányzatok kötelesek létesíteni és fenntartani. Igénybevétele térítésmentes.

5.2.2 Hajléktalanok éjjeli menedékhelye és átmeneti szállása³⁸⁸

A jogszabályban meghatározott önkormányzatok kötelesek létesíteni és fenntartani. Igénybevétele térítésmentes.

1995. december 31.

Változatlan.

5.3 Önszegélyező pénztárak

Az önszegélyező pénztárak a kiegészítő nyugdíjpénztárakhoz és az egészségpénztárakhoz hasonlóan nonprofit jellegű biztosítási intézmények, melyek célja, hogy szolgáltatásai révén tompítsák az egyén vagy a család életében bekövetkező váratlan esemény által okozott jövedelemcsökkenés, jövedelemkiesés negatív hatásait. Ilyen jellegű intézmény 1994-ig nem működhetett Magyarországon. Tevékenységének jogi kereteit az 1993. évi XCVI. törvény teremtette meg.

1995. március 12.

Az intézmény elnevezése: önszegélyező pénztár.

A tulajdonos, az irányító, a finanszírozás és a működés elve megegyezik az egészségpénztár esetében leírtakkal.

Szolgáltatások: munkanélküliek, keresőképtelenek (megváltozott munkaképesség, szülés, beteg gyermek ápolása miatti keresőképtelenség) segélyezése, kiegészítő szociális ellátás, gyógyszer és gyógyászati segédeszközök árának támogatása, gyermeknevelési támogatás, elhalálozás esetén a hátramaradottak támogatása,³⁸⁹ valamint időszaki járadék, mely az alapszabályban meghatározott esetekben, feltételek mellett és időtartamig adható rendszeres pénzbeli juttatás.³⁹⁰

A szolgáltatások meghatározott összegűek vagy jövedelemarányosak lehetnek.³⁹¹

A szolgáltatások kiadásait csak az összes egyéni számla egyidejű, a fennálló egyenleggel arányos megterhelésével lehet biztosítani.³⁹²

Adózási szabályok.

A munkáltatói hozzájárulás költségként könyvelhető el.

A munkáltató által befizetett összeg nem képez társadalombiztosítási alapot a munkavállaló személyi jellegű kifizetéseinek 25 százalékáig, de legfeljebb évi 100 ezer forintig.³⁹³

1995. december 31.

Változatlan.

6. Öregség

Az időskorral együtt járó munkaképesség-csökkenés miatt bekövetkező jövedelempótlás forrása Magyarországon a nyugdíj. 1994-ig nem volt alternatívája az állami nyugdíjbiztosítási rendszernek, vagyis a nyugdíjkorhatárt betöltött személyek számára az egyetlen jövedelemforrás – az esetleges munkavállalás mellett – az állami nyugdíj volt. Az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárakról szóló 1993. évi XCVI. törvény (december 6.) tette lehetővé, hogy a munkavállalók más módon is gondoskodni tudjanak időskori jövedelemkiesésükről.

A magukról részben vagy teljesen gondoskodni képtelen és otthon nem gondozható idős személyek fizikai és mentálhigiénés ellátásáról a helyi vagy megyei önkormányzatok (az első időpontban tanácsok) jogszabályban megfogalmazott módon kötelesek gondoskodni. Ehhez az állami költségvetésből pénzügyi forrás járul.

6.1 Az öregkori jövedelmek alternatív forrásai

6.1.1 Állami nyugdíjrendszer

Az állami nyugdíjbiztosítási rendszer története az egészségbiztosításával megegyező módon alakult (5. fejezet). Az öregségi nyugdíj jogi szabályozását a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény tartalmazza mindhárom időpontban.

1990. május 2.

Az intézmény: a társadalombiztosítás.

Tulajdonos: az állam.

Működtető: a Társadalombiztosítási Főigazgatóság.

A biztosítási rendszer működésének elve: felosztó-kirovó, vagyis a kiadásokat az éppen befizetett járulékokból fedezik.

A rendszer működése során egy időben érvényesül a járulékfizetés és a szolidaritás elve.

Finanszírozás.

Az ellátást a Társadalombiztosítási Alapból (elkülönített állami pénzalap) folyósítják.³⁹⁴

A TB Alap kiadásait és működési költségeit a befizetett járulékokból fedezik. Az Alap hiányát a költségvetés finanszírozza.³⁹⁵

A társadalombiztosítási járuléknak két összetevője van:

– munkáltatói járulék, melyet a munkaadó minden alkalmazottja után fizet, mértéke az alkalmazott bruttó bérének 43 százaléka, és

– munkavállalói járulék, melyet az alkalmazott saját bruttó bére után fizet, mértéke ennek 10 százaléka.³⁹⁶

Jogszabály nem rendelkezik a járulékok megoszlásáról a nyugdíjszerű ellátások és az egészségügyi ellátások között.

Az ellátás neve: öregségi nyugdíj.

Jogosultság: férfi esetén a 60., nő esetében az 55. életév betöltése után (nyugdíjkorhatár), amennyiben az illető rendelkezik 10 év szolgálati idővel.³⁹⁷

Összege: a szolgálati időtől és az átlagkeresettől függ.³⁹⁸

Az öregségi nyugdíj mértéke egyenlő lesz az átlagkeresetnek egy bizonyos százalékaival, melyet a megszerzett szolgálati idő függvényében jogszabály határoz meg. 42 év szolgálati idő után már nem emelkedik az átlagkereset aránya.³⁹⁹

Az átlagkereset meghatározásánál a nyugdíjba vonulást megelőző öt évből a – nyugdíjba vonuló számára – legkedvezőbb hármat kell figyelembe venni.⁴⁰⁰ Az igénylőnek évenként legalább 180 napig, összesen legalább 730 napig kellett keresettel rendelkeznie.

Ha az átlagkereset több, mint 10 ezer forint, az efölötti rész sávosan degresszív módon kerül beszámításra.⁴⁰¹

A szervezet fokozott igénybevételével járó, illetve az egészségre különösen ártalmas munkát végzők – jogszabályban meghatározott módon és mértékben – korkedvezményben részesülnek.⁴⁰²

1995. március 12.

Intézmény: Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat.

Tulajdonos: a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat, mely korporatív testület (tagjai a szakszervezetek lakosság által választott képviselői, a munkaadók reprezentánsai).

Működtető: a Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

A biztosítási rendszer működésének elve: változatlan.

Finanszírozás.

Az ellátást a Nyugdíjbiztosítási Alapból finanszírozzák, mely az Egészségbiztosítási Alappal együtt a központi állami költségvetés társadalombiztosítási alrendszerét képezi.⁴⁰³

Az Alap költségvetését az Országgyűlés állapítja meg, és a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat kezeli. A NYB Alap kiadásait elsősorban járulékokból fedezik. A járulék két részből tevődik össze:

- munkáltatói járulék, melyet a munkáltató fizet alkalmazottai után. Mértéke az alkalmazott bruttó bérének 44 százaléka. Ennek 55,68 százaléka (24,5 százalék) a NYB Alapba folyik be.

- Munkavállalói járulék, melyet az alkalmazott saját bruttó bére után fizet. Mértéke a bruttó bér 10 százaléka, melynek 60 százaléka (6 százalék) nyugdíjbiztosítási járulék.⁴⁰⁴

Az ellátás neve: öregségi nyugdíj.

Jogosultság: férfi esetén betöltött 60., nő esetén betöltött 55. életév és 20 év szolgálati idő,⁴⁰⁵ vagy a fenti életkort 1991. január elsejéig betöltötte, és legalább 10 év szolgálati idővel rendelkezik.⁴⁰⁶

Öregségi résznyugdíjra jogosult az, aki húszévi szolgálati időt nem szerzett meg, de

- a nyugdíjkorhatárt 1991. január elseje és 1993. június 30-a között éri el, és legalább tízévi, vagy

- a nyugdíjkorhatárt 1993. június 30-a után éri el, és legalább tizenöt évi szolgálati idővel rendelkezik.⁴⁰⁷

Összege: a szolgálati időtől és az átlagkeresettől függ.⁴⁰⁸

Az öregségi nyugdíj mértéke egyenlő lesz az átlagkeresetnek egy bizonyos százalékával, melyet a megszerzett szolgálati idő függvényében jogszabály határoz meg.⁴⁰⁹

Az átlagkeresetet az 1988. január elsejétől a nyugdíj megállapításáig eltelt időszakban – a főfoglalkozás keretében – elért kereset havi átlaga alapján határozzák meg.⁴¹⁰ A nyugdíj megállapításának időpontjához képest legalább három évvel korábbi átlagkeresetek nominálértékének kiigazításáról jogszabály rendelkezik.⁴¹¹

Napi 2500 forint bruttó kereset felett a járulék nem növekszik.⁴¹²

Ha az átlagkereset több, mint 20 ezer forint, az efölötti rész sávosan degresszív módon kerül beszámításra.⁴¹³

A nyugdíjak összegét évente a nettó átlagkeresetek növekedésének mértékével emelik.⁴¹⁴

A szervezet fokozott igénybevételével járó, illetve az egészségre különösen ártalmas munkát végzők – jogszabályban meghatározott módon és mértékben – kedvezményben részesülnek.⁴¹⁵

1995. december 31.

Változatlan.

6.1.2 Nem állami nyugdíjrendszer

1994-ig Magyarországon nem működhetett alternatív nyugdíjbiztosítási rendszer. Az 1993. évi XCVI. törvény (december 6.) teremtette meg az önkéntes nyugdíjpénztárak létrehozásának jogi alapjait.

1995. március 12.

Az intézmény elnevezése: kiegészítő nyugdíjpénztár.

A tulajdonos, az irányító, a finanszírozás és a működés elve megegyezik az egészségpénztár esetében leírtakkal.

Az ellátás neve: kiegészítő nyugdíj.

Jogosult: az a 16. életévét betöltött magyar állampolgár, valamint a Magyarországon letelepedett, illetve munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgár, aki a tagdíjat fizeti, vagy aki után a munkáltató tagdíjat fizet. A tag halála esetén a kiegészítő nyugdíjra a megjelölt kedvezményezett vagy az örökös válik jogosulttá.⁴¹⁶

A folyósítás időtartama és formája: a befizetéseket egyéni számlán vezetik, és a nyugdíjkorhatár elérésekor, de minimum 10 év után (várakozási idő) a számlán levő összeget – kérés szerint – egy összegben vagy járadék formájában fizetik ki.⁴¹⁷

Adózási szabályok.

A kiegészítő nyugdíj adóköteles jövedelem.

A munkáltatói hozzájárulás költségként könyvelhető el.

A munkáltató által befizetett összeg nem képez társadalombiztosítási alapot a munkavállaló személyi jellegű kifizetéseinek 50 százalékáig, de legfeljebb évi 100 ezer forintig.⁴¹⁸

1995. december 31.

Változatlan.

6.2 Az időskorúak részére személyi gondoskodást nyújtó intézmények

1990. május 2.

6.2.1 Területi szociális gondozás

Feladata: az arra rászoruló életvitelének saját környezetükben való megkönynyítése.⁴¹⁹

Jogosultak: akik számára életkoruk, egészségi állapotuk vagy fogyatékoságuk miatt szükséges, és ezt igénylik.⁴²⁰

A gondozásba vétel a rászoruló kérelme alapján történik. A gondozásba vételt kérheti hozzátartozó, illetve állami, társadalmi szervezet. Ebben az esetben szükség van az érintett hozzájárulására.⁴²¹

Végzik: a gondozási központok,⁴²² vagy azok hiányában a helyi tanács.⁴²³

Önrész. A területi szociális gondozásért térítési díjat kell fizetni.⁴²⁴

Nem kell térítési díjat fizetnie annak, akinek havi jövedelme nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét.⁴²⁵

A térítési díj mértéke: a gondozott jövedelmétől és az igénybe vett szolgáltatástól függ, és a gondozási központ vezetője állapítja meg.⁴²⁶

A térítési díj – jogszabályban meghatározott feltételek mellett – elengedhető, mérsékelhető vagy növelhető.⁴²⁷

A területi szociális gondozás formái:

6.2.1.1 Idősek klubja

Tagság: minden nyugdíjaskorú, aki saját ellátására csak részben képes.⁴²⁸

A biztosított ellátások:

– napi háromszori étkezés, melyért szociális helyzettől függően térítési díjat kell fizetni;⁴²⁹

– rendszeres orvosi ellátás és tisztálkodási lehetőségek,⁴³⁰

– hasznos időtöltés biztosítása,

– önkéntes foglalkoztatás is lehetséges, mely után munkajuttatás jár.⁴³¹

Működtetés: a területi gondozóközpont (annak hiányában a tanács megfelelő szerve).

Finanszírozás: a helyi tanács.

6.2.1.2 Szállást biztosító idősek klubja

Egész éven át folyamatosan vagy időszakosan biztosít gondozást az arra rászorulóknak.⁴³²

Az idősek klubjára vonatkozó szabályok érvényesek, azzal az eltéréssel, hogy a térítési díjon felül a tagoknak jogszabályban meghatározott összegű szállásköltséget is fizetniük kell.⁴³³

6.2.1.3 Házi gondozás

Jogosult: az a nyugdíjkorhatár feletti, fogyatékos vagy egészségi állapota miatt rászoruló személy, aki azt igényli, és gondozásra képes hozzátartozója nincs.⁴³⁴

Működteti: a tanács vagy más – jogszabályban meghatározott⁴³⁵ – szervezet (intézmény) által fenntartott házi gondozószolgálat.⁴³⁶

Térítési díj: jogszabályban meghatározott módon az ápoló óradíja és a gondozási idő figyelembevételével kell megállapítani.⁴³⁷

A gondozás tartalma: meleg étel biztosítása, bevásárlás, a tisztálkodás és öltöztetés biztosítása, hivatalos ügyek intézése, orvoshoz kísérés, a gyógyszerek kiváltása és adagolása, pszichés gondozás.⁴³⁸

A gondozás során a körzeti egészségügyi szolgálat és a házi gondozószolgálat együttműködik.⁴³⁹

Finanszírozza: a helyi tanács.

6.2.1.4 Szociális étkeztetés

Jogosult: idős személy, aki egészségi állapota vagy szociális helyzete miatt arra rászorul.

Térítési díj: felső határa a szolgáltatott étel önköltségét nem haladhatja meg.

Finanszírozás: a helyi tanács.

Működtetés: intézmények (szociális otthon, idősek klubja).

6.2.2 Időskorúak szociális otthona

A beutalás feltételei: nyugdíjkorhatár feletti személy, akinek gondozása nincs biztosítva, és az a házigondozás keretében nem oldható meg.⁴⁴⁰ A beutalást saját maga kérheti.⁴⁴¹

A gondozás: teljes körű.⁴⁴² Önkéntes foglalkoztatás lehetséges.⁴⁴³

Gondozási díj: a gondozottnak vagy a tartására kötelezett személynek kell megfizetni. Ha a gondozott erre képtelen, vagyona és tartásra köteles hozzátartozója nincs, az elhelyezés térítésmentes.⁴⁴⁴

Megállapításánál a gondozott jövedelmét és vagyonát kell figyelembe venni.⁴⁴⁵

A rendszeres jövedelemmel rendelkező időskorú esetén a jövedelem 80 százaléka.⁴⁴⁶ Felső határát jogszabály tartalmazza.⁴⁴⁷

Működtetés és finanszírozás: a fővárosi, illetve a megyei tanácsok.

1995. március 12.

6.2.1 Az alapellátás keretében

6.2.1.1 Étkeztetés⁴⁴⁸

A jogosultság, a működtető, a térítési díj és a gondozás tartalma megegyezik a szociális étkeztetés esetében leírtakkal.

Finanszírozás: helyi önkormányzat.

6.2.1.2 Házi segítségnyújtás⁴⁴⁹

A jogosultság, a működtető és a térítési díj megegyezik a házi gondozás esetében leírtakkal.

Finanszírozás: a helyi önkormányzat.

6.2.2 A szakosított ellátások keretében

6.2.2.1 Idősek otthona⁴⁵⁰

A beutalás feltételei, a gondozás tartalma és a gondozási díj megegyezik az időskorúak szociális otthona esetében leírtakkal.

Működtetés és finanszírozás: a fővárosi, illetve a megyei önkormányzatok.

6.2.2.2 Idősek klubja⁴⁵¹

A tagság, a biztosított ellátások és a működtető változatlan.

Az étkezés térítési díja a tag rendszeres jövedelmének legfeljebb 30 százaléka lehet.

Finanszírozás: minden 2000 lakosnál nagyobb település önkormányzata.⁴⁵²

6.2.2.3 Időskorúak gondozóháza⁴⁵³

Igénybevétel: az az időskorú, aki önmagáról betegsége miatt vagy más okból nem képes gondoskodni. A tartózkodás időtartama legfeljebb egy év.

Térítési díj: a rendszeres jövedelem max. 60 százaléka.

Működtetés és finanszírozás: minden 10 000 lakosnál nagyobb település önkormányzata.⁴⁵⁴

Az illetékes önkormányzat a fenti intézmények mindegyikét működtetheti szerződéses formában is (alapítvány, egyesület, egyházak, egyéni és társas vállalkozók útján).

1995. december 31.

Változatlan.

7. Halál, árvaság, özvegyiség

A hozzátartozó halála, anyagi szempontból, két módon is jelentősen megterheli a családot. Adott helyzetben már a temetés költségeinek előteremtése is komoly gondot jelenthet, az elhunyt jövedelmének kiesése pedig folyamatosan zavart okozhat a családi költségvetésben. Az állam részben a társadalombiztosításon, részben a helyi önkormányzatokon keresztül próbálja meg pótolni a kieső jövedelem egy részét. Az ellátás módja attól függ, hogy az elhunyt hozzátartozó halálának időpontjában milyen ellátásban részesült vagy részesülhetett volna. Ennek megfelelően létezik özvegyi, illetve szülői nyugdíj, hozzátartozói baleseti nyugellátás, valamint árvaellátás.

7.1 Temetési költségek

7.1.1 Temetési segély

1990. május 2.

Jogosult: akinek hozzátartozója biztosításának időtartama alatt vagy azt követően 180 napon belül hunyt el.⁴⁵⁴

Összege: fix, jogszabály által meghatározott.⁴⁵⁵

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

7.1.1 Temetési segély⁴⁵⁶

Jogosult: hozzátartozó, ha temetési költségek viselése a saját, illetve családja létfenntartását veszélyezteti, vagy aki az elhunyt személy temetéséről gondoskodott anélkül, hogy arra köteles lett volna.

Nem jogosult az, akinek családjában az egy főre jutó havi jövedelem eléri az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének háromszorosát.

Összege: nem lehet kevesebb a legolcsóbb temetés költségeinek 10 százalékánál, de elérheti annak teljes összegét is.

Finanszírozás: a helyi önkormányzat.

7.1.2 Köztemetés⁴⁵⁷

A települési önkormányzatnak kell gondoskodnia a területén elhunyt személy temetéséről, ha annak tartásra köteles vagy képes hozzátartozója nincs.

1995. december 31.

Változatlan.

7.2 Az elhalálozott kieső jövedelmének pótlása

7.2.1 Özvegyi nyugdíj

1990. május 2.

Formája:

- ideiglenes vagy
- állandó.⁴⁵⁸

Jogosultság.

Állandó özvegyi nyugdíjra jogosult az a feleség, aki férje halálakor a nyugdíjkorhatárt elérte vagy rokkant, vagy férje jogán legalább két árvaellátásra jogosult gyermek eltartásáról gondoskodik, és akinek férje haláláig az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjra jogosító szolgálati időt megszerezte, vagy nyugdíjasként halt meg.⁴⁵⁹

Ha csak a férjre vonatkozó kritériumok állnak fenn, akkor a feleség ideiglenes özvegyi nyugdíjra jogosult.⁴⁶⁰ Meghatározott feltételek mellett az élettárs is jogosult az ellátásra.⁴⁶¹

Összeg: annak a nyugdíjnak a fele, amely az elhunyt férjet megillette vagy megillette volna.⁴⁶²

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

Formája:

- ideiglenes vagy
- állandó.⁴⁶³

Jogosultság.

Állandó özvegyi nyugdíjra jogosult az, aki házastársa halálakor a nyugdíjkorhatárt elérte vagy rokkant, vagy házastársa jogán legalább két árvaellátásra jogosult gyermek eltartásáról gondoskodik, és akinek férje halálakor az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjra jogosító szolgálati időt megszerezte, vagy nyugdíjasként halt meg.⁴⁶⁴

Ha csak az elhunytira vonatkozó kritériumok állnak fenn, akkor a házastárs ideiglenes özvegyi nyugdíjra jogosult.⁴⁶⁵ Meghatározott feltételek mellett az élettárs is jogosult az ellátásra.⁴⁶⁶

Összeg: annak a nyugdíjnak a fele, amely az elhunyt férjet megillette vagy megillette volna.⁴⁶⁷

Finanszírozás: a Nyugdíjbiztosítási Alap.

1995. december 31.

Változatlan.

7.2.2 Végkielégítés⁴⁶⁸

Jogosult: az az özvegy, akinek az állandó özvegyi nyugdíjra való jogosultsága újabb házasságkötés folytán szűnik meg.

Összege: egy évi özvegyi nyugdíj összegével megegyező.

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

A jogosultság és az ellátás összege változatlan.

Finanszírozás: a Nyugdíjbiztosítási Alap.

1995. december 31.

Változatlan.

7.2.2 Árvaeállítás

1990. május 2.

Jogosult: annak gyermeke és mostohagyermek, aki nyugdíjasként halt meg (vagy haláláig az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjhoz szükséges szolgálati időt megszerezte).⁴⁶⁹ Meghatározott feltételek mellett nevelt gyermek, testvér vagy unoka is jogosult.⁴⁷⁰ Az ellátás az árva 16 éves koráig jár (ha nappali tagozaton tanul, akkor a tanulmányok idejére, de legfeljebb 25 éves korig).⁴⁷¹ Ha a jogosult megrokkann, akkor a rokkantság időtartamára jár.

Összege: az özvegyi nyugdíj fele (meghatározott körülmények között annak teljes összege).⁴⁷²

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

Jogosultság: változatlan.

Összege: változatlan.

Finanszírozás: a Nyugdíjbiztosítási Alap.

1995. december 31.

Változatlan.

7.2.4 Szülői nyugdíj

1990. május 2.

Jogosult: az a szülő (nagyszülő), akinek gyermeke (unokája) az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjhoz szükséges szolgálati idő megszerzése után vagy nyugdíjasként halt meg, ha a szülő (nagyszülő) gyermekének halála előtt rokkant volt, és gyermeke egy éven át eltartotta.⁴⁷³

Összege: az özvegyi nyugdíjével egyenlő.⁴⁷⁴ A rokkantság időtartamára jár.⁴⁷⁵

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

Jogosultság: nem változott.

Összege: nem változott.

Finanszírozás: a Nyugdíjbiztosítási Alap.

1995. március 31.

Változatlan.

7.2.5 Hozzá tartozói baleseti nyugellátás

1990. május 2.

Jogosult:

- akinek hozzátartozója üzemi baleset következtében meghalt,⁴⁷⁶ vagy
- akinek hozzátartozója saját jogú baleseti nyugellátásban részesült, és időközben meghalt.⁴⁷⁷

A hozzátartozó ideiglenes vagy állandó özvegyi nyugdíjra, árvaeállításra, szülői nyugdíjra jogosult a hozzátartozói nyugellátások szabályai szerint azzal az eltéréssel, hogy

- a hozzátartozót a baleseti nyugellátás szolgálati időre tekintet nélkül megilleti,
- az üzemi baleset miatt bekövetkezett halál esetében az özvegyen maradt nő

életkorára, egészségi állapotára, valamint az árvaellátásra jogosult gyermekekre való tekintet nélkül állandó özvegyi nyugdíjra jogosult.⁴⁷⁸

Mértéke: a baleseti özvegyi nyugdíj annak a nyugdíjnak a fele, amely a sérültet, illetőleg a baleseti rokkantsági nyugdíjast a halál időpontjában megillette vagy megillette volna.⁴⁷⁹

Finanszírozás: a Társadalombiztosítási Alap.

1995. március 12.

Jogosult:

- akinek hozzátartozója üzemi baleset következtében meghalt,⁴⁸⁰ vagy
- akinek hozzátartozója saját jogú baleseti nyugellátásban részesült, és időközben meghalt.⁴⁸¹

A hozzátartozó ideiglenes vagy állandó özvegyi nyugdíjra, végkielégítésre, árvaellátásra, szülői nyugdíjra jogosult a hozzátartozói nyugellátások szabályai szerint, azzal az eltéréssel, hogy

- a hozzátartozót a baleseti nyugellátás szolgálati időre tekintet nélkül megilleti,
- az üzemi baleset miatt bekövetkezett halál esetében az özvegyen maradt házastárs életkorára, egészségi állapotára, valamint az árvaellátásra jogosult gyermekekre való tekintet nélkül állandó özvegyi nyugdíjra jogosult.⁴⁸²

Mértéke: változatlan.

Finanszírozás: a nyugdíjkorhatár betöltéséig az Egészségbiztosítási Alap, azt követően a Nyugdíjbiztosítási Alap.

1995. december 31.

Változatlan.

7.2.6 A hozzátartozói nyugellátások együttes összege

1990. május 2.

Kisebb, mint az özvegyi nyugdíj két és félszerese.⁴⁸³

1995. március 12.

Kisebb, mint az özvegyi nyugdíj kétszerese.⁴⁸⁴

1995. december 31.

Változatlan.

Összefoglaló táblázat az egyes ellátásokat szabályozó törvényekről

A törvény száma	Kihirdetésének időpontja	A kihirdető Magyar Közlöny száma
1967. évi II. törvény a Munka Törvénykönyvéről	X.8.	MK 67.
1975. évi II. törvény a társadalombiztosításról	IV.22.	MK 28.
1985. évi I. törvény az oktatásról	V.2.	MK 19
1989. évi LI. törvény a fogyasztási adóról és a fogyasztói árkiegészítésekről	XII.28.	MK 98.
1990. évi XXV. törvény a családi pótlékról	III.13.	MK 22.
1991. évi IV. törvény a foglalkoztatásról	II.23.	MK 20.
1991. évi LXXVIII. törvény a fogyasztási adóról és a fogyasztói árkiegészítésekről	XII.23.	MK 143.
1991. évi XC. törvény a magánszemélyek jövedelemadójáról	XII.29.	MK 148.
1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről	V.4.	MK 45.
1992. évi LXXIV. törvény a társadalombiztosítás pénzügyi alapjairól	XII.30.	MK 135.
1993. évi III. törvény a szociális ellátásokról	I.27.	MK 8.
1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról	VIII.3.	MK 107.
1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról	VIII.3.	MK 107.
1993. évi XCVI. törvény az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárakról	XII.6.	MK 176.

Jegyzetek

- 1 1967. évi II. törvény 38.§ (3), az 1979. évi 29. törvényerejű rendelet által módosítva.
 2 Uo. 26.§ (4).
 3 Uo. 19.§ (1),(2).
 4 1992. évi XXII. törvény 85.§ (1),(2).
 5 Uo. 121.§ (1) és 128.§ (2).
 6 Uo. 90.§ (1).
 7 1992. évi XXII. törvény 105.§ (2).
 8 Uo. 138.§ (5).
 9 Uo. 151.§ (2).
 10 Uo. 105.§ (2), az 1995. LV. törvény által módosítva.
 11 L. a 3. és 4. jegyzetek 1995. évi LV. törvény által módosított szövegét. A távolléti díj meghatározását az 1992. évi XXII. törvény – 1995. évi LV. törvény által beiktatott – 151/A.§-a tartalmazza.
 12 1967. évi II. törvény 43.§ (2).
 13 1992. évi XXII. törvény 138.§ (1).
 14 1975. évi II. törvény 26.§.
 15 171/1992. (XII.23.) KORM. rendelet 1.§ (1).
 16 Uo. 1.§ (1) és 2.§ (1).
 17 Uo. 6.§ (1).
 18 Uo. 8.§ (3).
 19 A kormány 1995. március 12-én kihirdetett gazdasági stabilizációt szolgáló intézkedései között szerepelt az ellátás ismételtlen egyszeri, fix összegűvé tétele és a jogosultságnak a család jövedelmi szintjéhez kötése. Az 1995. évi XLVIII. törvény vonatkozó rendelkezéseit az Alkotmánybíróság határozatában hatályon kívül helyezte.
 20 1975. évi II. törvény 23.§ (1).
 21 Uo. 25.§ (1).
 22 Uo. 25.§ (2).
 23 1975. évi II. törvény 25.§ (1).
 24 Uo. 25.§ (2), az 1993. évi VIII. törvény által beiktatva.
 25 Uo. 25.§ (3), az 1993. évi VIII. törvény által beiktatva.
 26 A kormány 1995. március 12-én kihirdetett gazdasági stabilizációt szolgáló intézkedései között szerepelt az ellátási jogosultságnak a család jövedelmi szintjéhez kötése. Az 1995. évi XLVIII. törvény vonatkozó rendelkezéseit az Alkotmánybíróság határozatában hatályon kívül helyezte.
 27 1967. évi II. törvény 43.§.
 28 Uo. 26.§ (4).
 29 Uo. 42.§ (2).
 30 1992. évi XXII. törvény 138.§ (4).
 31 Uo. 90.§ (1).
 32 1992. évi XXII. törvény 132.§ (2).
 33 Uo. 105.§ (5).
 34 Uo. 90.§ (1), az 1995. évi LV. törvény által módosított szöveg.
 35 1990. évi XXV. törvény 1.§ (1).
 36 Uo. 2.§.
 37 Uo. 5.§.
 38 Uo. 1.§ (1), az 1995. évi CXXII. törvény által módosított szöveg.
 39 1990. évi XXV. törvény 2.§.
 40 Uo. 5.§, az 1995. évi CXXII. törvény által módosított szöveg.
 41 Uo. 5.§.
 42 Uo. 1.§ (7), az 1995. évi CXXII. törvény által módosított szöveg.
 43 1975. évi II. törvény 25/A.§ (1), 1989. évi XLVII. törvény által beiktatott szöveg.
 44 89/1990.(V.1.) MT rendelet 67.§ (1).
 45 10/1982.(IV.16.) MT rendelet 1.§ (1), a 88/1989.(VII.31.) MT rendelet által beiktatott szöveg.
 46 22/1989.(VII.31.) SZEM rendelet 11.§.
 47 22/1989.(VII.31.) SZEM rendelet 12.§ (1).
 48 89/1990.(V.1.) MT rendelet 67.§ (1), a 183/1993.(XII.31.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 49 1975. évi II. törvény 22/A.§, melyet az 1992. évi IX. törvény iktatott be, és az 1975. évi II. törvény 103/B.§, az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
 50 1993. évi III. törvény 27.§ (1).
 51 Uo. 27.§ (3).
 52 Uo. 30.§.
 53 1975. évi II. törvény 103/B.§ (9).
 54 1993. évi III. törvény 28.§.
 55 A kormány 1995. március 12-én meghirdetett stabilizációs intézkedéscsomagja tartalmazta mind a három gyermekgondozási ellátás szabályozásának megváltoztatását. A kormány szándéka szerint a GYED teljes egészében megszűnt volna, a GYES pedig a család jövedelmi helyzetétől vált volna függővé. Az Alkotmánybíróság határozatában a vonatkozó rendelkezéseket hatályon kívül helyezte.
 56 10/1978.(XII.5.) EÜM rendelet.
 57 2/1994.(I.30.) NM rendelet 24.§ (2).
 58 Uo. 26.§ (1) és 27.§ (1).
 59 114/1988.(XII.3.) MT rendelet 1.§ (1).
 60 Uo. 3.§ (1),(3).

- 61 Uo. 3.§ (4).
 62 Uo. 4.§ (1).
 63 52/1987.(X.15.) MT rendelet 1.§ (2).
 64 7/1990.(I.29.) MT rendelet 1.§ (1).
 65 Uo. 4.§ (1).
 66 Uo. 4.§ (3).
 67 52/1987.(X.15.) MT rendelet 1.§ (2).
 68 1975. évi II. törvény 103.§ (9).
 69 Uo. 103/C.§ (3), az 1992. évi IX. törvény által módosított szöveg.
 70 1991. évi IV. törvény 25.§ (1).
 71 Ezt a kritériumot az 1991. évi LXXXIX. törvény iktatta be.
 72 1991. évi IV. törvény 27.§ (1),(2), az 1992. évi LXXX. törvény által módosított szöveg.
 73 Uo. 26.§ (5), az 1992. évi LXXX. törvény által módosított szöveg.
 74 Uo. 26.§ (6), az 1992. évi LXXX. törvény által módosított szöveg.
 75 1993. évi III. törvény 33.§ (1), az 1994. évi VI. törvény által módosított szöveg.
 76 Uo. 33.§ (2).
 77 Frey Mária: Az állam szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a munkaerőpiaci programok menedzselésében. Munkaügyi Kutatóintézet, Budapest, 1994. április, *kézirat*, 47. oldal.
 78 1991. évi IV. törvény 30.§.
 79 1991. évi IV. törvény 32.§ (1), az 1991. évi LXXXIX. törvény által módosított szöveg.
 80 Uo. 32.§ (1), az 1992. évi LXXX. törvény által módosított szöveg.
 81 Uo. 33.§ (1).
 82 Uo. 27.§ (3), az 1995. évi LII. törvény által módosított szöveg.
 83 Uo. 33.§ (2), az 1995. évi XLVIII. törvény által módosított szöveg.
 84 Uo. 30.§, az 1995. évi LII. törvény által módosított szöveg. Az ellátásra vonatkozó rendelkezések egy külön jogszabály által meghatározott időpontban lépnek hatályba, 1995. december 31-ét követően. Addig az időpontig az előnyügdíjra vonatkozó rendelkezések hatályban maradnak. Szüneteltetni kell az előnyügdíj folyósítását, ha az abból származó jövedelem havi összege meghaladja a legkisebb munkabér 50%-át.
 85 1991. évi IV. törvény 33.§ (1), az 1995. évi LII. törvény által módosított szöveg.
 86 1/1990.(I.11.) ÁBMH rendelkezés 1.§ (1).
 87 Uo. 1.§ (2).
 88 Uo. 2.§.
 89 Uo. 5.§ (1).
 90 2/1990.(I.11.) ÁBMH rendelkezés 1.§.
 91 Uo. 3.§ (2).
 92 1/1989.(III.12.) ÁBMH rendelkezés 1.§ (1).
 93 Uo. 1.§ (3).
 94 Uo. 5.§ (2), a 3/1990.(I.11.) ÁBMH rendelkezés által módosított szöveg.
 95 Uo. 5.§ (3),(4) és 6.§ (1).
 96 1/1988.(II.2.) ÁBMH rendelkezés.
 97 52/1987.(X.15.) MT rendelet 1.§ (2).
 98 Uo. 3.§, 4.§ (1).
 99 Uo. 5.§.
 100 Uo. 4.§ (2).
 101 Uo. 1.§ (2).
 102 7/1989.(IX.7.) ÁBMH rendelkezés 1.§ (1).
 103 Uo. 2.§.
 104 Uo. 4.§ (1).
 105 Uo. 6.§ (1).
 106 Uo. 7.§ (1).
 107 1975. évi II. törvény 103/C.§ (2), az 1992. évi IX. törvény által módosított szöveg.
 108 Uo. 103/C.§ (3), az 1992. évi IX. törvény által módosított szöveg.
 109 1991. évi IV. törvény 14.§ (1),(2),(3).
 110 Uo. 14.§ (6).
 111 Uo. 14.§ (4).
 112 1991. évi IV. törvény 14.§.
 113 Uo. 16/A.§ (1). A paragrafus szövegét az 1994. évi XLVII. törvény, az (1) bekezdését az 1994. évi CV. törvény módosította.
 114 Uo. 16/A.§ (1). A paragrafus szövegét az 1994. évi XLVII. törvény, az (1) bekezdését az 1994. évi CV. törvény módosította.
 115 Uo. 16/A.§ (2), az 1994. évi XLVII. törvény által módosított szöveg.
 116 Uo. 15.§.
 117 Uo. 16.§.
 118 1991. évi IV. törvény 17.§.
 119 Frey Mária: Az állam szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a munkaerőpiaci programok menedzselésében. Munkaügyi Kutatóintézet, Budapest, 1994. április, *kézirat*, 56. oldal.
 120 1991. évi IV. törvény 18.§.
 121 Uo. 19.§.
 122 Uo. 16.§, az 1995. évi LII. törvény által módosított szöveg.
 123 Az 1991. évi IV. törvény vonatkozó rendelkezéseit az 1995. évi LII. törvény hatályon kívül helyezte.
 124 1989. évi LI. törvény 8.§ és a 2. számú melléklet.
 125 Uo. 11.§ (1).

126 1991. évi LXXVIII. törvény 12.§ (1), az 1994. évi LXXXVIII. törvény által módosított szöveg.

127 Uo. 14.§, az 1992. évi LXXI. törvény által módosított szöveg.

128 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 1.§ (1), a 16/1990.(I.31.) MT rendelet által módosított szöveg.

129 Uo. 1.§ (4).

130 Uo. 2.§ (1), a 16/1990.(I.31.) MT rendelet által módosított szöveg.

131 Uo. 2.§ (2), a 16/1990.(I.31.) MT rendelet által módosított szöveg.

132 Uo. 2.§ (3).

133 Uo. 2.§ (5).

134 Uo. 2.§ (4).

135 Uo. 2.§ (6).

136 Uo. 12.§.

137 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 4.§ (1).

138 Uo. 4.§ (1).

139 Uo. 12.§.

140 Uo. 5.§ (1), a 16/1990.(I.31.) MT rendelet által módosított szöveg.

141 Uo. 5.§ (1).

142 Uo. 5.§ (2).

143 Uo. 5.§ (3).

144 Uo. 12.§.

145 Uo. 6.§ (1).

146 Uo. 10.§ (1).

147 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 10.§ (1).

148 Uo. 10.§ (2).

149 Uo. 12.§.

150 Uo. 3/A.§, a 16/1990.(I.31.) MT rendelet által beiktatott szöveg.

151 Uo. 3/B.§, a 16/1990.(I.31.) MT rendelet által beiktatott szöveg.

152 Uo. 8.§ (1).

153 Uo. 8.§ (2).

154 Uo. 1.§ (3), a 109/1990.(XII.20.) KORM rendelet által módosított szöveg.

155 Uo. 1.§ (7), a 136/1993.(X.7.) KORM rendelet által módosított szöveg.

156 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 2.§ (1), a 141/1994.(XI.2.) KORM rendelet által módosított szöveg.

157 Uo. 2.§ (2).

158 Uo. 2.§ (4), a 141/1994.(XI.2.) KORM rendelet által módosított szöveg.

159 Uo. 1.§ (6).

160 Uo. 2.§ (5), a 136/1993.(X.7.) KORM rendelet által módosított szöveg.

161 Uo. 3.§ (2), a 141/1994.(XI.2.) KORM rendelet által módosított szöveg.

162 Uo. 1.§ (7), a 141/1994.(XI.2.) KORM rendelet által módosított szöveg.

163 109/1990.(XII.20.) KORM rendelet.

164 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 4.§ (1),(2), a 136/1993.(X.7.) KORM rendelet által módosított szöveg.

165 Uo. 4.§ (2), a 136/1993.(X.7.) KORM rendelet által módosított szöveg.

166 Uo. 4.§ (3), a 136/1993.(X.7.) KORM rendelet által módosított szöveg.

167 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 6.§ (1).

168 Uo. 10.§ (1), a 76/1992.(IV.30.) KORM rendelet által módosított szöveg.

169 Uo. 10.§ (1), a 76/1992.(IV.30.) KORM rendelet által módosított szöveg.

170 Uo. 10.§ (2), a 76/1992.(IV.30.) KORM rendelet által módosított szöveg.

171 Uo. 8.§ (1).

172 Uo. 8.§ (2).

173 Uo. 9.§ (1), a 141/1994.(XI.2.) KORM rendelet által módosított szöveg.

174 109/1990.(XII.20.) KORM rendelet hatályon kívül helyezte.

175 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 3/B.§ (1),(3).

176 106/1988.(XII.26.) MT rendelet 3/B.§ (2), a 109/1990.(XII.20.) KORM rendelet által módosított szöveg.

177 Uo. 1.§ (3), a 45/1995.(IV.24.) KORM rendelet által módosított szöveg.

178 Uo. 1.§ (6).

179 Uo. 4.§ (2), a 45/1995.(IV.24.) KORM rendelet által módosított szöveg.

180 A Társadalombiztosítási Alap létrehozásáról az 1988. évi XXI. törvény rendelkezik.

181 1975. évi II. törvény 5.§.

182 1975. évi II. törvény 5.§.

183 Uo. 1.§, az 1992. évi LXXXIV. által módosított szöveg.

184 Uo. 11.§ (2) és a 15.§ (1).

185 Uo. 5.§ (3).

186 Uo. 5.§, az 1993. évi VIII. törvény.

187 Uo. 16/A.§, az 1992. évi IX. törvény által módosított szöveg.

188 1975. évi II. törvény 16/A.§ (7)

189 Uo. 16/A.§ (6).

190 1975. évi II. törvény 16/B.§, az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.

191 107/1992.(VI.26.) KORM rendelet 1.§ (1).

192 Uo. 1.§ (2).

193 Uo. 2.§ (1).

194 Uo. 2.§ (2).

- 195 107/1992.(VI.26.) KORM rendelet 3.§ (1).
 196 1975. évi II. törvény 16/A.§ (1),(2), az 1992. évi IX. törvény.
 197 52/1993.(VI.2.) KORM rendelet 1.§ (1).
 198 Uo. 1.§ (2).
 199 Uo. 7.§.
 200 Uo. 8.§ (1).
 201 Uo. 9.§.
 202 A járóbeteg szakellátásra vonatkozó rendelkezéseket az 52/1993.(VI.2.) KORM rendelet 21–24. paragrafusai tartalmazzák.
 203 A fekvőbeteg szakellátásra vonatkozó rendelkezéseket az 52/1993.(VI.2.) KORM rendelet 25–36. paragrafusai tartalmazzák.
 204 52/1993.(VI.2.) KORM rendelet 17.§ (1).
 205 1995. évi XLVIII. törvény 80.§ (1),(2).
 206 107/1992.(VI.26.) KORM rendelet 1.§ (1), a 71/1995.(VI.17.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 207 107/1992.(VI.26.) KORM rendelet 1.§ (2), a 71/1995.(VI.17.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 208 Uo. 2.§ (1), a 71/1995.(VI.17.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 209 89/1990.(V.1.) MT rendelet 19/A.§.
 210 107/1992.(VI.26.) KORM rendelet 2.§ (2), a 71/1995.(VI.17.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 211 Uo. 3.§ (2), a 71/1995.(VI.17.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 212 1975. évi II. törvény 17.§.
 213 Uo. 18.§, az 1985. évi I. törvényerejű rendelet által módosított szöveg.
 214 Uo. 19.§ (1), az 1985. évi I. törvényerejű rendelet által módosított szöveg.
 215 Uo. 19.§ (2).
 216 Uo. 19.§ (2).
 217 Uo. 22.§ (1),(2), az 1987. évi 18. törvényerejű rendelet által módosított szöveg.
 218 Uo. 17.§, az 1995. évi XII. törvény által módosított szöveg.
 219 Uo. 19.§ (1), az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
 220 1975. évi II. törvény 19.§ (3), az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
 221 Uo. 19.§ (4), az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
 222 Uo. 22.§ (1), az 1990. évi LXXV. törvény által módosított szöveg.
 223 Uo. 22/A.§, az 1992. évi IX. törvény által módosított szöveg.
 224 Uo. 22.§ (5), az 1995. évi XLVIII. törvény által módosított szöveg.
 225 Uo. 76.§ (1).
 226 Uo. 79.§.
 227 1975. évi II. törvény 81.§.
 228 Uo. 82.§.
 229 Uo. 83.§ (1).
 230 Uo. 83.§ (2).
 231 Uo. 87.§ (1),(2).
 232 Uo. 88.§ (1),(2).
 233 Uo. 88.§ (3).
 234 Uo. 89.§.
 235 1975. évi II. törvény 80.§ (1).
 236 Uo. 80.§ (2).
 237 Uo. 80.§ (3), az 1980. évi 20. törvényerejű rendelet által módosított szöveg.
 238 Uo. 80.§ (1), az 1991. évi II. törvény által módosított szöveg.
 239 Uo. 80.§ (2), az 1991. évi II. törvény által módosított szöveg.
 240 Uo. 80.§ (6), az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
 241 Uo. 79/A.§, melynek szövegét az 1992. évi IX. törvény.
 242 Uo. 80.§ (4), az 1995. évi XLVIII. törvény által módosított szöveg.
 243 1993. évi XCVI. törvény 3.§ (3) és 21.§ (1).
 244 Uo. 5.§ (1).
 245 Uo. 19. és 24.§.
 246 Uo. 3.§ (3)–(8).
 247 Uo. 3.§ (2).
 248 Uo. 13.§ (1).
 249 Uo. 12.§ (3).
 250 Uo. 3.§ (2).
 251 Uo. 30.§ (1).
 252 1993. évi XCVI. törvény 3.§ (2).
 253 Uo. 51.§ (1).
 254 Uo. 18.§ (1).
 255 Uo. 51.§ (5).
 256 Uo. 51.§ (6).
 257 1991. évi XC. törvény 38/A.§ (1).
 258 2/1969.(V.4.) EÜM rendelet 4.§ (1).
 259 Uo. 5.§ (1).
 260 Uo. 5.§ (2).
 261 Uo. 9.§ (2).
 262 6/1971.(XI.30.) EÜM rendelet 1.§ (1).
 263 Uo. 1.§ (2).
 264 Uo. 1.§ (3).
 265 Uo. 3.§ (1), a 2/1976.(I.26.) EÜM rendelet által módosított szöveg.
 266 Uo. 4.§ (1),(2).
 267 Uo. 1.§ (4).
 268 83/1987.(XII.27.) MT rendelet 1.§ (1).
 269 Uo. 1.§ (2).

- 270 Uo. 2.§ (3).
 271 1975. évi II. törvény 47.§.
 272 Uo. 49.§.
 273 Uo. 50.§ (1).
 274 1975. évi II. törvény 50.§ (2).
 275 Uo. 51.§.
 276 A 2/1969.(V.4.) EÜM rendeletnek a segély összegére vonatkozó részét a 17/1992.(VII.10.) NM rendelet hatályon kívül helyezte.
 277 6/1971.(XI.30.) EÜM rendelet 4.§ (1), a 17/1992.(VII.10.) NM rendelet által módosított szöveg.
 278 Uo. 6.§ (1).
 279 1975. évi II. törvény 49.§, az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
 280 179/1993.(XII.29.) KORM rendelet 1.§ (1).
 281 Uo. 2.§ (1).
 282 Uo. 1.§ (3).
 283 A szövegrészt a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet iktatta be.
 284 179/1993.(XII.29.) KORM rendelet 1.§ (3).
 285 Uo. 2.§ (2).
 286 Uo. 21.§, a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 287 Uo. 10.§ (1).
 288 Uo. 13.§ (1), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 289 Uo. 4§. (1), a 26/1994. (II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 290 Uo. 4.§ (2).
 291 Uo. 4.§ (3).
 292 Uo. 3.§ (4),(5).
 293 179/1993.(XII.29.) KORM rendelet 6.§ (1), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 294 Uo. 6.§ (2), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 295 Uo. 5.§ (2),(3).
 296 Uo. 8.§ (1), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 297 Uo. 7.§ (2), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 298 Uo. 8/A.§ (2), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 299 Uo. 8/A.§ (3), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 300 Uo. 8/A.§ (1), a 26/1994.(II.27.) KORM rendelet által módosított szöveg.
 301 Uo. 9.§.
 302 8/1983.(VI.29.) EÜM-PM együttes rendelet 1.§ (2).
 303 Uo. 1.§ (3).
 304 Uo. 1.§ (4),(5).
 305 Uo. 11.§.
 306 Uo. 12.§.
 307 Uo. 18.§ (5).
 308 Uo. 13.§ (1).
 309 Uo. 13.§ (2),(3),(4).
 310 Uo. 14.§ (1).
 311 Uo. 15.§.
 312 8/1983.(VI.29.) EÜM-PM együttes rendelet 27/A.§. A paragrafus szövegét a 2/1987.(XII.30.) SZEM-PM együttes rendelet iktatta be.
 313 Uo. 19.§ (1).
 314 Uo. 19.§ (2).
 315 Uo. 19.§ (1).
 316 Uo. 20.§ (1).
 317 Uo. 20.§ (2).
 318 Uo. 20.§ (4).
 319 Uo. 19.§ (1).
 320 Uo. 22.§ (1).
 321 8/1983.(VI.29.) EÜM-PM együttes rendelet 22.§ (2).
 322 Uo. 1.§ (2), a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 323 Uo. 1.§ (3), a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 324 Uo. 1.§ (5), a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 325 Uo. 1.§ (6). A bekezdést a 20/1993.(XI.17.) NM-PM együttes rendelet iktatta be.
 326 Uo. 11.§, a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 327 Uo. 18.§ (5).
 328 Uo. 13.§ (1), a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 329 Uo. 13.§ (3). A bekezdés szövegét a 10/1991.(V.14.) NM-PM együttes rendelet iktatta be.
 330 Uo. 14.§ (1), a 10/1991.(V.4.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 331 A 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendeletnek megfelelően módosított szöveg.
 332 8/1983.(VI.29.) EÜM-PM együttes rendelet 27/A.§, a 20/1993.(XI.27.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 333 Uo. 27/A.§ (2).
 334 Uo. 27/A.§ (3), a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
 335 1993. évi XVIII. törvény.
 336 8/1983.(VI.29.) EÜM-PM együttes rendelet 19.§ (1).

- 337 Uo. 19.§ (2), a 10/1991.(V.14.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
- 338 Uo. 25.§ (2), a 10/1991.(V.14.) NM-PM együttes rendelet által módosított szöveg.
- 339 Uo. 19.§ (1).
- 340 Uo. 20.§ (1).
- 341 A szövegrészt a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet iktatta be.
- 342 8/1983.(VI.29.) EÜM-PM együttes rendelet 19.§ (1).
- 343 Uo. 22.§ (1).
- 344 A szövegrészt a 23/1992.(VIII.26.) NM-PM együttes rendelet iktatta be.
- 345 Uo. 24/A.§. A paragrafust a 10/1991.(V.14.) NM-PM együttes rendelet iktatta be.
- 346 3/1980.(III.18.) EÜM rendelet, az 1987. évi VII. törvény által módosított szöveg.
- 347 Uo., az 1987. évi VII. törvény által módosított szöveg.
- 348 1993.évi III. törvény 69.,70.,71.§.
- 349 Uo. 73.,74.§.
- 350 Uo. 77.§.
- 351 Uo. 83.§.
- 352 2/1969.(V.4.) EÜM rendelet 1.§ (1).
- 353 Uo. 1.§ (2).
- 354 Uo. 2.§ (1).
- 355 Uo. 2.§ (2).
- 356 Uo. 2.§ (3).
- 357 51/1986.(XI.26.) MT rendelet 3.§ (1).
- 358 51/1986.(XI.26.) MT rendelet 3.§ (1).
- 359 33/1990.(II.25.) MT rendelet 1.§ (1).
- 360 Uo. 9.§.
- 361 Uo. 11.§ (1).
- 362 Uo. 1.§ (2).
- 363 Uo. 2.§.
- 364 Uo. 10.§ és 11.§ (1).
- 365 Uo. 3.§.
- 366 1/1958.(III.23.) EÜM rendelet 1.§ (1).
- 367 1/1958.(III.23.) EÜM rendelet 2.§ (2).
- 368 Uo. 2.§ (3).
- 369 Uo. 11.§.
- 370 2/1969.(V.4.) EÜM rendelet 1.§ (1), a 17/1992.(VII.10.) NM rendelet által módosított szöveg.
- 371 Uo. 1.§ (2).
- 372 Uo. 2.§ (1), a 17/1992.(VII.10.) NM rendelet által módosított szöveg.
- 373 Az 51/1986.(XII.26.) MT rendelet 3.§ (1) bekezdését a 31/1993.(II.17.) KORM rendelet hatályon kívül helyezte. Az ellátás szabályozását az 1991. évi XX. törvény 129.§ (1) bekezdése a helyi önkormányzatok feladatai közé sorolta.
- 374 Az 51/1986.(XII.26.) MT rendelet 3.§ (1) bekezdését a 31/1993.(II.17.) KORM rendelet hatályon kívül helyezte. Az ellátás helyébe az átmeneti segély (5.1.6) lépett.
- 375 1993. évi III. törvény 38.§.
- 376 1993. évi III. törvény 39.§ (4).
- 377 Uo. 39.§ (3).
- 378 Uo. 41.§ (1),(2).
- 379 Uo. 41.§ (3) és 44.§ (1).
- 380 Uo. 44.§ (2).
- 381 Uo. 45.§.
- 382 Uo. 49.§ (2).
- 383 Uo. 50.§ (1).
- 384 Uo. 50.§ (2).
- 385 Uo. 53.§ (1).
- 386 Uo. 45.§ (2), a 1995. évi XLVIII. törvény által módosított szöveg.
- 387 Uo. 78.§.
- 388 Uo. 84.§.
- 389 1993. évi XCVI. törvény 10.§ (1).
- 390 Uo. 2.§ (6).
- 391 Uo. 50.§ (1).
- 392 Uo. 50.§ (3).
- 393 1991. évi XC. törvény 38/A.§ (1).
- 394 A Társadalombiztosítási Alap létrehozásáról a 1988. évi XXI. törvény rendelkezik.
- 395 1975. évi II. törvény 5.§.
- 396 1975. évi II. törvény 5.§ (3).
- 397 Uo. 39.§ (1), az 1980. évi 20. törvényerejű rendelet által módosított szöveg.
- 398 Uo. 43.§ (1).
- 399 Uo. 43.§ (1).
- 400 Uo. 44.§ (1).
- 401 89/1990.(V.1.) MT rendelet 100.§ (1).
- 402 1975. évi II. törvény 40.§ (1).
- 403 Uo. 1.§, az 1992. évi LXXXIV. törvény által módosított szöveg.
- 404 1975. évi II. törvény 103.§, az 1993. évi VIII. törvény által módosított szöveg.
- 405 Uo. 39.§ (1).
- 406 Uo. 39.§ (2).
- 407 Uo. 39.§ (3).
- 408 Uo. 43.§, az 1991. évi II. törvény által módosított szöveg.
- 409 Uo. 43.§ (1).
- 410 Uo. 44.§ (1), az 1993. évi III. törvény által módosított szöveg.
- 411 Uo. 44.§ (2).
- 412 Uo. 103/B.§ (2), az 1993. évi III. törvény által módosított szöveg.
- 413 Uo. 44/A.§, az 1994. évi CIII. törvény által módosított szöveg.
- 414 Uo. 44.§ (8).
- 415 Uo. 40.§ (1).
- 416 1993. évi XCVI. törvény 11.§ (1).

- 417 Uo. 47.§.
 418 1991. évi XC. törvény 38/A.§ (1).
 419 10/1986.(IX.24.) EÜM rendelet 1.§
 (1).
 420 Uo. 1.§ (2).
 421 10/1986.(IX.24.) EÜM rendelet 3.§
 (1).
 422 Uo. 4.§ (1).
 423 Uo. 5.§.
 424 Uo. 7.§ (1).
 425 Uo. 7.§ (2).
 426 Uo. 8.§ (1).
 427 Uo. 10.§.
 428 Uo. 14.§ (1) és 22.§.
 429 Uo. 20.§ (1).
 430 Uo. 21.§ (1).
 431 Uo. 21.§ (2).
 432 Uo. 25.§.
 433 Uo. 25.§.
 434 10/1986.(IX.24.) EÜM rendelet. Uo.
 27.§ és 28.§ (1).
 435 1055/1983.(XII.28.) MT határozat.
 436 10/1986.(IX.24.) EÜM rendelet 29.§
 (2).
 437 Uo. 31.§ (2).
 438 Uo. 11.§ (2).
 439 Uo. 33.§ (1).
 440 3/1980.(III.8.) EÜM rendelet 6.§
 (1),(2).
 441 Uo. 6.§ (3).
 442 Uo. 13.§ (1).
 443 Uo. 19.§.
 444 17/1981.(XII.27.) EÜM rendelet 3.§
 (1), az 1987. évi VII. törvény által módosított
 szöveg.
 445 Uo. 3.§ (2), az 1987. évi VII. törvény
 által módosított szöveg.
 446 17/1981.(XII.27.) EÜM rendelet 4.§
 (2), az 1987. évi VII. törvény által módosított
 szöveg.
 447 Uo. 2.§ (2), a 3/1989.(I.23.) EÜM ren-
 delet által módosított szöveg.
 448 Az 1993. évi III. törvény 62.§-a sza-
 bályozza.
 449 Uo. 63.§.
 450 Uo. 68.§.
 451 Uo. 76.§.
 452 Uo. 87.§.
 453 Uo. 82.§.
 454 Az 1993. évi III. törvény 87.§.
 455 1975. évi II. törvény 27.§.
 456 Az 1993. évi III. törvény szabályozza.
 457 1993. évi III. törvény 48.§ (1).
 458 1975. évi II. törvény 58.§ (2).
 459 Uo. 60.§ (1),(2).
 460 Uo. 59.§.
 461 Uo. 58.§ (3).
 462 Uo. 65.§ (1),(2).
 463 Uo. 58.§ (2), az 1990. évi XCVII. tör-
 vény által módosított szöveg.
 464 Uo. 60.§ (1),(2), az 1990. évi XCVII:
 törvény által módosított szöveg.
 465 Uo. 59.§ (1),(2), az 1990. évi XCVII:
 törvény által módosított szöveg.
 466 Uo. 58.§ (3), az 1990. évi XCVII: tör-
 vény által módosított szöveg.
 467 Uo. 65.§ (1),(2),(3), az 1990. évi
 XCVII. törvény által módosított szöveg.
 468 1975. évi II. törvény 69.§ (1).
 469 Uo. 70.§ (1).
 470 Uo. 70.§ (2).
 471 Uo. 71.§ (1).
 472 Uo. 72.§.
 473 1975. évi II. törvény 73.§ (1).
 474 Uo. 74.§.
 475 Uo. 73.§ (3).
 476 Uo. 94.§ (1).
 477 Uo. 94.§ (2).
 478 Uo. 95.§.
 479 Uo. 96.§.
 480 1975. évi II. törvény 94.§ (1).
 481 Uo. 94.§ (2).
 482 Uo. 95.§, az 1990. évi XCVII. törvény
 által módosított szöveg.
 483 Uo. 75.§.
 484 Uo. 75.§, az 1993. évi VII. törvény
 által módosított szöveg.

Kósa Eszter

Valóságos rémregény

Kerezsi Klára: *A védtelen gyermek*

(Erőszak és elhanyagolás a családban)

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995.)

A könyv – Kerezsi Klára előszava szerint – abban igyekszik segítséget nyújtani, hogy az olvasó „a történetek mögé látva, vegye észre az egyes esetek háttérében lappangó törvényszerűségeket és közös vonásokat, és... vallja, hogy senki sem születik »gonosz szülőnek«, hanem »azzá lesz«, a társadalmi odafigyelés és közösségi segítség hiányában”.

Mielőtt áttekinteném, hogy e kitűzött célt miképpen valósítja meg a könyv szerzője, szeretnék néhány szót ejteni a téma fontosságáról és időszerűségéről.

Az elmúlt egy hét alatt két megdöbbentő, a könyv témájához kapcsolódó híradással is találkoztam a médiában. Az egyik arról számolt be, hogy Magyarországon minden hétre esik egy csecsemőgyilkosság. A másik – egy Híradó-részlet – fotókat tárt a nézők elé: megvert, csontvázzá éheztetett, kés-sel összeszurkált gyermektetek képeit.

A gyermekek elkeserítő helyzetéről azonban nemcsak közvetetten, a médiából juthatunk információhoz. Elegendő észrevennünk az aluljárókban kérincselő, téli hidegben mezítláb didergő gyerekeket. Elegendő meghallgatnunk az állami gondozott gyermekek egy-egy történetét arról, milyen körülmények között éltek családjukkal (és milyen körülmények között élnek a nevelőotthonban). Ahogyan a könyv fogalmaz: „Ma tömeges méretű családi működési zavart jelez a veszélyeztetett kiskorúak számának folyamatos növekedése... A közhiedelemmel ellentétben a család nemcsak szerető és védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is.”

Az alábbiakban áttekintem a könyv öt legfontosabb témakörét.

1. Család és társadalompolitika – a beavatkozás dilemmája

A társadalom gyermekvédelemben betöltött szerepe elkerülhetetlenül értéktelített vállalkozás. Egyaránt politikai tartalmú döntés eredménye, ha lehetséges a családba való beavatkozás, vagy ha a családot sérthetetlen egységként kell elfogadni, ha kényszeríthetik a szülőket, vagy éppen a velük való együttműködést választják, és ha a megoldások közül a gyermek kiemelését vagy a

család segítségét részesítik előnyben. Áttekintve a gyermekvédelem hazai és nemzetközi történetét, ezen törésvonalak mentén válnak ketté a különböző szabályozási, megoldási kísérletek.

A családon belüli viselkedés és az erre adott társadalompolitikai válaszok nemcsak politika- és ideológiafüggőek. A gyermekekkel való bánásmód szubkultúráként változik, így a család és környezetének ütközése nemegyszer a többségi kultúra és egy szubkultúra konfliktusának tükré. Egy dologban azonban minden gyermekvédelmi törvénykezés közös: a gyermekvédelem szükségszerűségének megokolásában. A gyermekek és fiatalok védelme – az emberszerető és -tisztelő, gyengébbeket védelmező morális alapállásból következő cselekvésen túl – a társadalom önvédelmi reflexe. A fizikailag és érzelmileg elhanyagolt, súlyosan bántalmazott, a normák betartására nem nevelt, bűnözésre kényszerített vagy kényszerült gyermekek és fiatalok komoly veszélyt jelentenek a társadalomra. Közelebbről tekintve az állam családpolitikában betöltött történeti szerepének alakulását, elmondható: a „fejlődés” iránya az, hogy a gyermeket kiemelik a családból, és a szülőt megbüntetik a társadalom védelme érdekében.

Kerecsi Klára könyve aszerint különbözteti meg a szociálpolitikai dilemmákat és a belőlük következő szakmai válaszokat, hogy a családdal szemben segítőkész-támogató avagy ellenőrző-büntető, illetve a családi autonómiát tiszteletben tartó avagy azt korlátozó elveket követnek. A gyermekek elleni erőszakkal foglalkozó segítő szakmáknak – és ezen belül a szociális munkának – ezekkel az értékdilemmákkal kell szembenéznük. A segítő könnyen válhat bűnbakká a tehetetlen társadalom szemében akkor is, ha a családi rendszerek támogatása közben bagatellizálja a gyermek veszélyeztetettségét, ám akkor is, ha hatóságként lép fel, és sürgeti, hogy a gyermeket emeljék ki a családból. A gyermek veszélyeztetettségén fizikai és egészségi fejlődésének, társadalmi integrációjának és morális fejlődésének akadályozását értjük. A különböző beavatkozásokat ez indokolhatja, a büntetőjogi felelősségre vonás azonban csak a veszélyeztetettség szélsőséges eseteiben fordul elő. A beavatkozás kérdése szakmai, hatalmi-politikai és módszertani kérdéseket egyaránt felvet.

2. Erőszak

A jóléti államokban az 1960-as évek egyéb mozgalmával erőre kapó, legújabbkori feminizmus hívta fel a figyelmet a családon belüli erőszakra és hatékony kezelésének szükségességére. A demokratikus nyugati államokban egyre világosabbá vált: tűrhetetlen a kiszolgáltatottak (nők és gyermekek) családon belüli bántalmazása. Az 1970-es években válságba került jóléti ellátó rendszereknek ezen a téren is meg kellett újulniuk: szakmai megoldásokra volt szükség.

Az erőszak gyakran a családon belüli kommunikáció egyfajta eszköze. Az erőszaknak nemcsak a fizikai megnyilvánulásai fontosak. Észre kell vennünk a különböző függőségek (eltartotti státus, kor, nem, fizikai erő) okozta kiszolgáltatottságot, az ezekben rejlő erőszakot is. S meg kell jegyeznünk: a

társadalomban meglévő „erőszakszint” jelenik meg a családokban is – ezt jól illusztrálják a könyvben található, a különböző országokra vonatkozó számszerű adatok.

Ha a gyermekek ellen elkövetett erőszakot próbáljuk definiálni, nagyon fontos, hogy mennyire szűk, illetve tág határokat szabunk, hiszen ez határozza meg a veszélyeztetettség, valamint a felelősség és a felelősségre vonás fogalmának határait is. A gyermekbántalmazás az elhanyagoláson túl megnyilvánulhat fizikai, pszichikai vagy szexuális erőszakban. A fizikai erőszak okainak kutatására a kezdetekben egyfajta pszichológiai „betegségmodell” alkalmazása volt a jellemző, amely figyelmen kívül hagyta az esetleges környezeti hatásokat. E pszichológiai megközelítésben a szülők stresszállapotát és a gyermek jellemzőit nevezték meg mint a fizikai erőszak kialakulásának okait. Az e modelltől való elmozdulás után azonban már a környezeti hatások – az alkohol és drogfogyasztási szokások, a társadalmi hovatartozás, a nyomor, a faji megkülönböztetés, az alultápláltság, az orvosi ellátás hiánya, az alulképzettség – is szerepet kapnak az értelmezésben.

A gyermekek ellen elkövetett szexuális erőszak csak az elmúlt években került a figyelem középpontjába. A legnagyobb akadályt éppen a szexuális erőszak vagy zaklatás meghatározásának nehézsége jelenti. A definíciós bizonytalanság mellett a felderítés nehézségei is akadályozzák a segítők munkáját. Egyes, a könyvben közölt számítások szerint a sértett gyermekeknek csak 2–6 százaléka panaszskodik és keres segítséget. Egy másik adat szerint a felnőttek egyharmada vált élete során nemkívánatos szexuális cselekmény áldozatává, 80 százaléuk gyermek-, illetve fiatalkorában.

Az arra a kérdésre adott válasz, hogy miért elítélendő a gyermek és a szülő között létesített szexuális kapcsolat, ismét értékválasztástól függ. A megközelítés lehet „orvosi”, amely azzal érvel, hogy a korai szexuális kapcsolat biológiai és pszichológiai szempontból természetellenes, és károsítja a gyermeket, s idő előtti szexuális érést és pszichés zavarokat okoz. Egy másik megközelítés elsősorban morális szempontokat vet fel, s az erőviszonyok egyenlőtlenségének kihasználását tartja elsődleges „bűnnek”. Eszerint a felnőtt, amikor gyermekkel létesít szexuális kapcsolatot, tekintélyét használja, a gyermek pedig információ, tudás és függetlenség híján engedelmeskedik neki.

3. A jogi szabályozás

Kerecsi Klára könyve részletesen áttekinti a gyermekek védelmére hozott jogszabályok magyarországi történetét. Az ebből kiolvasható tendencia az, hogy a szülői, nevelői és gondozói magatartás a büntetőjog számára egyre inkább üldözhető, ám hiányoznak a támogató rendszerek. A jogi szabályozás a szülőkre terhelte a társadalom mulasztásainak következményeit, és a szükségeseznél szabadabb utat engedett a büntetőjogi eszközök felhasználásának. A közelmúlt jogi rendelkezései a gyermekek ellen elkövetett bűncselekményekért egyre súlyosabb büntetések kiszabását tették lehetővé. A leg-

gyakoribb eljárás a formális büntetőjogi intézkedés, minden segítségnyújtás helyett és nélkül.

A büntetőjogi szabályozás megváltoztatása érdekében mindenekelőtt a „kiskorú veszélyeztetésének” fogalmát kellene konkretizálni. A jelenleg képlekeny fogalom használatának köszönhető, hogy a gyámhatóság és a nyomozóhatóság munkatársai különbözőképpen ítélnék meg egyes eseteket. A könyv írója a veszélyeztetés definiálásának két lehetséges módját ismerteti. Az egyik a kiskorúak alapjogainak és alapszükségleteinek pontos körülírása, a másik a gondozói-szülői mulasztás és a büntetendő tevékenység konkrét meghatározása. Ez utóbbira tett kísérletet egy legfőbb ügyészégi vizsgálat, amely a szexuális zaklatást is a gyermekek ellen elkövetett gondozói-szülői cselekmények körébe sorolja.

Jelenleg teljesen összemossódik a büntetőjogi és a gyermekvédelmi megközelítés és kezelési gyakorlat, így a gyámhatóság leggyakrabban megfelelő segítő vagy megelőző eszközrendszer hiányában jelenti fel a szülőt. Fontos lenne azonban, hogy előtérbe helyezték a segítő beavatkozást mindaddig, amíg a büntetőjogi felelősségre vonás indokolttá nem válik. Ugyanakkor nagyobb hangsúlyt kell fektetni az elkövetési magatartások pontos meghatározására, valamint a következmények tisztázására. A hamarosan megszülető gyermekvédelmi törvénynek a gyermekvédelmi hatósági eszközök mellett a szociális megoldásokat is tartalmaznia kell.

Egy, az állami gondozott gyermekek körében végzett felmérés azt mutatja, hogy a kiskorúak szokásszerű tapasztalata a fizikai fenyegetés, s a szexuális zaklatás is gyakori. A legveszélyeztetettebbek a diszfunkcionális családban és az intézetben élők. Bár a romló környezeti hatások eredményeképpen a veszélyeztetett gyermekek száma rohamosan nő, az erre választ kereső intézmények, intézkedések száma alig változik. A veszélyeztetett gyermekeket nemcsak a szüleik és gondozóik hanyagolják el, hanem a társadalom is. Az utóbbi évek súlyos szociális problémáinak megjelenésével a társadalom – úgy tűnik – elfogadóbbá vált az elhanyagoló magatartással szemben. A rendszerváltás óta pedig megkérdőjeleződött a privát szférába való állami beavatkozás jogossága.

4. Sértettek és elkövetők

A családon belüli fizikai bántalmazás, szexuális zaklatás és gondozási elhanyagolás bűnügyi iratainak vizsgálata alapján a szerző az elkövetőkre és az áldozatokra vonatkozóan a következőket állapítja meg: a szóban forgó családokra szociális körülményeiket és családi életüket tekintve egyaránt az átmenetiség, a bizonytalanság jellemző. A társadalmi hovatartozásról elmondható, hogy a bántalmazás és elhanyagolás gyakrabban fordul elő alulképzett, alacsony presztízsű munkát végző és a romák közé tartozó emberek körében. A kiskorú sértettek 83 százaléka a tradicionális szegénység körülményei között él. (Ismét utalnunk kell arra, hogy nemcsak bűncselekményről, hanem a többségi kultúra és egy szubkultúra ütközéséről is szó van. Ezt mutatja az a tény is, hogy a jó anyagi helyzetű családoknak nagyobb az esélye arra,

hogy mindössze figyelmeztetésben részesüljenek.) Az elkövetők nagy részét – akiknek semmijük sincsen – szabadságuktól és/vagy gyermeküktől lehet megfosztani. A szegény családoknál a legjellemzőbb „megoldás” a gyermek kiemelése a családból és állami gondozásba vétele.

A sértetté válás legjellemzőbben négyéves kortól kezdődik. Ez nem azt jelenti, hogy a fiatalabb gyermeket nem bántalmazták vagy nem hanyagolják el, arról van szó csupán, hogy elsősorban az óvodába kerüléssel születik meg az intézményes észlelés lehetősége. A bántalmazott vagy elhanyagolt gyermekek magatartása gyakran visszahúzódó, gátlásos és szorongó. Az intézmények azonban csak – vagy elsősorban – az agresszivitást észlelik, így sok veszélyeztetett gyermek nem is kerül a látóterükbe. Ha magatartásproblémákat később, a kamaszkorban észlel valamelyik intézmény (legtöbbször az iskola), általában a fiatalkori devianciák körébe sorolja őket, s okukat nem a családi diszfunkciókban keresi. Diszfunkcionális működésével a gyámhatóság azt éri el, hogy a családon belüli feszültségek segítség híján addig növekednek, amíg az eset a büntetőjog területére kerül át, és végül ott talál „megoldást”.

A könyv foglalkozik a bántalmazott gyermekek utóéletével, felnőttkorával is. A bántalmazott gyermekek felnőtté érve legtöbbször egy békés és harmonikus családi élet megteremtéséről álmodoznak, a valóságot azonban szakadék választja el ettől. A beléjük ivódott és rögzült erőszakos problémamegoldás modelljét alkalmazzák saját családjukon belül is. Segítségre és támaszra szoruló, idősödő szüleikkel szemben éppen olyan kiszámíthatatlanok, mint amilyenek a szülők voltak velük szemben. A segítőrendszerek teljes hiányában képtelenek feldolgozni gyermekkoruk örökségét, mint ahogyan gyermekfejjel is teljesen támasz nélkül maradtak.

5. Hogyan kellene másképpen?

A fent leírtakból sok minden magától értetődik, ha arra keressük a választ, hogy mire lenne szükség, mit kellene megváltoztatni. Mindenekelőtt a szemléletmódot. Olyan segítőrendszerek kellene, amelyek egyúttal tiszteletben tartják a család autonómiáját, a gyermeket a család szerves részeként, a családot pedig a társadalom szerves részeként tekintik. Az állam intézményei ne mint beavatkozó, ítélkező és megtorló szervek jelenjenek meg a széthulló családok életében, hanem mint támaszt és esélyt nyújtó szolgáltatások hordozói.

A szerző egy új intézmény felállítását is javasolja: a gyámügyekkel foglalkozó Családi Bíróságét. Érvelésük szerint az állam és az állampolgár vitáját célszerű lenne egy, a végrehajtó hatalmon kívül álló, független bírói szerv hatáskörébe utalni. A kiskorúak sértetté és ezáltal büntető eljárás alanyaivá válásakor elengedhetetlen lenne a szociális szakemberek bevonása, akik a gyermekek érdekeit és mentális védelmét is szolgálnák. A gyermek sértetteket segítő szolgálat széles körű feladattal rendelkezne: krízisintervencióval, tanácsadással, családgondozással, intézményi közvetítéssel, informá-

ciókkal, személyes támogatással és képviselettel, átmeneti szállással és ismeretterjesztéssel is segítené a rászoruló gyermekeket és fiatalkorúakat.

Igyekeztem felvázolni a könyv gondolatmenetét, amely megalapozottan, külföldi és hazai példák felhasználásával bizonyítja be: a gyermekek elkeserítő helyzete nemcsak a szülők, hanem az elhanyagoló társadalom, az elhibázott szemléletmód és abból következő törvénykezés és eljárás, valamint a segítőrendszerek teljes hiányának a következménye. A könyv a jelen realitását mérlegelve valós alternatívákat vázol a jövőre vonatkozóan, s meggyőzően érvel a változtatás szükségessége mellett. Érzelmeskedés helyett száraz tényeket, adatokat, periratokat és esetleírásokat tár az olvasó elé, amelyek szívszorítóbbak minden személyes véleménynél.

Rám a legnagyobb hatást talán az a közlés tette, mely szerint Amerikában hamarabb jött létre Állatvédő Liga, mint Gyermekvédő Liga. Ez utóbbi hiányában 1874-ben a kiskorú Mary Ellen bántalmazása miatt az állatvédőkhöz fordult az egyházi gondozó.

Van mit helyrehoznia a társadalomnak, ha odafigyel végre a bántalmazott és elhanyagolt gyerekekre és családokra úgy, hogy az nekik is jó legyen.

MEGJELENT

Csapó Sándor
Haza... a börtönbe

című novelláskötete a Kávé Kiadó gondozásában

Rendhagyó kötetet tart kezében az olvasó: írója hajléktalan. A novellák helyszíne, s a bennük megrajzolt emberi sorsok nem elsősorban a szépirodalomból, inkább a szociológiai tanulmányokból és rendőri hírekből ismerősek: intézet, börtön, kényszerelvonó. S ott van persze, időszakos valóságként és soha ki nem húnyó reményként a köznapi élet kerete: otthon és család és munkahely, vállalható emberi kapcsolatok és vállalható önmagunk.

Az embereknek lakásuk van.

Csapó Sándornak nincs lakása.

Csapó Sándor ember.

E számunk szerzői

Castel, Robert – szociológus
E.H.E.S.S.

Gábos András – a Századvég Politikai Iskola hallgatója

Juhász Gábor – jogász
ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete

Kertesi Gábor – közgazdász
MTA Közgazdaságtudományi Intézete

Kósa Eszter – egyetemi hallgató
ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete